

บทที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละออง¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายความหมายและสาระของ กฎมณเฑียรบาลว่า “สำหรับรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดิน ในกฎหมายนั้นได้พรรณากำหนด พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแลพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งอยู่ในตำแหน่ง ราชการแลข้อบังคับ สำหรับข้าราชการที่จะประพฤติให้ถูกต้อง ไม่มีความผิดในพระเจ้าแผ่นดิน”¹ คำอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากฎมณเฑียรบาลนั้นเป็นเรื่องของพระเจ้าแผ่นดินและ ลูกขุนข้าทูลละออง โดยข้าทูลละอองต้องเรียนรู้กฎมณเฑียรบาล เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตน ให้ถูกต้องต่อพระเจ้าแผ่นดิน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กฎมณเฑียรบาลเป็นเรื่องว่าด้วยความสัมพันธ์ของ องค์พระมหากษัตริย์กับเหล่าลูกขุนข้าทูลละออง” ทั้งความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น ความสัมพันธ์ที่ตั้ง อยู่บนพื้นฐานความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อฝ่ายหน้า ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับฝ่ายใน และความสัมพันธ์ที่ลูกขุนข้าทูลละอองพึงมีต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ประการ สุดท้ายนี้จะเน้นไปที่เรื่องหน้าที่ของเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองเป็นหลัก

¹ พลตรีหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี อธิบายว่า คำว่า “ลูกขุน” ในกฎมณเฑียรบาลและกฎหมาย ตราสามดวง มีความหมายเท่ากับ “ข้าทูลละออง” ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ใช้ว่า “ขุนนาง” และ “ข้าราชการ” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยเมธีวิจัย อาวุโส สกว. “กฎหมายตามสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, 2548), หน้า 65).

² รวมเรื่องราวภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2546, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศตรี วิจารณ์ สุสตราคัมภีร์ 13 ธันวาคม 2546), หน้า 76-77.

³ สารคดีวิพากษ์โดยสังเขปของกฎมณเฑียรบาลได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 และเป็นที่ยกย่องได้ว่า เนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยหน้าที่ที่ลูกขุนข้าทูลละอองพึงมีต่อพระมหากษัตริย์มีมากที่สุด หน้าที่คือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับเหล่าข้าทูลละอองได้อย่างชัดเจนที่สุด

ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น

เป็นที่ทราบกันดีว่า สังคมไทยคือสังคมชนชั้น และความสัมพันธ์ของคนจะเป็นไปตามลำดับชั้น ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดลักษณะดังกล่าวมาจากระบบมูลนาย-ไพร่และระบบศักดินา ระบบมูลนาย-ไพร่ เป็นระบบที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อควบคุมกำลังคน ระบบนี้ทำให้ไพร่ต้องขึ้นสังกัดมูลนาย โดยมูลนายระดับล่างขึ้นสังกัดมูลนายระดับสูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ² ส่วนระบบศักดินาเป็นการจัดระเบียบทางสังคมด้วยการจำแนกฐานะทางสังคมของประชาชนตั้งแต่สูงสุดจนถึงต่ำสุด กำหนดหน้าที่ ความรับผิดชอบและสิทธิพิเศษต่างๆ ที่บุคคลในแต่ละระดับชั้นในสังคมสามารถที่จะมีได้ตามกฎหมาย³

²โปรดดูรายละเอียดงานศึกษาเกี่ยวกับระบบมูลนาย-ไพร่ เพิ่มเติมใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 (ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย) (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าสุรสา, 2507); สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” ใน หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518); ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519); ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510, พิมพ์ในงานศพนางพัน สรรพกิจโกศล (พัน ศกุนตนาถ) พุศิจากชน 2510); ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523); ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรวงบุญมี (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518); พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม, “ไพร่ในสมัยอยุธยา,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527); มานพ ดาววัฒน์สกุล, “เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415 210 ประวัติศาสตร์อยุธยา” (ม.ป.ท., 2536), เอกสารหมายเลข 8.

³ประเด็นถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับกำเนิดและการตีความระบบศักดินายังไม่สามารถหาข้อยุติที่แน่ชัดได้ในปัจจุบัน (กรุณาดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “ระบบศักดินา,” วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519): 22-36; มานพ ดาววัฒน์สกุล, “เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415 210 ประวัติศาสตร์อยุธยา”, เอกสารหมายเลข 9).

⁴มานพ ดาววัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 20.

โดยอาศัยศักดิ์นาเป็นตัวกำหนด ระบบมูลนาย-ไพร่ และระบบศักดินาเป็นระบบที่มีความเกี่ยวข้องกันจนมิอาจแยกออกจากกันได้ ระบบทั้งสองมีส่วนกำหนดโครงสร้างและลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม โดยเฉพาะระบบศักดินาเป็นระบบที่เชื่อมโยงการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของอยุธยาให้มีความสัมพันธ์กันด้วยการจำแนกกลุ่มคนในสังคมออกเป็นระดับชั้นต่าง ๆ ตั้งแต่ต่ำสุดคือ ทาส ไพร่ ขึ้นไปจนถึงข้าราชการ เจ้านาย และพระมหากษัตริย์ ซึ่งอยู่บนยอดสูงสุด อย่างไรก็ตามเนื่องจากการศึกษาในที่นี้ เน้นไปที่กฎหมายเทียรบาลเป็นหลัก ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นที่เกิดขึ้นจึงจำกัดอยู่เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการต่างๆมากกว่าที่จะลงไปถึงไพร่และทาส

1. บุคคลและกลุ่มบุคคลในกฎหมายเทียรบาล

1.1 องค์พระมหากษัตริย์ ความในกฎหมายเทียรบาลชี้ให้เห็นว่า กษัตริย์คือพระพุทธเจ้า เทพมนุษย์ และทรงเป็นแกนกลางของสรรพสิ่ง บุคคลต่างๆล้วนมีหน้าที่ต่อพระองค์ไม่ว่าทางใดก็ตาม

1.2 เจ้านายเชื้อพระวงศ์ เป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้านายเชื้อพระวงศ์ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายหน้าหรือฝ่ายในที่ได้กล่าวถึงในกฎหมายเทียรบาลส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลในครอบครัวของพระมหากษัตริย์

คร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ตั้งข้อสังเกตว่า พระอัยการตำแหน่งนาในกฎหมายตราสามดวง เมื่อเขียนคำว่าศักดินาจะแยกเป็น 2 คำ คือ ศักดิ คำหนึ่ง และนา คำหนึ่ง (ศักดิ นา) แต่ในสมัยหลังเอาสะกดจึงเขียนติดกันทำให้เข้าใจผิด พร้อมกับอธิบายว่าระบบศักดินาซึ่งเป็นการจัดระเบียบสังคมเกิดขึ้นได้เพราะทุกคนต้องส่งมอบที่ดินอันเป็นโภคทรัพย์ที่สำคัญที่สุดเป็นสิทธิ์ขาดแก่พระมหากษัตริย์ (ความหมายหนึ่งของคำว่า “กษัตริย์” คือผู้เป็นใหญ่แห่งที่ไร่นาทั้งปวง) และพระองค์พระราชทานที่ไร่นาแก่ข้าทูลละอองและพสกนิกรไปทำมาหากินตามแต่ฐานะข้าราชการใกล้ชิดพระองค์ ใครได้ที่นามากแสดงว่ามี “ศักดิ” หรืออำนาจมาก ใครได้ที่น้อยมีศักดิหรืออำนาจน้อย ในอินเดียมีประชากรมากที่ไร่นามีน้อย เพราะฉะนั้นที่ได้จึงเป็นที่น่าจริง ส่วนในสยามประเทศนำแนวคิดนี้มาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อกำหนดสถานภาพทางการเมืองและสังคมของปัจเจกบุคคลไม่ใช้หมายถึงที่ไร่นาจริง (ดูรายละเอียดคำอธิบายดังกล่าวนี้ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้เรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์และกฎหมายเทียรบาล,” ใน สุจิตร์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเป็นประธานในงานประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทยเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในโอกาสที่กฎหมายตราสามดวงมีอายุครบ 200 ปี และเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในโอกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติ ปีที่ 60 ในพุทธศักราช 2548 และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์หนังสือกฎหมายเทียรบาลฉบับเฉลิมพระเกียรติ 13 กรกฎาคม 2548 ณ ห้องคริสตัล บอลรูม โรงแรมวันนารามาดา กรุงเทพมหานคร (ม.ป.ท., 2548, หน้า 12-13).

‘มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 24-25. และคู่มือเรื่อง โครงสร้างชนชั้นในสังคมสมัยต้นอยุธยาเพิ่มเติมใน ธิดา สารเยา, โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800 - 2112) (ทุนวิจัยรัชกาลที่หกสมโภชจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 168-202.

คือ บรรดาภรรยาของพระมหากษัตริย์ อันประกอบไปด้วย พระภรรยาเจ้าทั้ง 4 คือ พระอัครมเหสี พระอัครราชเทวี พระราชเทวี และพระอัครชายา รวมไปถึงบรรดาพระสนมต่าง ๆ พระราชกุมาร พระราชธิดา พระราชนัดดา ส่วนบรรดาพระญาติวงศ์ที่สำคัญอื่นๆ เช่น พระอนุชา⁵ มิได้กล่าวถึงเลย แม้เนื้อหาภกฏมณฑลบาลบางตอนกล่าวถึง “ราชกฤษฎี” หรือราชกุล อันหมายถึง ตระกูลพระมหากษัตริย์ แต่ราชกุลที่กล่าวถึงนี้ตอนหนึ่งก็เกี่ยวพันกับลูกหลวงหลานหลวงโดยกล่าวว่า “...ราชกฤษฎีทั้งปวง มิให้เคียรทางลูกขุนให้เคียรทางหลังพุทธทวาร มีพานรองชายผ้า กินเจียด รองพานเจียด กระเจียดมุก ตามตำแหน่งราชกฤษฎีลูกเธอหลวงหลานเธอหลวง”⁵ ขณะที่ความอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงราชกฤษฎีที่ใช้ไปทำราชการหัวเมืองไปพิพากษาด้วยคดีความแล้วให้อยู่ จนเสร็จราชการจึงให้มาเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวได้ ถ้างานยังไม่เสร็จไม่ให้เข้ามานอกจากมีพระบัญชา⁶ ถิ่นน่าจะเป็นราชกุลที่มียศบรรดาศักดิ์ไม่มากนัก เพราะเป็นกล่าวถึงควบคู่ไปกับหัวหมื่นหัวพัน ซึ่งเป็นข้าราชการที่มียศไม่สูงมากนัก

1.3 ลูกขุนข้าทูลละอองหรือขุนนางข้าราชการ กลุ่มข้าทูลละอองที่ปรากฏใน ภกฏมณฑลบาล มีทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ข้าทูลละอองฝ่ายหน้า มีตั้งแต่พระมหาอุปราช⁷ (ในที่นี้ หมายถึง เจ้าพญามหาอุปราชชาติวงศ์ของกษัตริย์อินทสุรินทรเดโชไชยมหัยสุริยภักดีแสนอญาธิราช ถือกศักดินา 10000) อัครมหาเสนาบดี เสนาจตุสดมภ์ลงมาจนถึงหัวหมื่นหัวพันในกรมกองต่าง ๆ

⁵ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งว่าด้วยศักดินาของเจ้านาย ข้าราชการบริวารฝ่ายใน และข้าทูลละออง ฝ่ายพลเรือน นอกจากระบุศักดินา พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอแล้ว ยังระบุศักดินาของพระอนุชา และหม่อมเจ้า ไว้ด้วย (ดูรายละเอียดจำนวนศักดินาดังกล่าวใน “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 1, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529), หน้า 178-179.

⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, ภกฏมณฑลบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, 2548), หน้า 79.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

⁸ ดูรายละเอียดเรื่องพระมหาอุปราช เพิ่มเติมในบทที่ 2

ข้าทูลละอองฝ้ายใน' คือ กลุ่มบุคคลที่ทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์ พระภรรยาเจ้า พระสนม พระราชกุมาร (ที่ยังไม่โสกันต์) พระราชธิดา ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นสตรีในเขตพระราชฐานชั้นใน ประกอบไปด้วยสาวใช้ นางยกเครื่อง ข้าฝ้ายใน โขลน ชาวกำนัล (ชายรับใช้ในราชสำนัก)'' ศรีกำนัล (หญิงรับใช้ในราชสำนัก)'' นักเทศ (คนต่างประเทศที่สำหรับใช้ในราชสำนัก อาจมาจากชาติอาหรับ)'' ขันที (ชายที่ถูกตอน บางประเทศใช้สำหรับคุมฝ้ายใน อาจมาจากเมืองจีน)'' ชแม่ (ชาวแม่) ที่ทำหน้าที่ดูแลเรื่องต่าง ๆ เช่น ตามเสด็จออกท้องพระโรง สนองพระราชกิจทั่วไป ท้าวนาง ฯลฯ

ภายในพระราชวังหลวง เขตที่เรียกว่าพระราชฐานชั้นในนั้น เป็นที่ประทับพักผ่อนทรงพระสำราญ ส่วนพระองค์ และเป็นที่ประทับของพระมหเทวี เทวี พระสนม เจ้าจอม พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ที่เป็นสตรี ตลอดจนข้าราชการบริพารที่เป็นสตรี ซึ่งเรียกโดยรวมว่าฝ้ายใน หรือราชสำนักฝ้ายใน เขตนี้เป็นเขตโอรุฐาน เป็นที่หวงห้าม สำหรับบุคคลภายนอกโดยเฉพาะบุรุษเพศ ยกเว้นพระมหากษัตริย์ พระราชโอรสที่ยังไม่ได้โสกันต์ (ตัดจุก) หรือเด็กชายที่มีอายุไม่เกิน 10 ปี และผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นการเฉพาะ (สำนักราชเลขาธิการ, สถาบันวัฒนธรรม พระบรมมหาราชวัง เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2531), หน้า 309; ฉัตรภรณ์ จินดาเดช, "การบริหารราชสำนักฝ้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," รวมบทความประวัติศาสตร์ 25 (2546) : 146-147).

"คู่อธิบายศัพท์เหล่านี้ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 135, 146. อย่างไรก็ตาม คร.วินัย อธิบายเพิ่มเติมเรื่องนักเทศขันทีไว้ในหนังสือภาษาอักษมาไศรยว่า ชื่อเรียกนักเทศขันทีบอกเป็นนัยว่าคนเหล่านี้มาจากภายนอกโดยเฉพาะจากอินเดียมากกว่าทางจีน (วินัย พงศ์ศรีเพียร และ ศศิกานต์ คงศักดิ์, ภาษาอักษมาไศรย (กรุงเทพมหานคร: กองทุนพลโทคำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, 2549), หน้า 54). ส่วน ดร.จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์ เห็นว่า ขันทีในราชสำนักอยุธยา ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ล้วนเป็นแขก ทั้งสิ้นและยังไม่พบหลักฐานว่ามีขันทีจีนในราชสำนักอยุธยา หลักฐานสนับสนุนความคิดดังกล่าวมี 3 ประการ ประการแรกจากจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ที่ว่าขุนค (ขันที) ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มีทั้งผิวขาวและผิวดำ ขุนคดำน่าจะเป็นเด็กแอฟริกันที่ถูกพวกอาหรับนำมาขายเป็นทาส บางคนได้รับการตอนเพื่อให้เป็นขุนคในฮาลีมสุลต่าน ส่วนขุนคขาวน่าจะได้แก่ พวกอาหรับ อิหร่าน หรืออินเดียที่มีอาชีพค้านี้โดยเฉพาะ ประการที่สอง มาจากข้อความในกฎมณเฑียรบาลที่ระบุตำแหน่งข้าราชการในกรมขันทีคนหนึ่งว่าคือขุนราชาข่าน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ขุนนางผู้นี้น่าจะเป็นมุสลิม เพราะ "ข่าน" เป็นตำแหน่งผู้นำเผ่าของมุสลิมในอาหรับ มองโกล และตุรกี ประการที่สาม มาจากภาพจิตรกรรมฝาผนังและภาพลายรดน้ำ ซึ่งเล่าเกี่ยวกับราชสำนักฝ้ายใน เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดไชยทิศ บางขุนนนท์ กรุงเทพฯ มีภาพขุนคแต่งกายแบบมุสลิมชาวอิหร่านปรากฏอยู่ร่วมกับนางกำนัลในพระราชวัง ส่วนคำว่า นักเทศขันทีที่มีปรากฏอยู่ทุกที่ทั้ง ๆ ที่อาจเป็นคนละกลุ่มกัน ดร.จุฬิศพงค์ สันนิษฐานว่า ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์คงได้มีการรวมนักเทศกับขันทีเข้าเป็นหน่วยงานเดียวกันภายใต้ชื่อ กรมขันที (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, "ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา," ศิลปวัฒนธรรม 21, 6 (เมษายน 2543): 69, 71-72).

1.4 พราหมณ์ พราหมณ์เป็นบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทค่อนข้างมากเมื่อก้าวถึงพระราชพิธีต่างๆ ขณะที่พระสงฆ์แทบจะมิได้มีการกล่าวถึงในกฎหมายเทียรบาลเลยทั้งๆที่พระสงฆ์ถือเป็นชนชั้นหนึ่งที่มีความสำคัญในสังคม ลักษณะเช่นนี้เป็นเพราะว่าพิธีกรรมที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาลนั้นก่อนไปทางพิธีพราหมณ์ ทำเพื่อเสริมพระบรมเชษานุภาพของพระมหากษัตริย์มิใช่พิธีที่ส่งเสริมพระบุญญาภพเช่นพิธีพุทธ⁷ (การที่เนื้อความกฎหมายเทียรบาลแทบไม่ได้กล่าวถึงพระสงฆ์ได้หมายความว่ากษัตริย์ทรงมองพระองค์ว่าเป็นประหนึ่งพระพุทธเจ้า จึงทำให้พระสงฆ์มีความสำคัญน้อยลงมา โดยหลักแล้วอำนาจพุทธจักรและอาณาจักรจะแยกจากกัน แม้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งพระสังฆราชก็ตาม เพราะถ้าพิจารณาความในพระราชพงศาวดารหลายๆตอน จะพบว่าพระสงฆ์มีส่วนสำคัญในการช่วยระงับหรือเบียดเบียนการตั้งเครื่องบางประการ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับเหล่าข้าราชการ และเมื่อพระสงฆ์เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกษัตริย์ก็มักจะทรงยอมรับฟังแทบทุกครั้ง อาทิตอนที่สมเด็จพระนเรศวรจะลงโทษเหล่าแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันคราวทำสงครามชนช้างกับพระมหาอุปราชาของพม่า พระพนรัตน์ก็เป็นผู้เข้ามาบิณฑบาตรขอชีวิตแม่ทัพนายกองจากสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงยอมอภัยโทษให้แต่ต้องทำคุณไถ่โทษ เป็นต้น ตามความเห็นของผู้ศึกษาแม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีสถานะประหนึ่งพระพุทธเจ้า แต่ในอีกลักษณะหนึ่งพระองค์ก็เป็นประหนึ่งพระอินทร์ด้วย (ดังอภิปรายไว้แล้วในบทที่ 3) โดยนัยนี้พระองค์จึงเป็นผู้ค้ำจุนพระพุทธศาสนามิใช่ผู้นำทางศาสนาที่มีอำนาจสูงสุด)

สถานะภาพของพราหมณ์ที่ทำงานให้ราชสำนักอยุธยา-รัตนโกสินทร์นั้น ไม่เหมือนที่อินเดีย กล่าวคือ พราหมณ์จะทำหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ในด้านพิธีกรรมและตีความกฎหมาย ขณะที่สังคมฮินดู พราหมณ์มีสถานะสูงส่งกว่ากษัตริย์⁸ สำหรับพราหมณ์ที่ได้กล่าวถึงไว้ในกฎหมายเทียรบาลมีหลายตำแหน่ง เช่น พระมหาราชครู พระราชครู พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ แต่ละตำแหน่งมีศักดิ์และหน้าที่ต่างกันออกไป เช่น พระมหาราชครูพระครูมหิศรธรรมราชสุภาวดีศรีวิสุทฺธิคุณ

⁷สุภาพรรณ ฦ บางช้าง อธิบายว่า สังคมไทยในสมัยสุโขทัยและอยุธยาได้อาศัยอำนาจพุทธเทพนิกเป็นเครื่องส่งเสริมพระบุญญาภพของพระมหากษัตริย์ ทำให้พระองค์ทรงฐานะเป็นธรรมราชาผู้ปกครองด้วยทศพิธราชธรรมโดยบริบูรณ์ และได้อาศัยอำนาจพราหมณ์เทพนิกเข้ามาเป็นเครื่องส่งเสริมพระบรมเชษานุภาพ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงฐานะเป็นเทวราชผู้ทรงอำนาจเด็ดขาด (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง** (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 36-39).

⁸S.J. Tambiah, *World conqueror and world renouncer* (London : Cambridge University Press, 1976), p. 94; Sarasin Viraphol, "Law in traditional Siam and China : A comparative study," *Journal of the Siam Society* 65, 1(January 1977): 92.

วิบูลธรรมวิสุทธิพรหมจารีธาธิบศีศรีพุทธาจารย์ นา 10000 เจ้ากรมลูกขุน พระโหราธิบดี เจ้ากรมโหราหน้า
นา 3000 ทำหน้าที่ในพิธีทวาทโสศกทั้ง 12 เดือน เว้นแต่พระราชพิธีตรียาปวาย เป็นต้น⁸ องค์กรก็ดี
พรหมณที่ทำงานรับใช้ราชสำนักคงมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับลูกขุนข้าทูลละอองฝ่ายอื่น ๆ

2. ลักษณะแสดงความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น

สิ่งที่แสดงให้เห็นสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นมีอยู่มากมายหลายประการ
ที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาลมีดังต่อไปนี้

2.1 ชั้นยศ

2.1.1 ยศเจ้านาย แม้ว่าชนชั้นเจ้านายหรือที่เรียกสั้น ๆ ทั่วไปว่า ชนชั้นเจ้าจะมี
สถานะทางสังคมสูงกว่าไพร่หรือสามัญชน แต่ในความเป็นจริงแล้ว แม้แต่ในชนชั้นเจ้าด้วยกัน
ก็ยังมีแบ่งชั้นยศโดยพิจารณาจากพระมารดาเป็นเกณฑ์ และในแต่ละชั้นยศก็ต้องถวายบังคม
ตามลำดับชั้นยศกัน ไป ดังปรากฏความในกฎหมายเทียรบาล ดังนี้

“กำหนดพระราชกฤษฎีกาไยการ พระราชกุมาร พระราชันดา
ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วย
แม่หัวเมือง เปนพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวงกินเมืองเอก เกิดด้วย
หลานหลวงกินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเปนพระเขวราช...

พระลูกเธอกินเมืองถวายบังคมแก่สมเด็จพระพุทธเจ้า พระเขวราช
ถวายบังคมแก่พระเจ้าลูกเธอกินเมือง”⁹

บทบัญญัติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแม้แต่พระราชกุมาร พระราชันดา
ของพระมหากษัตริย์นั้นก็เป็นที่ลำดับชั้นต่างกันขึ้นอยู่กับฐานะพระมารดา ในที่นี้สมเด็จพระ
พุทธเจ้ามียศใหญ่กว่าเจ้านายของผู้อื่น ๆ เพราะเกิดจากพระมารดาที่ได้สถาปนาเป็นพระอัครมเหสี
ส่วนพระราชกุมารที่เกิดด้วยแม่หัวเมืองเป็นพระมหาอุปราชนั้นก็มีความสำคัญรองลงมา ตำแหน่ง
พระมหาอุปราชนี้คงมิใช่ตำแหน่งเดียวกับพระมหาอุปราชที่กล่าวถึงในบานแผนกกฎหมายเทียรบาล

⁸“พระไยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 217, 226;
วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 140-141.

⁹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 73, 77. กินเมืองคือ
ได้รับมอบหมายให้ออกไปปกครองเมืองและได้รับผลประโยชน์จากเมืองนั้น หรืออีกประการหนึ่ง (เหมือนเช่น
ในกรณีพม่า) คือได้รับพระราชานุญาตให้กินหรือเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากเมืองนั้น แม้เป็นเจ้านายที่เสด็จ
ประทับอยู่ในเมืองหลวงก็ตาม

ซึ่งหมายถึงเจ้าพญามหาอุปราชาฯ ข้าราชการที่ถือบันดาศักดิ์ 10000 และคงมิใช่ตำแหน่งเดียวกับผู้ที่จะสืบทอดราชบัลลังก์ เพราะพระอนุชาก็มีสิทธิเป็นพระมหากษัตริย์ได้เช่นกัน พระเขวราชที่เกิดด้วยพระสนมดูเหมือนว่าจะไม่เคยมีการกล่าวถึงเจ้าที่มีตำแหน่งนี้ในประวัติศาสตร์เลย อย่างไรก็ตามตำแหน่งหน่อพระพุทธรเจ้า พระมหากษัตริย์ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ว่าจะสถาปนาให้หรือไม่ และไม่จำเป็นว่าเป็นลูกพระอัครมเหสีแล้วต้องเป็นหน่อพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ หรือในบางรัชกาลก็อาจจะไม่สถาปนาคำแหน่งอัครมเหสีเลยก็เป็นไปได้เช่นกัน ส่วนการกินเมืองเอกกินเมืองโทของพระราชกุมารนั้นก็ขึ้นกับฐานะของพระมารดาเช่นกัน โดยพระเจ้าลูกเธอที่ได้กินเมืองเอกพระมารดาต้องเป็นธิดาพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกัน พระเจ้าลูกเธอที่ได้กินเมืองโทพระมารดาเป็นหลานพระเจ้าแผ่นดิน¹⁰

ตำแหน่งยศที่ต่างกันของเจ้านายเหล่านี้ มีผลต่อธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ดังเช่นเรื่องการถวายบังคม พระเขวราชต้องถวายบังคมพระเจ้าลูกเธอกินเมือง พระเจ้าลูกเธอกินเมืองถวายบังคมสมเด็จพระพุทธรเจ้า เป็นการถวายบังคมกันตามตำแหน่งตามลำดับยศถึงจะแก่อ่อนกว่ากันอย่างไร ไม่ได้กำหนดด้วยอายุ กำหนดอายุยศตำแหน่งเป็นประมาณ ถ้าพระเจ้าลูกเธอมียศมากถึงจะเป็นเด็ก แต่ผู้ที่มียศน้อยเป็นผู้ใหญ่แก่กว่ากันมาก ถึงจะเป็นพี่ป้าน้าอาก็ต้องไหว้และต้องเดินตามหลังผู้ที่มียศมาก¹¹ หรือในกรณีตามเสด็จบนพระราชยานกมณเฑียรบาลกำหนดว่า “ลูกอัครมเหสี ลูกพระอัครชายา ลูกแม่หัวเมือง ลูกหลวงนั่งบนราชยานด้วย ลูกหลานหลวง ลูกพระสนมนั่งหล่นลงหน้าหลัง”¹²

* พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี อธิบายว่าพระเขวราชคงได้กินเมืองตรี โดยสันนิษฐานจากความในพระไอยการอาชญาหลวงข้อ 121 ที่ว่า “มีผู้เอาครอบครัววัวควายช้างม้าแก้วแหวนทองเงินทรัพย์สินอื่นใด ไคหนีมาแต่ประเทศอื่น เข้ามาพึ่งอยู่ในขอบเขตอาณาและพึ่งอยู่ด้วยพระเขวราชและเมืองนอกก็ดี...” (รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวงครั้งที่ 11/2545 วันศุกร์ที่ 12 กรกฎาคม 2545 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 7). ส่วน ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เห็นว่า ในกมณเฑียรบาลกล่าวถึง ลูกหลวงกินเมืองเอก หลานหลวงกินเมืองโท แต่ไม่เคยพูดถึงเมืองตรี ฉะนั้นพระเขวราช น่าจะหมายถึงตำแหน่งเจ้านาย

¹⁰รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 77-78.

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

¹²วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 76.

นอกจากลำดับยศ ลำดับตำแหน่งแล้ว ศักดินาก็เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก อีกประการหนึ่งในการกำหนดหรือแสดงให้เห็นถึงสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันของบรรดาเจ้านาย พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน ที่ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2021¹³ (ค.ศ. 1478) รัชสมัยสมเด็จพระบรม ไตรโลกนาถ ได้กำหนดว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช^{๑๑} ทรงศักดินา 20000 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงศักดินา 15000 ถ้าได้ทรงกรมสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงศักดินา 50000 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงศักดินา 40000 ถ้าได้เฉลิมพระราชมณเฑียรที่มหาอุปราชทรงศักดินา 100000 พระอนุชา^{๑๒} นา 7000 ถ้าทรงกรมทรงศักดินา 15000 พระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ นา 6000 ถ้าทรงกรม ทรงศักดินา 15000 พระเจ้าหลานเธอ นา 4000 ถ้าทรงกรมนา 11000 หม่อมเจ้านา 1500¹³

ศักราชที่ปรากฏในบานแผนกพระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน คือ 1298 ปิจอ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่าศักราช ปีนักษัตร ปีรัชกาลไม่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ถ้าเป็น มหาศักราช 1298 (พ.ศ. 1919/ค.ศ. 1376) เป็นปีมะโรงตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) คณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง (โดย ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร) มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ศักราชที่ถูกต้องในบานแผนกควรเป็นมหาศักราช 1398 ซึ่งเป็นปีจอตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเมื่อนำลูกวันคือแรม 10 ค่ำ วันอาทิตย์มาตรวจสอบกับปีนักษัตร พบว่าตรงกับวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2021 (ค.ศ. 1478) (ม.ศ. 1398 + 623 = 2021) (รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 11/2547 วันศุกร์ที่ 2 กรกฎาคม 2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 3).

สมเด็จพระอนุชาธิราช เป็นพระอนุชาร่วมพระมารดาเดียวกับพระมหากษัตริย์ ส่วนพระอนุชานั้น ต่างพระมารดากัน เกี่ยวกับตำแหน่งสมเด็จพระอนุชาธิราช ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เห็นว่า พระอนุชาที่จะดำรงตำแหน่งนี้ได้คงมีเพียงพระองค์เดียวหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งแม้พระมหากษัตริย์มีพระอนุชาร่วมพระมารดาเดียวกัน หลายองค์ แต่คงมีพระองค์เดียวเท่านั้นที่จะได้เป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช

¹³“พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 178-179.

ภาพที่ 4 : ตาราง แสดงศักดินาเจ้านาย

เจ้านาย	ทรงกรม	ไม่ทรงกรม	ศักดินา	หมายเหตุ
สมเด็จพระอนุชาธิราช		/	20000	พระอนุชาร่วมพระมารดา เดียวกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าได้เฉลิมพระราชมณเฑียรที่ พระมหาอุปราช 100000
สมเด็จพระอนุชาธิราช	/		50000	
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ		/	15000	ถ้าได้เฉลิมพระราชมณเฑียรที่ พระมหาอุปราช 100000
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	/		40000	
พระอนุชา		/	7000	พระอนุชาต่างมารดากับสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว
พระอนุชา	/		15000	
พระเจ้าลูกเธอ		/	6000	
พระเจ้าลูกเธอ	/		15000	
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ		/	6000	
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ	/		15000	
พระเจ้าหลานเธอ		/	4000	
พระเจ้าหลานเธอ	/		11000	
หม่อมเจ้า	-	-	1500	
เจ้าราชินิกุล				พระญาติของกษัตริย์ชั้นห่าง ออกไป
เจ้าราชินิกุลกลุ่มที่ 1 [*]	-	-	1000	
เจ้าราชินิกุลกลุ่มที่ 2 [*]	-	-	800	
หม่อมราชวงศ์	-	-	500	ไม่นับว่าเป็นเจ้า

*ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเจ้านายเหล่านี้ใน พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ข้อ 3

ที่มา : “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง
ตรา 3 ดวง เล่ม 1, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
เรือนแก้วการพิมพ์ 2529), หน้า 178-179.

ความในพระอัยการนี้แสดงให้เห็นนัยที่สำคัญ 3 ประการ ประการแรก เจ้านายทุกพระองค์ ล้วนมีศักดิ์นาเป็นสิ่งกำกับฐานะทางสังคม และหน้าที่ความรับผิดชอบต่าง ๆ แจกเช่นคนทุกคนในพระราชอาณาจักร (ยกเว้นพระมหากษัตริย์) ฐานะที่แตกต่างกันของเจ้านายไม่เพียงมียศตำแหน่งเป็นเครื่องกำหนดเท่านั้น ศักดินายังมีส่วนช่วยกำกับความแตกต่างนั้นให้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้น ประการที่สอง การได้ทรงกรมหรือมิได้ทรงกรมมีส่วนทำให้เจ้านายแต่ละพระองค์ที่อาจมียศเท่ากัน มีสถานภาพทางสังคมและอำนาจต่างกัน เพราะการได้ทรงกรมย่อมหมายความว่า เจ้านายพระองค์นั้นมีกำลังไพร่พลในสังกัดอันจะนำมาซึ่งสถานะทางเศรษฐกิจและโอกาสตั้งสมอำนาจทางการเมือง ประการที่สาม ความในพระอัยการแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระอนุชาธิราช มีสถานภาพหรือลำดับชั้นสูงกว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ หรือพระอนุชาก็มีสถานะสูงกว่าพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เว้นแต่ได้ทรงกรมจึงมีศักดิ์นาเท่ากัน ถ้าจะกล่าวไปแล้วพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนส่วนที่ว่าด้วยนาเจ้านี้ เป็นข้อมูลช่วยแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชซึ่งเป็นน้องชายร่วมพระมารดาเดียวกับกษัตริย์และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอมีสิทธิขึ้นเป็นพระมหาอุปราชได้ทั้งคู่และผลที่สุดแล้ว ผู้ใดจะขึ้นครองราชย์สืบต่อก็ขึ้นกับความพอพระทัยของพระมหากษัตริย์เป็นหลัก ดังนั้นการสรุปว่า กฎมณเฑียรบาลเป็นกฎหมายว่าด้วยการสืบราชบัลลังก์โดยระบุว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าโอรสของพระอัครมเหสีคือผู้ที่จะได้ครองราชย์ต่อจึงไม่ถูกต้องนัก อย่างไรก็ตามก็เกี่ยวกับตำแหน่งพระมหาอุปราช นั้น มีกล่าวไว้หลายกระแส เอกสารของชาวต่างชาติที่เข้ามา ก็กล่าวไว้ไม่สอดคล้องกันนัก ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาที่ย้อนมานั้นกษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่ได้สิทธิในราชบัลลังก์ต่อจากพระราชบิดาหรือพระเชษฐา โดยส่วนใหญ่แล้วจะให้ข้อมูลว่าพระอนุชามีสิทธิในราชบัลลังก์มากกว่า ทั้งนี้ยกเว้น

สมเด็จพระบรมราชาธิราช (เจ้าสามพระยา) โดยทรงตั้งพระราชกุมารพระองค์น้อย (คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ให้เป็นพระมหาอุปราช ส่วนรัชกาลก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏแน่ชัดว่าได้ตั้งพระมหาอุปราชหรือไม่ แต่การที่ไม่ปรากฏไม่เป็นเหตุพอที่จะเชื่อว่ากษัตริย์พระองค์อื่นไม่เคยตั้งพระมหาอุปราชมาก่อน (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 442-443).

ลา ลูแบร์ และแซรเวส ที่กล่าวว่าพระโอรสคือทายาทอันชอบธรรม ลา ลูแบร์นั้น ให้คำอธิบายว่า พระโอรสองค์ใหญ่ของอัครมเหสีคือ รัชทายาทตามประเพณี¹⁴

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่า กฎมณเฑียรบาลไม่ได้ระบุถึงยศตำแหน่งของ พระราชธิดาไว้ เช่นเดียวกับพระโอรสการตำแหน่งนาพลเรือนก็ได้ระบุศักดินาเจ้านายฝ่ายหญิงไว้

“โยสค์ สเตเคิน, “จดหมายเหตุของโยสค์ สเตเคินในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 264; ฟาน ฟลิต, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต) (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 35, 92, 183, 188, 236, 257, 258, 265, 297; เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 452; นิโกลาส์ แซรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 226; เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เคอะแบส เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก้องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2528), หน้า 85, 142; เองเจิลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์, แปลโดย อัมพร สายสุวรรณ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 48.

สเตเคิน และเคมพ์เฟอร์ กล่าวไว้คล้ายๆ กันว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต ราชบัลลังก์จะตกทอดไปที่พระอนุชาที่มีพระชนมายุมากกว่าองค์อื่นๆ แต่ถ้าพระอนุชาหาไม่แล้วราชสมบัติจึงจะตกทอดไปยังพระราชโอรสองค์ใหญ่และพระอนุชาของพระราชโอรสองค์นั้น เคอะ แบส ว่าการที่ให้พระอนุชามีสิทธิในราชบัลลังก์เหนือพระโอรสก็เพราะว่าคนสยามถือว่าพระอนุชาราชของพระเจ้าแผ่นดินอยู่ใกล้กึ่ง พระสายโลหิตยิ่งกว่าพระโอรส ส่วน ฟาน ไนเนนโรเดอ (Van Neijenrode) ให้ข้อมูลว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตพระอนุชาที่มีพระชนมายุมากกว่าองค์อื่นๆ ได้สืบราชสมบัติถ้าพระโอรสที่พระชนมายุมากที่สุดของพระเจ้าแผ่นดินยังมีพระชนมายุไม่ถึง 15 ชันษา แต่ถ้าพระโอรสมีพระชนมายุมากกว่า 15 พระโอรสองค์นั้นมีสิทธิในราชบัลลังก์ (Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” (Ph.D. Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1984), p. 105). ข้อมูลของเรื่องพระโอรสที่จะสืบทอดราชบัลลังก์ต้องมีพระชนมายุมากกว่า 15 พรรษา¹⁵ Jan Struys ซึ่งเข้ามาที่อยุธยาเมื่อราว พ.ศ. 2193-2194 (ค.ศ. 1650-1651) ได้กล่าวไว้เช่นกัน ดูรายละเอียดใน Jan Struys, “The perillous and most unhappy voyages of John Struys...., translated by John Morrison, London 1683,” *Journal of the Siam Society* 94 (2006): 196. ในคัมภีร์อรรถศาสตร์และตามทฤษฎีทางการเมืองของอินเดียโบราณ พระโอรสที่มีพระชนมายุมากที่สุดคือผู้ได้สืบทอดราชบัลลังก์ต่อ (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เหล่านี้เพิ่มเติมใน Kautilya, *The Arthashastra*, L.N. Rangarajan, ed., trans. (New Delhi : Penguin Books, 1992), pp. 169 – 171; John W. Spellman, *Political theory of ancient India : A study of kingship from the earliest times to circa A.D. 300* (Oxford: Clarendon Press, 1964), p. 57).

อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่า เจ้านายฝ่ายหญิงก็คงมีการแบ่งลำดับชั้นยศเช่นเดียวกับเจ้านายฝ่ายชาย และเกณฑ์ในการแบ่งก็คงดูจากฐานะของพระมารดาเช่นกัน ส่วนเรื่องศักดินาก็น่าจะมีการกำหนดไว้เช่นกัน เพราะศักดินาเป็นเครื่องกำหนดฐานะ ขอบเขตหน้าที่และความรับผิดชอบของคนในสังคม ทุกคนเว้นแต่พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์พบว่าพระองค์ทรงให้พระราชธิดา ทรงกรมเป็นกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาที่ได้ทรงกรมนี้น่าจะถือศักดินาตามฐานะเจ้าทรงกรม เช่นกัน

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ความในกฎหมายเทียบบาลและพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ไม่ได้กล่าวถึงราชอิสริยยศของบรรดาเจ้านาย เช่น เจ้าฟ้า พระองค์เจ้าไว้ สันนิษฐานว่าราชอิสริยยศเหล่านี้คงมีขึ้นในชั้นหลัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูรทรงสันนิษฐานว่า “เจ้าฟ้า” ที่นำมาใช้เป็นราชสกุลยศเป็นคติเดิมของไทยที่เรียกเทวดาว่า ผีฟ้า จึงเรียกเจ้านายของคนว่า เจ้าฟ้า ตรงกับคำที่เรียกว่า สมมติเทวราช เป็นยศที่เกิดขึ้นทางเมืองไทยใหญ่ก่อน ยศเจ้าฟ้านี้ เพิ่งปรากฏใช้เมื่อ พ.ศ. 2111 (ค.ศ. 1568) เมื่อพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง เสด็จมายังเมืองประเทศราช ไทยใหญ่ที่ขึ้นเมืองหงสาวดีมาตั้งพระมหาธรรมราชาที่ครองเมืองพิษณุโลกเป็นเจ้าฟ้าสองแคว หนังสือราชการที่ใช้คำว่าเจ้าฟ้าเป็นครั้งแรกปรากฏในพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระเอกาทศรถใน พระไอยการกระบดศึก พระราชกฤษฎีกานั้นเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “สมเด็จพระ...เจ้าฟ้านเรศวร” และนำคำว่าเจ้าฟ้ามาใช้เป็นสกุลศักดิ์สำหรับพระราชกุมาร ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเรียกพระราชโอรสว่าเจ้าฟ้าสุทัศน์ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงได้กำหนดแน่นอนว่า พระราชโอรส

คำว่า เจ้าฟ้า นั้น ใช้ในสองความหมาย ความหมายแรกหมายถึงสกุลยศที่ให้ราชละอองครวญไว้แล้ว ณ ที่นี้ อีกความหมายหนึ่งเป็นตำแหน่งพระเจ้านแผ่นดิน ดังที่เรียกกันว่า เจ้าฟ้าแผ่นดิน ดังที่ เคมพ์เฟอร์ ใช้คำว่า เจ้าฟ้า ในความหมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน (สมเด็จพระเพทราชา) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายว่า เจ้าฟ้าคือ เจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าเมือง แต่เป็นวิสัยอยากพูดให้สูง จึงเรียกว่า เจ้าฟ้า เหมือนหนึ่งเป็นเจ้ามาจากฟ้า เป็นเชื้อวงศ์ของเทวดา เพราะธรรมเนียมข้างอินเดียถือว่า เจ้าแผ่นดินเป็นสมมติเทวดา ส่วนพลตรีหม่อมราชวงศ์ สุภวัณษ์ เกษมศรี และดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้ความเห็นว่า เจ้าฟ้า แปลว่าพระอินทร์ โดยพิจารณาจากความในมหาชาติคำหลวงที่แต่งสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และอธิบายต่อว่าไทยเรียก พระมหากษัตริย์ว่าเจ้าฟ้าโดยให้หมายถึงพระอินทร์ (องเจิลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์, หน้า 39; รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 79; วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้เรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์และกฎหมายเทียบบาล,” ใน สุจิตร์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเป็นประธานในงานประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทยฯ, หน้า 21).

พระราชธิดาที่พระมารดาเป็นเจ้ามีราชสกุลยศเป็นเจ้าฟ้า¹⁵ ลา ลูแบร์ เข้ามาที่อยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ให้ข้อมูลว่า พระราชธิดาของพระมหากษัตริย์เรียกว่า นางฟ้า หรือสาวฟ้า พระราชโอรสเรียกว่า เจ้าแห่งฟ้า-เจ้าฟ้า¹⁶ ฉะนั้น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สกุลยศเจ้าฟ้าก็ได้นำมาใช้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์อธิบายไว้ในธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยามตอนหนึ่งว่า ถ้าเจ้าฟ้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใช้สร้อยพระนามอุกโตสุชาติสังสุทธิเคราะห์ได้ เพราะคำว่าอุกโตสุชาตินั้นมีความว่าเกิดแต่ฝักฝ้ายทั้งสอง (หมายความว่าพระมารดาเป็นเจ้าด้วย) สังสุทธิเคราะห์คือมีครรภ์เป็นที่ถือเอาปฏิสนธิบริสุทธิ์พร้อม รวมความแล้วหมายความว่า มีครรภ์ที่เกิดปฏิสนธิบริสุทธิ์เป็นอันดีพร้อมทั้งสองฝ่าย¹⁷ พระราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวนี้ช่วยย้ำให้เห็นว่าฐานะของพระมารดาเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดราชสกุลยศของพระราชกุมารพระราชธิดาว่าจะเป็นเจ้านายที่มีสถานภาพสูงส่งแค่ไหน

2.1.2 ยศลูกขุนข้าทูลละออง

ก. ฝ่ายหน้า เหล่าลูกขุนข้าทูลละอองฝ่ายหน้าที่ทำงานให้พระมหากษัตริย์ล้วนมียศถาบรรดาศักดิ์ไม่เท่าเทียมกัน ข้อกำหนดความไม่เท่าเทียมนี้ปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองที่กำหนดศักดินาของลูกขุนข้าทูลละอองตำแหน่งต่างๆ ไว้ ศักดินานอกจากเป็นสิ่งบ่งบอกหน้าที่ความรับผิดชอบแล้ว ยังเป็นเกณฑ์ในการแบ่งฐานะความเป็นหรือไม่เป็นขุนนางด้วย โดยทั่วไปเชื่อกันว่าผู้ที่มีศักดินา 400 ขึ้นไปจะได้รับการยกย่องว่ามีฐานะเป็นขุนนาง ถ้าศักดินาค่ากว่า 400 ยังไม่ถือเป็นขุนนาง ยกเว้นผู้ที่รับราชการในกรมมหาดเล็กแม้มีศักดินาค่ากว่า 400 ก็ยังจัดเป็นขุนนาง ที่เป็นเช่นนี้เพราะขุนนางในกรมมหาดเล็กส่วนใหญ่จะได้รับการเลือกสรรโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ โดยทรงเลือกจากลูกหลานของพวกขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่วางพระทัย มหาดเล็กจึงเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิด¹⁸ สำหรับยศขุนนาง ข้าราชการซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีคือ เจ้าพระยา

¹⁵รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 196-199.

¹⁶เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 244.

¹⁷รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 87.

¹⁸มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 107; ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 64-65.

ขุนนางหรือข้าราชการที่มีศักดินา 10000 ลงมาถึง 400 ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ศักดินาต่ำกว่า 400 แต่สูงกว่า 25 ได้รับการแต่งตั้งจากเสนาบดีหรือขุนนางชั้นสูงอื่นๆ ข้าราชการกลุ่มนี้มีจำนวนมาก และมีสิทธิพิเศษแต่เพียงเล็กน้อย คนกลุ่มนี้อยู่ในข่ายที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานและต้องเข้าเวรหมุนเวียนกันเหมือนราษฎรทั่วไป (ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 56).

พระยา (ออกญา) พระ (ออกพระ) หลวง (ออกหลวง) ขุน (ออกขุน) หมื่น (ออกหมื่น) พัน (ออกพัน)

ข้อกำหนดหรือกฎเกณฑ์ในการขึ้นเป็นขุนนาง ข้าราชการมีดังนี้
 ประการที่หนึ่ง ขึ้นอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์ว่าจะทรงแต่งตั้งผู้ใด
 ขึ้นมา ดังปรากฏความตอนหนึ่งในพระราชกำหนดเก่าข้อ 50 ว่า “อนึ่งแผ่นดินเป็นใหญ่ แต่สมเด็จพระ
 พระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุว่าพระมหากษัตริย์เจ้านั้น เป็นสมมุติเทวดา จะให้ผู้ใหญ่เป็นผู้น้อยๆ
 เป็นใหญ่ ก็ได้...”¹⁹ หรือในพระราชพงศาวดาร เมื่อมีการตั้งวงศ์ใหม่พบว่าพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง
 สมัครพรรคพวกที่เข้าข้างฝ่ายพระองค์ขึ้นมาดำรงตำแหน่งสำคัญและกำจัดขุนนางข้าราชการ
 ฝ่ายตรงข้ามออกไปทั้งโดยการประหารชีวิตและให้พ้นจากตำแหน่งราชการ²⁰ ส่วนฟาน ฟลิต ให้
 ข้อสังเกตว่า “ยศดาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งหน้าที่ของอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้พระราชทาน
 ให้แก่พวกขุนนางหรือคนสามัญทั้งหลายตามความพอพระทัย...”²¹

ประการที่สอง ขึ้นกับกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในกฎหมาย อันที่จริงแล้ว
 พระราชกำหนดที่ตราขึ้นก็มาจากพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นข้อกำหนด
 ประการที่สองกับประการที่หนึ่งจึงมีความสัมพันธ์กัน เพียงแต่กฎเกณฑ์ข้อที่สองนี้อาจเป็น
 พระบรมราชโองการที่ตั้งขึ้นใหม่หรืออาจเป็นของเก่ามีมาแต่เดิม บัญญัติไว้โดยบุรพกษัตริย์ซึ่ง
 พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาจะทำตามหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ข้อกำหนดว่าด้วยคุณสมบัติของผู้ที่

พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน ระบุถึง “เจ้าพญามหาอุปราชฯ” เป็นไปได้ว่ายศเจ้าพระยาอาจมีใช้
 มาแต่ช่วงต้นอยุธยาแล้ว แต่จำกัดใช้เฉพาะขุนนางชั้นสูงบางตำแหน่งเท่านั้น ส่วนยศ “ออก” เริ่มใช้
 ครั้งใดไม่แน่ชัดนัก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร ทรงอธิบายและมีความเห็นว่า การใช้ “ออก” นำหน้า
 บรรดาศักดิ์นั้น น่าจะเป็นประเพณีที่ใช่มานานตั้งแต่เขมรยังปกครองละโว้อยู่ เมื่อตั้งอยุธยาเป็นราชธานีก็รับประเพณีนี้
 มาใช้ ส่วนที่พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือนกำหนดให้ขุนนางบางตำแหน่งมียศ “ออก” นำหน้า
 บางตำแหน่งไม่มี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร ได้ทรงปรึกษากับสมเด็จพระ
 กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ และ
 ทรงได้คำตอบว่า ขุนนางที่ยศ “ออก” นำหน้า น่าจะมีศักดิ์สูงกว่าผู้ที่ไม่มี ยศ “ออก” นี้ คงเลิกใช้ในสมัยปลาย
 อยุธยา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, “คำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร
 พระยาอินทรมนตรี ศรีจันทรมุข (Francis B. Giles),” วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ 27(2548): 177-179). ส่วน
 ยศ จมื่น จำ เป็นยศที่ใช้ในกรมมหาดเล็ก (ดูเรื่องยศ เพิ่มเติมใน ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของ
 ไทยสมัยโบราณ, หน้า 57).

¹⁹“พระราชกำหนดเก่า,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง
 ตรา 3 ดวง เล่ม 3, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 เรือนแก้วการพิมพ์, 2529), หน้า 277.

²⁰ดูตัวอย่างที่เกิขึ้นสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ใน ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
 ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 256-342.

²¹ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต
 (วัน วลิต), หน้า 20.

จะเป็นขุนนาง ข้าราชการ (พระ หลวง ขุน หมื่น) ซึ่งบัญญัติไว้ในพระราชกำหนดเก่าข้อ 50 นั้น ต้องประกอบไปด้วยวุฒิ 4 ประการ คือ ชาติวุฒิ ตระกูลเป็นอัครมหาเสนาบดีสืบกันมา วัยวุฒิ อายุ 31 ปีขึ้นไป คุณวุฒิ มีความรู้ความชำนาญฝ่ายทหารพลเรือน ปัญญาวุฒิ คือ มีปัญญา ความฉลาดที่จะแก้ไขข้อขัดปรึศนาของเมืองอื่น และมีความคิดอ่านชอบด้วยราชกิจธรรมทั้งปวง นอกนี้ยังต้องมีธบตี 4 ประการได้แก่ ฉันทาธบตี คือ พระมหากษัตริย์ต้องพระราชประสงค์สิ่งใด นำสิ่งนั้นมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย วิริยาธบตี มีความเพียรในราชการ จิตาธบตี มีน้ำใจกล้าแข็ง ในการรณรงค์สงคราม วิมังสาธบตี ฉลาดในการพิพากษาความและอุบายราชการต่าง ๆ บุคคลใด มีวุฒิ 4 เพียง 2-3 ประการ ทรงกรุณาพอให้เป็นที่พระ หลวง ขุน หมื่นตามสมควร แต่ถ้าผู้ใด มีประกอบด้วยวุฒิ 4 ประการ และธบตี 4 ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้มีคุณานุรูปสมควร มิให้ คั้งบุคคลผู้นั้นเป็นขุนนาง ข้าราชการ²² ข้อกำหนดเหล่านี้ถูกข้ายอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังปรากฏในพระราชกำหนดใหม่ ข้อ 38 แต่คราวนี้เจาะจงไปที่ผู้ที่สมัคร เข้ามารับราชการเป็นมหาดเล็กขอเฝ้าชาวที่ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ว่าต้องเป็นผู้มีวุฒิ 4 ธบตี 4 ส่วนผู้ที่เป็นหินชาติหาตระกูลมิได้ ไม่ให้รับเข้ามา ทำหน้าที่เป็นมหาดเล็กขอเฝ้าชาวที่เค็ดขาด เพราะบุคคลพวกนี้มีเคยเข้ามาในเขตพระราชสถาน อันเป็นที่หวงห้ามสำหรับบุคคลทั่วไป เมื่อคนเหล่านี้ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพิศทูลก็จะมีใจกำเริบเลิบบาน กระทำให้ขุนเคื่องได้ฝ่าธุลีละอองพระบาท²³

ข. ฝ่ายใน ข้างทูลละอองฝ่ายในก็เช่นเดียวกับฝ่ายหน้าคือ มีหน้าที่ความ รับพิศขอรวบรวมทั้งตำแหน่งไม่เท่าเทียมกันขึ้นกับศักดิ์นาที่ ได้รับ กลุ่มข้างทูลละอองฝ่ายในมีหน้าที่ และศักดิ์นาดังต่อไปนี้²⁴

²²“พระราชกำหนดเก่า,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 275-276.

ลา ลูแบร์ คั้งข้อสังเกตเรื่องชนชั้นผู้ดีชาวสยามว่า “ชนชั้นผู้ดีหรือขุนนางนั้น ก็เพียงชั่วว่ามีตำแหน่ง หน้าที่ราชการอยู่ในปัจจุบัน โดยชาวตระกูลนั้นได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน จนมิยศดาบรรดาศักดิ์และอำนาจรุ่งเรืองมากขึ้น แต่ก็มีจำนวนอยู่น้อยเหลือเกิน และถ้าต้องสูญเสียตำแหน่งหน้าที่ราชการ ลงเมื่อไรแล้ว ก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลยที่จะแสดงว่าคนนั้นคิดแพกไปจากสามัญชนคนธรรมดาทุกๆ ไป...” (เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 344-345).

²³“พระราชกำหนดใหม่,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 438-442.

²⁴“พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 179-181.

ภาพที่ 5 : ตารางแสดงหน้าที่และศักดิ์ในกลุ่มข้าทูลละอองฝ่ายใน

ข้าทูลละอองฝ่ายใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ์	หมายเหตุ
ท้าววรจัน (ท้าววรจันทร)	สมเด็จพระพี่เลี้ยง	- ว่ากล่าวบังคับบัญชา พระสนมกำนัล - บังคับบัญชากิจการ ทั้งปวงทั่วไป เว้นแต่ กิจบางอย่างที่แยกเป็น หน้าที่เฉพาะตำแหน่ง รอง ๆ บางตำแหน่ง ²⁵	1000	กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร นิพนธ์ไว้ว่าตำแหน่งนี้ มักได้แก่ ผู้ที่เคยเป็นเจ้าของมรรคา ส่วน ผู้ที่มีเคยได้เป็นพระสนมก็อาจ ทำได้ แต่คงทำได้ด้วยความ ลำบากกว่าผู้ที่เคยเป็น ตำแหน่งท้าววรจัน เทียบได้กับ อัศวมหาเสนาบดีทั้ง 2 ท่าน ²⁶
แม่เจ้า แม่นาง นางท้าว		คนรับใช้พระสนมเอก ทั้งสิ้น	คนละ 1000	สนมเอกทั้ง 4 คือ ท้าวอินสุเรนทร ท้าวศรีสุดาจัน ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรับโครงสร้างข้าราชการสำนักฝ่ายใน และได้มีการตั้งตำแหน่งท้าววรคณานันท์เพิ่มเติม เป็นตำแหน่งท้าวนางสูงสุดในทำเนียบข้าราชการสำนักฝ่ายใน ทำหน้าที่ดูแลปกครองข้าราชการสำนักฝ่ายในต่างพระเนตรพระกรรณขึ้นตรงต่ออธิบดีฝ่ายใน (พระเจ้าที่นั่งนางเธอ พระองค์เจ้า นภาพรประภา) การปรับโครงสร้างนี้ยังผลให้ตำแหน่งท้าววรจันทรมีอำนาจบังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายใน รองมาจากท้าววรคณานันท์ (ฉัตรภรณ์ จินดาเดช, “การบริหารราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” รวมบทความประวัติศาสตร์, หน้า 181).

²⁵ พระรวงค์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, “ท้าววรจันทร (เจ้าจอมมารคาวาด ในรัชกาลที่สี่),” รวมบทความประวัติศาสตร์ 25 (2546) : 27.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

“น่าจะทำหน้าที่เป็นนางสนองพระโอษฐ์ เพราะความในกฎมณเฑียรบาลตอนหนึ่ง กล่าวถึงแม่เจ้าไว้ว่า “แม่เจ้าสนองพระโอษฐ์...”

ข้าทูลละอองฝ้ายใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ์นา	หมายเหตุ
สตรีกำนัล		แต่งเครื่องวิเศษ	600	
แม่นางท้าว แม่นางไทย			กึ่งนาศิว	คือ ชาวแม่พระสนม ซึ่งยกพระราชทานให้เป็น ภรรยาผู้มีบำเหน็จความชอบ ได้กระซิงคานหาม
ท้าวสมศักดิ์	นักพฤทธิชรา ฉลองพระโอษฐ์ ²⁷	- บังคับบัญชาบนพระที่ ตัดสินสำเร็จราชการ ในพระราชสถาน - ว่าพนักงานทั้งปวง เช่น ในแผนกจัดเครื่อง พระสุธารตและพระศรี เครื่องนมัสการ คูแล หออพระและปูชนียสถาน ในพระราชวังฝ้ายใน	1000	ตำแหน่งท้าวสมศักดิ์, ท้าวโสภา, ท้าวศรีสังจา, ท้าวอินสุริยาเทียบได้กับ จตุสดมภ์ทั้ง 4
ท้าวโสภา	นักพฤทธิชรา ฉลองพระโอษฐ์	- บังคับบัญชาบนพระที่ ตัดสินสำเร็จราชการ ในพระราชสถาน - เป็นผู้ช่วยใน กองบัญชาการของ ท้าววรจันทร์	1000	หรือท้าวโสภานิเวศ ตำแหน่งนี้มักเป็นตำแหน่ง ลอย
ท้าวศรีสังจา	นักพฤทธิชรา ฉลองพระโอษฐ์	- บังคับบัญชาบน พระที่ ตัดสินสำเร็จ ราชการในพระราช สถาน - ว่าการ โขลงง่า ควบคุมประตู่วังและ การอารักขาทั่วไป	1000	

²⁷ดูหน้าที่ของข้าทูลละอองฝ้ายในเหล่านี้ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 26, 30.

ข้าทูลละอองฝ้ายใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ์นา	หมายเหตุ
ท้าวอินสุริยา	นักพฤกษวิชา ฉลองพระโอบอู่	- บังคับบัญชาบนพระที่ ตัดดินสำเร็จราชการ ในพระราชสถาน - ว่าห้องเครื่องวิเศษ	1000	
ท้าวทรงกันดาน		- ผู้บัญชาการพระคลังใน ²⁸ - บังคับบัญชาคลังเงิน คลังทอง คลังพรรณผ้า คลังพรรณแพร - บังคับบัญชาเครื่อง ทองขาวทองเหลือง	800	
หลวงแม่เจ้า		- อาจทำหน้าที่ดูแล ตำแหน่งต่าง ๆ ของเจ้าจอม หม่อมห้าม หรืออาจเป็น หัวหน้าโกลน ¹	500	ขึ้นท้าวศรีสัจจา
จ่าก้อนแก้ว จ่าก้อนทอง จ่าราชภักดี จ่าศรีพรม	จ่าโกลน	- พนักงานดูแลบังคับบัญชา พวกโกลนรักษาพระราชวัง กับทั้งผู้หญิงชาววังที่มี ได้เป็นข้าราชการ ²⁹	คนละ 400	ขึ้นท้าวศรีสัจจา
	นางชาวพระคลัง นางเสมียร		คนละ 300	น่าจะขึ้นท้าวศรีสัจจา
	นางเจ้าแก้ว	- คุมนางในเวลาออกไป นอกวัง และเป็นผู้ออกไป สั่งกิจการต่างๆที่เกี่ยวข้อง กับผู้ชายฝ่ายหน้า ³⁰	600	น่าจะขึ้นท้าวศรีสัจจาเจ้าแก้ว มี 2 ประเภท คือ ถ้าเคยเป็น เจ้าจอมในรัชกาลก่อน ๆ เป็น “เจ้าจอมเจ้าแก้ว”

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

¹ ความเห็นของพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัณษ์ เกษมศรี

²⁹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, “เจ้าจอมมารดาทับทิม,” รวมบทความประวัติศาสตร์
25 (2546) : 61.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

ข้าทูลละอองฝายใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ์นา	หมายเหตุ
				สำหรับฝึกหัดนางในชั้นหลัง ที่มีได้เป็นเจ้าจอมในรัชกาล ก่อน ๆ เป็น “เจ้าแก้ว” ³¹
	นางราชยานแต่แทน นางใช้กำนัล- ประจำการ นางทนายเรือน	- นำคำสั่งกิจการ ไปบอก ตามตำหนักและเรือน ข้าราชการฝ่ายในและ เป็นพนักงานคุมผู้ชาย เช่น หมอ เข้าไปในวัง ³²	คนละ 200	น่าจะขึ้นท้าวศรีสัจจา
ท้าวได้กระซิง คานหาม			400	น่าจะขึ้นท้าวศรีสัจจา
	พนักงานกลาง	- เชิญเครื่องเสวยจาก ห้องเครื่องขึ้นไปส่งถึง พระราชมณเฑียร ³³	200	- น่าจะขึ้นท้าวศรีสัจจา - เป็นพวกพนักงานที่ไม่ได้ ถวายตัว ³⁴
	นางโขน นางนายประตุ	- รักษาประตู่วังและ รับใช้เช่นกรรมกร ในงานต่าง ๆ ³⁵	คนละ 80	ขึ้นท้าวศรีสัจจา
	นางเตี้ย นางค่อม นางเทย นางเผือก		คนละ 50	ขึ้นท้าวศรีสัจจา

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ เรื่องเดียวกัน.

ข้าทูลละอองฝ้ายใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดินา	หมายเหตุ
	หญิงคักน้ำ หญิงหามวอ หญิงดินคลัง	- ทำงานรับใช้ทั่วไป	คนละ 20	น่าจะขึ้นท้าวศรีสังงา
ท้าวเทพกษิดีของหวาน ท้าวทองพศของหวาน ท้าวทองกิมม้า	วิเศษกลาง	- ดูแลและจัดเครื่อง เสวยของพระมหา กษัตริย์	คนละ 400	ขึ้นท้าวอินสุริยา
ท้าวขอมณเฑียร ท้าวอินกลยา ท้าวมังศรี	วิเศษนอก	- ดูแลและจัดเครื่อง ของพระสงฆ์และเครื่อง ประกอบราชพิธี เช่น บายศรี	คนละ 400	ขึ้นท้าวอินสุริยา
	พระพี่เลี้ยง นางนม	- ดูแลพระอนุชา พระราชกุมาร พระราชบุตร พระราชนัดดา	คนละ 400	
	พี่เลี้ยง นางนม	- ดูแลราชบุตร ราชนัดดา	คนละ 200	ดูแลลูกที่เกิดจากนางสนม
	สาวใช้ต่างกรม	- ดูแลรับใช้เจ้านาย	คนละ 100	
	หญิงข้าต่าง กรมเรือนนอก	- ดูแลรับใช้เจ้าต่างกรม	คนละ 50	เป็นหญิงที่ถวายตัวรับใช้ แต่ไม่ได้อาศัยอยู่ในวัง เวลา มีงานจึงเข้ามารับใช้
	หญิงไพร่ราพ		คนละ 15	หญิงสามัญ

ที่มา : รายชื่อข้าทูลละอองฝ้ายใน รายละเอียดใน “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมาย
รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,
ผู้จัดพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529), หน้า 179-181.

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นสาระที่สำคัญ 2 ประการคือ

ประการแรก แสดงให้เห็นถึงกลุ่มคนที่ทำงานรับใช้ฝ่ายใน โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีตั้งแต่ศักดินาสูงสุด 1000 ลงมาถึงต่ำสุดศักดินา 15 ศักดินาที่ปรากฏนี้เป็นการชี้ให้เห็นสถานภาพหรือชั้นของคนทำงานรับใช้ฝ่ายในอย่างชัดเจน การแบ่งชั้นดังกล่าวคงสัมพันธ์กับเรื่องหญิงชาววังที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงมีพระอภิบาลไว้ว่า “ผู้หญิงชาววัง” นั้นมีต่างกันเป็น 3 ชั้น เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ มีฐานะและโอกาสกับทั้งการศึกษาอบรมต่างกันดังต่อไปนี้³⁶

ชั้นสูง ประกอบไปด้วยเจ้านายที่เป็นพระธิดา ประสูติและศึกษาในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าลูกผู้ดีมีตระกูล คือราชินิกุลและธิดาข้าราชการ หม่อมราชวงศ์ บรรดาผู้หญิงชาววังชั้นที่ถวายตัวทำราชการ ถ้าเป็นเจ้าจอมและไม่หลุดลาออกจากราชการมักจะได้รับราชการตำแหน่งเจ้าจอมไปจนตลอดรัชกาล ต่อมาในรัชกาลหลังก็มักจะได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่ในวัง บางคนที่มีความสามารถรอบรู้ขนบธรรมเนียมในพระราชวังก็ได้เป็นตำแหน่ง “ท้าวนาง” ถ้าไม่ได้เป็นถึงชั้นท้าวนาง ถ้าเคยเป็นเจ้าจอมมาในรัชกาลก่อน ๆ ก็เป็น “เจ้าจอมเอ้าแก่” ที่มีได้เป็นเจ้าจอมมาในรัชกาลก่อน ๆ ก็เป็น “เอ้าแก่”

ชั้นกลาง ไม่ได้ถวายตัวทำราชการ ประกอบด้วยคนสองกลุ่ม กลุ่มแรกคือลูกคหบดี ที่ผู้ปกครองปรารถนาจะให้ได้รับการอบรมและศึกษาอย่างชาววังจึงส่งเข้าไปถวายตัวเป็น “ข้าหลวง” อยู่กับเจ้านายพระองค์หญิงหรืออยู่กับท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ในพระราชวังแต่ยังเด็ก กลุ่มที่สอง ก็เช่น พนักงานกลาง ทนายเรือน จำโหล่นที่มักขึ้นจากชาววังชั้นต่ำ พวกนี้ไม่ได้ถวายตัวทำราชการเช่นกัน

ชั้นต่ำ มีสองพวก พวกแรกคือ โขลน อีกพวกหนึ่งคือ คนรับใช้ของชนชั้นผู้ดีที่อยู่ในวัง คนเหล่านี้ถ้าจะเป็นชาววังก็เพราะอยู่ในวังเท่านั้น

อนึ่ง หญิงชาววังชั้นต่ำนั้น ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มหญิงพิเศษที่เข้ามาทำงานในวังก็เพราะเป็นเมียโจร จึงต้องถูกเกณฑ์เป็นคนน้ำร้อน (ดัมน้ำร้อน)³⁷ ฉะนั้น หญิงกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่เข้ามาทำงานรับใช้ฝ่ายในด้วยความจำเป็นบังคับ

ประการที่สอง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มข้าราชการสตรีฝ่ายในแม้มีตำแหน่งก็มีศักดินาต่ำมากเมื่อเทียบกับขุนนางข้าราชการฝ่ายหน้า ตัวอย่างเช่น ท้าววรจัน ซึ่งมีหน้า

³⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52, 59-61.

³⁷“พระไอยการลักษณะโจร,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงไตร 3 ดวง เล่ม 2, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529), หน้า 308-309, 321-322.

ที่ว่ากล่าวบังคับบัญชาพระสนมกำนัลและกิจการทั้งปวงทั่วไป หน้าที่ดังกล่าวพอเทียบได้กับอัครมหาเสนาบดี แต่ท้าววรจันมีศักดิ์นาเพียง 1000 ขณะที่อัครมหาเสนาบดีมีศักดิ์นาถึง 10000 แม้ว่าการเปรียบเทียบดังกล่าวจะไม่สมเหตุสมผลนัก เนื่องจากอัครมหาเสนาบดีคุมทหาร/พลเรือนทั่วราชอาณาจักร ขณะที่ท้าววรจันคุมเฉพาะฝ่ายใน แต่หน้าที่ดูแลและรับผิดชอบฝ่ายในทั้งหมดก็น่าจะทำให้ท้าววรจันมีศักดิ์นามากกว่านี้

2.2 เครื่องประกอบยศ

เครื่องประกอบยศที่ได้รับพระราชทานมาพร้อมยศถาบรรดาศักดิ์เป็นสิ่งที่ช่วยชี้ให้เห็นถึงสถานภาพที่แตกต่างกันของเจ้านายและข้าทูลละอองฝ่ายต่าง ๆ

2.2.1 เจ้านาย

กฎมณเฑียรบาลระบุถึงเครื่องประดับเกียรติยศและเครื่องประกอบอิสริยยศของเจ้านายชั้นต่าง ๆ ไว้ดังนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้า ได้อภิกรม 3 ชั้น ทิพยยานทอง นั่งที่นั่งเทริด พระอุปราช อภิกรม 2 ชั้น ทิพยยานาก นั่งที่นั่งทองพระโรงเคียงทองสูง 2 ศอก มีเบาะเจียม พระเจ้าลูกเธอกินเมือง อภิกรมมีกลีบบัวขาว พระยานนุมาศกลีบบัว นั่งที่นั่งสูงศอกหนึ่งมีเจียมขลิบ พระเขวราช อภิกรมกลีบทอง กั้นกรรชิงหุ้มผ้าแดง นอกจากนี้กฎมณเฑียรบาลยังว่าพระเขวราชได้ช้างตัวหนึ่ง ม้าตัวหนึ่ง คน 20 หลานหลวงอยู่นอกวัง ขี่เรือบดลาด พานหมากรองตะลุ่มเจียมมุก พานมุก กรรชิงหุ้มผ้าขาวเลว³⁸

กฎมณเฑียรบาลไม่ได้กล่าวถึงที่นั่งของพระเขวราชไว้ แต่ความในตอนที่ว่าด้วยที่นั่งนี้กลับกล่าวถึงที่นั่งพระอุปราชซ้ำสองครั้ง ครั้งแรกลำดับความต่อจากหน่อพระพุทธเจ้าอันเป็นการลำดับยศที่ถูกต้อง แต่ครั้งที่สองกลับลำดับความที่นั่งพระอุปราชต่อจากพระเจ้าลูกเธอกินเมือง ซึ่งเป็นลำดับชั้นยศไม่ถูกต้อง ฉะนั้นความที่กล่าวถึงที่นั่งพระอุปราชหนที่สองว่า “พระอุปราชนั่งที่นั่งกวดริคเสื้อขลิบ” คงหมายถึงที่นั่งพระเขวราช

³⁸วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาลฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 73-74, 76, 176, 178; พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546), หน้า 14, 326, 1332). อภิกรม หมายถึง ฉัตรเครื่องสูงอย่างหนึ่งใช้ในกระบวนแห่ของหลวง หรือปักเป็นเครื่องประดับเกียรติยศ, กรรชิง เป็นเครื่องเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีบางอย่าง เช่น รับช้างเผือก รูปร่างคล้ายกลด มีคันถือคล้ายร่ม โบราณใช้เป็นร่มเครื่องยศคู่กันกับคานหามบรรดาศักดิ์ มีชั้นตามที่หุ้มผ้าแดงหรือหุ้มผ้าขาวโรยทองเรียกว่า พื้นกำมะลอ ถ้ามีริ้วขาวหรือนำเงินสลับกับที่ระบาย เรียกว่า กรรชิงเกร็ด, เจียม ภาชนะชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายตะลุ่มมีฝาคล้ายรูปฝ่ามือ เป็นเครื่องยศขุนนางโบราณสำหรับใส่ของเช่นผ้า มักทำด้วยเงิน, เทริด พระที่นั่งยกสูงมีหลังคาทรงยอด, เบาะเจียม ที่รองนั่งทำด้วยขนสัตว์ เครื่องปูลาดทำด้วยขนสัตว์, เจียมขลิบ เครื่องปูลาดหรือพรมชนิดหนึ่ง เย็บหุ้มริมเพื่อกันลื่น หรือใช้ฝ้ามอบ (ทำให้แน่นหรือทำให้เรียบ) ริมทั้งสี่ด้าน, เรือบดลาด เรือที่มีหลังคา, ตะลุ่ม ภาชนะที่มีเชิงคล้ายพานแต่ปากคุ่มคือ โคน้ำเข้าสำหรับใส่ของ, เลว โบราณ หมายถึง ของสามัญธรรมดา

พระอัครมเหสี เครื่องราชประโศก มงกุฎ เกือกทอง อภิรม 3 ชั้น พระราชยานมีจำลอง เมื่อมีงานพิธีได้สร้างด้วยสหัสธาราเงิน นอกจากนี้ มีกรมผู้ชายผู้หญิง หอพระมีพระนั่งออกโรง พระอัครราชเทวี เครื่องราชประโศก มงกุฎ เกือกทอง อภิรม 3 ชั้น พระราชยานมีจำลอง พระราชเทวี พระอัครชายา เครื่องราชประโศก มงกุฎ พระมาลามวยหางหงษ์ เกือกกำมะหยี่ สักหลาด อภิรม 2 ชั้น เทวียนมีมกรชู³⁹

2.2.2 ลูกขุนข้าทูลละออง

ฟาน ฟลิต ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่อง เครื่องประกอบยศของลูกขุน-ข้าทูลละอองไว้ว่าสนใจว่า "...พวกเขา (ลูกขุนข้าทูลละออง/ขุนนาง ข้าราชการ)...หยิ่งยโสมาก และถือตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องบรรดาศักดิ์และเครื่องประกอบยศ ซึ่งพวกเขาได้รับจากพระเจ้าแผ่นดิน..."⁴⁰ เครื่องหมายแห่งเกียรติยศนี้มีหลายสิ่ง แต่ละคนได้รับไม่เหมือนกันขึ้นกับยศถาบรรดาศักดิ์และสถานที่ที่ข้าราชการว่าอยู่ในเมืองหลวงหรือหัวเมือง กฎมณเฑียรบาลระบุ เครื่องประกอบยศของเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองไว้ดังนี้ บรรดาศักดิ์ 10000 มีตำแหน่งหน้าที่ในเมืองหลวง ขี่ม้า ๖ กระซิงหุ้มผ้าขาว รับราชการหัวเมือง ขี่คานหามเก้าอี้ ๖ กระซิงหุ้มผ้าขาว นา 10000 กินเมืองเอกทั้ง 4^{*} มีร่วมปลิก 2 คัน ทานตระวันเบือ 1 คู่ กระซิงหุ้มผ้าแดง 1 คัน เรือทาบเมงดาจ 3 ตอนบดลาด คานหามเก้าอี้ทอง มีเตตราโง 3 คู่ และปีกกลองประกอบขบวน นา 10000 กินเมืองหมวก ล่วมทอง ขี่ม้ายาน ๖ กระซิงหุ้มผ้าขาว เรือจตุ 3 ตอน มีบดลาด เขียดเงินถมยาคำรองตุ่ม เรือจตุ 3 ตอนแล้วไม่มีบดลาด กอแลี่ยมทอง ท้าวหน้าเมือง ๖ กระซิงหุ้มผ้าขาว ห้อยนมหาก ห้อยนน้ำรองตุ่ม เรือจตุ 3 ตอนบดลาด คานหามทอง เก้าอี้ทอง นา 5000 ขี่ม้า ร่วมทงยู นา 3000 ขี่ยาน

³⁹ในกฎมณเฑียรบาลว่า "ลคมงกุฎ" น่าจะหมายความว่า มงกุฎที่ใช้นั้นมีศักดิ์ไม่เท่าอัครมเหสี อัครราชเทวี

⁴⁰วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 74, 76, 149-150. สหัสธาราเงิน หมายถึง ฝักบัวทำด้วยเงิน สำหรับเจ้านายใช้โสรจทรงหรืออาบน้ํา แต่ไม่ได้ใช้อาบทุกวัน จะใช้ในโอกาสสำคัญ เช่น สะเดาะเคราะห์ดวงพระชะตา พระมหากษัตริย์ใช้ฝักบัวทองคำ, ออกโรง หมายถึง ออกให้เฝ้าออกว่าราชการ, จำลอง ที่สำหรับรองนั่ง

⁴¹ฟาน ฟลิต, "พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม," ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต) หน้า 99.

*เมืองเอก 4 เมือง คือ พิษณุโลก นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี และนครราชสีมา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 77).

นา 1600 กินเมือง เขียดเมื่อหัก รองลุ่ม กั้นกเอาทาชาด⁴¹ สำหรับเครื่องประกอบยศของข้าทูลละออง ที่มีศักดิ์นาต่างไปจากที่กล่าวไว้ในที่นี้ไม่มีปรากฏในกฎมณเฑียรบาล แต่สันนิษฐานได้ว่า ข้าทูลละออง เหล่านั้นก็ยังมีเครื่องประกอบยศลดหลั่นกันลงไปตามบันดาศักดิ์ (กฎมณเฑียรบาลคงระบุเฉพาะผู้มี ตำแหน่งสำคัญและบันดาศักดิ์สูง)

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎมณเฑียรบาลไม่ได้กล่าวถึงเครื่องยศของข้าทูล ละอองฝ่ายในไว้เช่นกัน ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าฝ่ายในที่มีบรรดาศักดิ์สูง คงมีเครื่องประกอบยศเฉก เช่นข้าทูลละอองฝ่ายหน้า เพียงแต่ไม่ได้กล่าวถึงไว้ ณ ที่นี้ ที่สันนิษฐานเช่นนี้เพราะว่าในบันทึก ของแชรเวส ได้เล่าถึง หญิงที่มีฐานะดีว่า สามารถสังเกตได้จากจำนวนบริวารที่ติดตามความมั่งคั่ง ของพาหนะเรือที่ใช้ ความหรูหราราคาแพงของเครื่องนุ่งห่ม และหีบหมากที่ให้คนเชิญไปข้างหน้า⁴² เมื่อหญิงมีฐานะมีเครื่องแสดงฐานะเช่นนี้ ข้าทูลละอองฝ่ายในมีบรรดาศักดิ์ก็น่าจะมีเช่นกัน

ชาวต่างชาติที่เข้ามาที่อยุธยาได้กล่าวถึงเครื่องยศของเหล่าลูกขุนข้าทูล ละอองไว้เช่นกัน แต่จะสังเกตได้ว่า เครื่องยศที่กล่าวถึงนี้มักจะระบุว่าเป็นยศใดได้อะไร ไม่เหมือนกับ กฎมณเฑียรบาลที่ระบุตามศักดิ์นา ทั้งนี้คงเป็นเพราะชาวต่างชาติเหล่านั้นไม่ทราบแน่ชัดถึงจำนวน ศักดินาของข้าทูลละอองแต่ละตำแหน่ง แต่ละชั้นยศสิ่งของความมั่งคั่งประณีตและมูลค่าไม่เท่ากัน หรือในชั้นยศเดียวกันของบางอย่างได้ไม่เหมือนกันขึ้นกับความเมตตาหรือ โปศปรานเป็นพิเศษ ของพระมหากษัตริย์ เครื่องยศที่กล่าวถึงโดยชาวต่างชาตินี้บางอย่างไม่มีกล่าวไว้ในกฎมณเฑียรบาล เมื่อประมวลแล้วศออกญา มีเครื่องยศดังนี้ หีบหมากทองคำ ฝ่มือประณีตกว่าข้าทูลละอองชั้นอื่นๆ เขียดทองคำ ลอมพอกเกี่ยวทองคำยอดแหลมขอบลอมพอกประดับด้วยช่อมาลา เรือที่ใช้หลังคาทำเป็น

⁴¹วินัย พงศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 77-79, 176. ชั่ว หมายถึง ยานหรือเครื่องพาตัวไป เช่น วอ เสลียง ฯลฯ, ร่มทงยู คือ ร่มบุด้วยกระดาษอาบน้ำมันกันฝน, ร่มปลิก คือ ร่มที่ ทำยอดต่อให้สูงขึ้นไป มักทำด้วยทองคำอย่างยอดโศเครื่องเป้ง หรือที่เรียกว่า ปริก, ทานตะวันเขือ เป็นชื่อเครื่องสูง อย่างหนึ่งสำหรับบังแดดประดับกระจก (เขือ หมายถึง กระจก), กุบ หมายถึง ปทูนหรือเครื่องบังแดดรูปโค้ง, แมงคาคฤ 3 ตอน หมายถึง หลังคาเรือ รูปอย่างหลังคาเรือทรงจั่ว เรือนลต 3 ชั้น, บดลาดคือ เครื่องปูรองนั่ง เครื่องบังกันแดด เป็นส่วนหนึ่งของเรือคฤ 3 ตอน, ห้อยนหมาก หมายถึง เขียนหมากหรือเครื่องรองภาชนะ ลักษณะคล้ายกั หรือหย่อง, ห้อยนน้ำ หมายถึง เครื่องรองภาชนะสำหรับน้ำกิน มีลักษณะคล้ายกัหรือหย่อง, ล่วมคือเครื่องสำหรับใส่หมากพลูหรือ ส่วนมากทำด้วยผ้ามีใบปก เป็นของใช้โบราณที่ทำเป็นโลหะก็มี, กแอ คือ เครื่องบังแดด มีคันปักดินเป็นรูปสี่เหลี่ยม คงได้รับอิทธิพลจากจีน

⁴²นิโกลาส์ แชรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 113-114.

3 ชั้น ออกพระ ฟาน ฟลิต ว่าบางคนได้หีบหมากเงินแต่โดยมากเป็นหีบไม้ แชรแวงว่า ออกพระ ได้หีบหมากทำด้วยทองคำ มีความงามน้อยกว่าของพวกออกญา ขอบลอมพอกประดับด้วยช่อชัยพฤกษ์ เรือที่ใช้ลำเล็กกว่าออกญาหลังคามี 2 ชั้น ออกหลวง ฟาน ฟลิต ว่าออกหลวง บางคนได้รับพระราชทาน คาบทองคำ หีบหมากทำด้วยเงินประดับกั้งและใบชัยพฤกษ์ ขอบลอมพอกกว้าง 2 นิ้ว และ ฝ่มือประดับ น้อยกว่าพวกออกพระ เรือของออกหลวงหลังคามี 2 ชั้น ออกขุน ฟาน ฟลิต ว่า ออกขุนบางคนมี คาบทองคำ หีบหมากพระราชทานและขอบลอมพอกทำด้วยทองคำและเนื้อเงินเกลี้ยง เรือมีหลังคาชั้น เดียว ออกหมื่น ฟานฟลิตว่าออกหมื่นไม่ค่อยได้รับเครื่องประกอบยศอื่นๆ ส่วน แชรแวงว่า ออกหมื่น ได้เครื่องยศเหมือนออกขุน ออกพันและข้าทูลละอองที่มีชั้นยศต่ำกว่า เอกสารชาวต่างชาติไม่ค่อย กล่าวถึงข้าทูลละอองเหล่านี้ นัก ฟาน ฟลิต ว่าออกพันไม่ค่อยได้รับเครื่องยศอื่นๆ⁴³

นอกจากเครื่องยศที่กล่าวถึงข้างต้นแล้วยังมีของพระราชทานพิเศษแก่ ข้าทูลละอองที่มียศสูงหรือมีความดีความชอบเป็นพิเศษด้วย เช่น ลา ลูแบร์ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์ จะพระราชทานเสื้อที่ทำด้วยผ้าเยียรบับอย่างงาม ผ้าถุงที่มีความงดงามเช่น ผ้าม่วงไหมยกดอก ผ้าม่วงไหมไม่ยกดอก แก่ข้าทูลละอองที่มีบรรดาศักดิ์สูง หรือบุคคลที่โปรดฯจะพระราชทานให้เท่านั้น บุคคลอื่นที่ไม่ได้พระราชทานให้ไม่มีสิทธิ์ใช้ คาซาร์ค ก็เล่าว่า ฟอลคอน ได้รับพระราชทานสัปทนกับ เสื้อที่ทำด้วยเงินอันเป็นเครื่องประดับยศชั้นสูงสุดที่เคยพระราชทานแก่ผู้ที่ทรงโปรดปราน⁴⁴ จาก สมเด็จพระนารายณ์ เครื่องยศของเหล่าข้าทูลละอองนี้มักติดตัวไปกับผู้เป็นเจ้าของเสมอในทุกๆที่

‘ชรแวง ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เรือของเสนาบดีผู้ใหญ่ 2 ท่าน (ไม่บอกว่าเป็นใคร ต้นนิษฐานว่าน่าจะเป็น เรือของสมุหนายกและสมุหกลาโหม) ทา (สี?) ทอง หลังคาคลุมด้วยผ้าทำเป็นรูปเปลือกหอยและสูงกว่าเรือลำอื่นๆ มีอยู่บ่อยเหมือนกันที่พระเจ้าแผ่นดิน พระราชทานเรือทาทองล่องชาดให้เป็นบำเหน็จแก่ขุนนาง ซึ่งมีความงาม เกือบเท่ากับของเสนาบดี แต่จะนำออกใช้ได้เฉพาะในโอกาสตามเสด็จพระราชดำเนินและในงานพระราชพิธี บางอย่างตามหมายกำหนดการเท่านั้น (นิโกลาส์ แชรแวง, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักร สยาม, หน้า 107).

⁴³ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 90; คาซาร์ค, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงคาซาร์ค, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2539), หน้า 42; นิโกลาส์ แชรแวง, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 107, 111-112; เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวัน การเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 - 1686 ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 467; เองเจิลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมเปเฟอร์, หน้า 35.

⁴⁴เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 113, 119; คาซาร์ค, จดหมายเหตุ การเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงคาซาร์ค ค.ศ. 1687-1688, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2519), หน้า 29.

เพราะเครื่องยศนี้คือสิ่งพระราชทานอันจะทำให้บุคคลผู้นั้น ได้รับเกียรติเป็นที่รู้จักและเป็นการประกาศความสำคัญของผู้นั้นในที่สาธารณะ⁴⁵

การที่เจ้านายและลูกขุนข้าทูลละออง แต่ละคนมียศและศักดิ์นาเป็นเครื่องกำกับทำให้การกระทำใดที่เรียกว่า “ทำเกินศักดิ์” เป็นสิ่งที่มีอาจยอมรับได้และบุคคลผู้นั้นจะมีความผิดตามกฎหมาย ดังปรากฏความในกฎหมายเทียรบาล ส่วนที่ว่าด้วยเครื่องยศที่พระราชทานให้หลานหลวงอยู่นอกวังและท้าวหน้าเมืองว่าผู้ใดได้เครื่องยศอะไรบ้าง ถ้าใช้ผิดจากนี้ถือว่าผิดอัยการ

“อนึ่ง หลานหลวงอยู่นอกวัง ท้าวหน้าเมืองซึ่งเรือบคลาด กินพานหมาก รong ตะลุ่ม กว่านั้นผิดอัยการ หลานหลวงกินเจียม मुख พาน मुख ก็ได้กว่านั้น ผิดอัยการ กิ่งหุ้มผ้าแดงได้แต่หลานหลวงอยู่ในวัง อยู่นอกวัง กิ่งหุ้มผ้าขาว เลว”⁴⁶

หรือการใช้เครื่องม้าของเหล่าข้าทูลละอองถ้าใช้เกินยศศักดิ์ของตนก็จะต้องถูกลงโทษเช่นกัน ดังความที่ว่า “อนึ่ง ลูกขุนหมื่นทั้งปวง แต่มา ๓๐๐๐ ถึงมา ๑๖๐๐ ถ้าขี่ม้าแลเครื่องม้าผิดไยการ คือ หมอนอาน แลเครื่องม้านั้นทองดวงคร่ำถมใหม่ ไยการขุนม้า” หรือ “อนึ่ง ลูกขุนมนตรี मुख ท้าวพญา พระหลวงหัวเมืองทั้งปวง แลทำยศศักดิ์พันตำแหน่งไซ้ ควรให้รับเอาสมพลออก แลตัวนั้นอย่าเลี้ยง”⁴⁷ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีกรณีวังหน้าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ลงโทษเจ้านาย 3 พระองค์ คือ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสวกศักดิ์ และข้าราชการในกรมของเจ้า ทั้งสามโทษฐานตั้งข้าราชการในกรมสูงเกินศักดิ์ เพราะเจ้ากรมเป็นหมื่น แต่ตั้งข้าราชการในกรม

⁴⁵ ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 91; นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 113.

⁴⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 176, 178.

⁴⁷ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 101, 126. หมอนอาน คือ เบาะหรืออุปกรณ์บนหลังม้า, คร่ำ คือ การฝังเส้นทองหรือเส้นเงินเป็นลวดลายลงในเนื้อโลหะ, ถมใหม่ คือ ผ้าไหม, สมพล คือ ไพร่สม

เป็นขุน⁴⁸” แม้การลงโทษครั้งนี้เป็นเรื่องการเมืองภายในราชสำนัก ที่วังหน้าเกรงว่าเจ้าทั้งสามจะสั่งสมกำลังขึ้นมาทำทลายอำนาจ” แต่การจะลงโทษเจ้าทั้งสามในข้อกล่าวหาดังกล่าวได้ก็ต้องมีกฎหมายว่าด้วยเรื่องห้ามทำเกินศักดิ์บังคับใช้อยู่ด้วยเช่นกัน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ทรงมีพระราชบัญญัติออกมาให้ทำผิดธรรมเนียม แต่งตัวเกินบรรดาศักดิ์ รวมทั้งห้ามมิให้ช่างทองรับจ้างทำสร้อย ทำจี๋ กำไลทองต่าง ๆ ขายแก่ข้าราชการผู้น้อยและประชาชนทั่วไป ถ้ามีฟังมีโทษอย่างหนักดังความต่อไปนี้⁴⁹

“ศุภมัศฺคฺ สักกราช ๑๑๖๒ ศกมิกกะณะสังวัจจะระวิสาขะมาสะ กาลปิกษย คิตฺติ ชังโสระวาระบริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิธราชธรรมอนันตคุณสุนทรเสวีเศศศรัทธา มหาสาสนูปถัมพกพระพุทธศาสนยวรามหากรรณาธิคุณ เสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน พร้อมด้วยมุขมนตรีกระวีชาติราชปะโรหิตาโหรราชครู เฝ้าพระบาทบงกชมาศ จึงมีพระราชโองการมาณพระบันฑูลสุระสิงหนาท คำหรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

คอ } หย่างทำเนียมแต่ก่อนสืบมาจะนุ่งผ้าสมปักท้องนาก แลใส่เสื้อครุยกรอง
คั้น } แขนจะคาดราดคคค นามขนุนได้แต่ } จตุสดม แลแต่งบุตร
ปลาย } มหาดไท }
แลหลานขุนนางผู้ } ไหญ่ } ได้ก็แต่เสมาแลจี้กัวจั้นจำหลัก ประดับพลอย
น้อย } }
แต่เพียงนี้ แลทุกวันนี้ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ทำตามหย่างทำเนียมแต่ก่อน
คอ }
ผู้น้อยก็นุ่งสมปักปุมท้องนาก ใส่เสื้อครุยกรอง } มือ }
ตั้งเวียน } คาดราดคคคนามขนุน
ตำรฎ }

⁴⁸“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 440.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องเจ้าต่างกรมว่า ตั้งแต่กรมสมเด็จพระลงมาถึงกรมหมื่น มีเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี ตามชั้นกรม ถ้าเป็นกรมสมเด็จพระ เจ้ากรมเป็นพระยา ปลัดกรมเป็นพระ สมุหบาญชีเป็นหลวง, ถ้ากรมพระ เจ้ากรมเป็นพระ ปลัดกรมเป็นหลวง สมุหบาญชีเป็นขุน, ถ้าเป็นกรมหลวง เจ้ากรมเป็นหลวง ปลัดกรมเป็นขุน สมุหบาญชีเป็นหมื่น, ถ้าเป็นกรมขุน เจ้ากรมเป็นขุน ปลัดกรมและสมุหบาญชีเป็นหมื่น, ถ้าเป็นกรมหมื่น เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี เป็นหมื่นทั้งสามคน (รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 117-118).

“เหตุการณ์การลงโทษครั้งนี้ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กรมหมื่นสุนทรเทพทำเรื่องกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า วังหน้าเป็นซู้กับเจ้าฟ้าสังวาล ท้ายที่สุดทั้ง 2 พระองค์นี้ก็ถูกเขียนจนสิ้นพระชนม์ทั้งคู่

⁴⁹“พระราชบัญญัติ,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 101-103. (ถ้าจะว่าไปแล้ว พระราชบัญญัติฉบับนี้สะท้อนให้เห็นภาพการแต่งกายของข้าราชการในสมัยก่อนได้เป็นอย่างดีทีเดียว)

กันร่วมผ้าศรีผึ้งตลอดไปจนตำรวจเลว แลลูกค้ำวานิจกันร่วมผ้าศรีผึ้งด้วย แต่งบุตร
แลหลานเล่าผูกผูกประวะหล้าจำหลักประดับพลอย แลจี้กุดันประดับพลอย
เพชร } สายเขมขัดมีดอกประจำยาม ๔ ทิศ ผูกภักจันถมญาประดับ
พลอย } เข้าหยังต้องห้ามเกินบันคาศกคิผิดอยู่

แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำให้ข้าราชการแลราษฎรทำตามอย่างทำเนียมแต่ก่อน
ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กันร่วมผ้าศรีผึ้ง ภาคราคคคหนามขนุน
ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่เสื้อครุยกองคองสังเวียนตำรวจ ภาคราคคค
หนามขนุน นุ่งสมปักท้องนาก สายเขมขัดอย่าให้มีดอกประจำยามกันร่วมผ้าศรีผึ้ง
ใส่เสื้อครุยได้

แต่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรแลหลานก็ให้ใส่ได้แต่

จี้	}	จำหลักประดับ
เสมา		
ภักจัน		

พลอย

แดง	}	แต่เท่านี้
เขียว		

 อย่าให้ประดับเพชรมณูราชาวะดี ลูกประวะหล้าเล่าก็ให้ใส่
แต่ลายแหง แลเกลี้ยงเขียว อย่าให้มีกระจิงประจำยาม ๔ ทิศ แลอย่าให้ใส่กะจับปั้ง
พริกเทศทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อยแลราษฎรกันร่วมผ้า
ศรีผึ้ง แลกระทำให้ผิดด้วยอย่างทำเนียมเกินบันคาศกคิเป็นอันขาดทีเดียว
แลห้ามอย่า

ให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างแลทำ

จี้	}	ประดับเพชรมณูราชาวะดีแล
เสมา		
ภักจัน		

กระจับปั้ง }
พริกเทศ } ทองคำ แลแหวนมณูราชาวะดีประดับพลอย ห้ามมิให้ซื้อขายเป็น
กำไลเท้า }

อันขาดทีเดียว ถ้าข้าราชการผู้น้อยแลอนาประชาราษฎรช่างทอง กระทำให้ผิดด้วย
อย่างทำเนียมแต่ก่อน จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก

ให้พระสุรัสวดี

ชาย	}	หมายบอกเจ้าพญาแลพญาพระหลวงเมืองจ้าว
ขวา		

ทหาร }
พลเรือน } ข้างจ้าวต่างกรมฝ่ายหน้า } แลพระราชวัง
มหาดเล็ก } ใน }
ขอเฝ้า }
บวรสถานมงคน พระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลังกับหัวเมือง

๑	}	ปากใต้
๒		
๓		
๔		

ฝ่ายเหนือ แลให้กรมพระนครบาลตีฆ้องสำคัญป่าวร้องประกาศแก่ราษฎรทั้งปวง ให้รู้จกทั่ว”

2.3 ลำดับในการเข้าเฝ้าและตามเสด็จในพระราชพิธี

ลักษณะที่แสดงให้เห็นความเป็นสังคมแห่งชนชั้นอีกประการหนึ่งคือ การจัดลำดับการเข้าเฝ้าและการตามเสด็จในพระราชพิธีต่าง ๆ ตามยศถาบรรดาศักดิ์ ผู้มียศศักดิ์สูงได้เข้าเฝ้าและตามเสด็จใกล้ชิดกว่าผู้มียศศักดิ์ต่ำ ถ้าจะกล่าวไปแล้วแม้มิใช่ในโอกาสเข้าเฝ้าหรือตามเสด็จ ผู้มียศศักดิ์น้อยก็ต้องยกย่องให้เกียรติผู้มียศศักดิ์สูงกว่า เช่น นั่งต่ำกว่า เป็นต้น

กฎมณเฑียรบาลให้ข้อมูลลำดับการเข้าเฝ้าไว้ดังนี้

ฝ่ายหน้า ข้อมูลลำดับการเข้าเฝ้าของฝ่ายหน้าไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง แต่พอสรุปได้จากบานแผนกที่กล่าวถึงบุคคลที่เข้าเฝ้า สันนิษฐานว่าบุคคลที่กล่าวถึงโดยลำดับนั้น คือ ลำดับในการเข้าเฝ้านั่นเอง อย่างไรก็ตาม ลำดับการเข้าเฝ้า บุคคลที่เข้าเฝ้าในที่นี้ไม่ถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานว่าทุกครั้งต้องเป็นเช่นนี้ (เพราะบุคคลที่เข้าเฝ้าอาจเปลี่ยนแปลงได้) หากเป็นตัวอย่างไม่เห็นว่ามีเมื่อมีการเข้าเฝ้าต้องจัดลำดับไปตามความสำคัญ ตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์ และศักดิ์นาของแต่ละบุคคล

“...สมเด็จพระเจ้ารามาราชดิบรมไตรโลกนารถ...เสด็จสถิตย์ในรัตนสิงหาสบัณฺฑุรสิงห์ แลสมเด็จพระเจ้าหน่อพุทธางกูรสุริวงษ แลสมเด็จพระพรหมเมศวรนั่งเฝ้า แลพญาเอกสัตราช พระมหาอุปราช แลมหาเสนา จตุสดมมุกขมนตรี พริยโยธามาต แลตำรวจใน ตำรวจนอก มหาคไทย ลูกขุน ทหารพ่อเรือนซ้ายขวา เฝ้าพระบาทในที่นั้น...”⁵⁰

ฝ่ายใน กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึงลำดับการเข้าเฝ้าของฝ่ายในและข้าทูลละอองที่ทำงานรับใช้ฝ่ายในไว้ค่อนข้างละเอียด ดังนี้

“เสด็จพระที่นั่งแล้ว พระสนมเอางานพระศรีสุธารศพิชนี ถัดมาสมเด็จพระภรรยาเจ้าทั้งสอง... ถัดมาแม่หิ้วทั้งสอง พระราชเทวี พระอรรคชายา... ถัดมาลูกเธอ } ... พระราชนัดดาเอกโท... แม่เจ้า แลขแม่ออกโรง ๑๖ ขแม่พิททยา ๑๖ ขแม่เอางาน ๒๔ ขแม่วัน ๗ ขแม่พาลศึกษา ๒๐ ขแม่เล็ก ๒๐ ขแม่ที่

⁵⁰วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 63, 65. พญาเอกสัตราช หมายถึง ประเทศราช 101 หัวเมือง, มหาเสนา คือ อัครมหาเสนาบดี, จตุสดม คือ จตุสดมภ์, มุกขมนตรี หมายถึง มนตรีผู้ใหญ่, พริยโยธามาต คือ อำมาตย์ (หัวหน้า) ฝ่ายโยธา, ลูกขุน คือ ขุนนางและข้าราชการ, พ่อเรือน หมายถึง พลเรือน

๑๖ นางกำนัล ๑๒ นางระบำ ๔๘ ออกเจ้าในวัง ๔ ออกเจ้านอกวัง ๔ สนอง
พระโอรสเอกนั่งหน้า แม่เจ้าสนองพระโอรสนั่งหน้าแม่

เจนีง ออกเจ้าธรรมมา เมียนา ๑๐๐๐๐ แลนา ๕๐๐๐ แลนา ๓๐๐๐
เมียวหัวเมือง เทียร จ่านายเรือนลูกเธอ นายเรือนหลานเธอ โขลอนออกโรง
โขนรคม แลนาพระบำถือระบำ

ฝ่ายเจนีงนอก พระศรีมโนราชแลพระศรีอโย ไทย ขุนราชาข่าน ขุนมโน
บหลัดทั้ง ๔ นักเทศ แลขันที หมื่นศรีเสารักษ์ หมื่นสรรเพชญ นายจ่า นายกำนัล
มหาดเล็ก เตี้ย ค่อม”⁵¹

เมื่อพิจารณาความกฏมณฑลเทียบบาลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า กลุ่มบุคคลที่เข้าเฝ้า
มี 3 กลุ่มใหญ่ และแต่ละกลุ่มเข้าเฝ้าตามยศตาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งและศักดิ์นาของตน กลุ่มแรกคือ
พระภรรยาเจ้าทั้งหลาย ลูกเธอ ราชนัดดา นางสนองพระโอรส ชแม่ทั้งหลาย นางกำนัล นางระบำ
ออกเจ้าในและนอกวัง กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มที่เข้าเฝ้าอยู่ ณ ระเบียบข้างใน กลุ่มนี้มี “ออกเจ้าธรรมมา”
เสนาบดีกรมวังเฝ้าเป็นลำดับแรก จากนั้นเป็นเมียของลูกขุนนา 10000 นา 5000 นา 3000 ตามลำดับ
ต่อมาด้วย เมียลูกขุนหัวเมือง ผู้ดูแลเรือนลูกเธอหลานเธอ โขลอนต่าง ๆ และนายระบำ” กลุ่มที่สาม
เข้าเฝ้า ณ ระเบียบด้านนอก ประกอบไปด้วยข้าทูลละอองในกรมขันที” มหาดเล็กตำแหน่ง

⁵¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 145-146. พระศรี แปลว่า หมาก, สุธารศ แปลว่า น้ำคั้น, พชณี แปลว่า พัด, แม่เจ้า
หมายถึง ท้าววจันที่สมเด็จพระพี่เลี้ยง หัวหน้าฝ่ายใน, ชแม่ออกโรง หมายถึง ชาวแม่ที่ตามเสด็จออกท้องพระโรง
ฝ่ายใน, ชแม่พิชชยา หมายถึง ชาวแม่ที่ดูแลเรื่องการเงิน, ชแม่เอางาน หมายถึง ชาวแม่ที่มีหน้าที่สนองพระราชกิจ
ทั่วไป, ชแม่วัน หมายถึง ชาวแม่ที่มีหน้าที่รับใช้ประจำวัน, ชแม่พาลศึกษา หมายถึง ชาวแม่ที่ดูแลการศึกษา
เจ้านายผู้เยาว์, ชแม่เล็ก หมายถึง ชาวแม่ที่มีหน้าที่คุมคนในแต่ละตำแหน่ง, ชแม่ที่หรือชาวที่ เป็นผู้ดูแลที่ต่างๆ
ในพระราชวัง, เจนีง หมายถึง ระเบียบ (เจนีงคำที่สองมีคำว่านอกกำกับอยู่ด้วย สันนิษฐานว่า เจนีงคำแรก
คงตกคำว่าในไป), เทียร ปกติแปลว่า ย่อม โดยทั่วไป ธรรมดาแล้ว

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็น ออกพญาธรรมาธิบดีศรีวิชัยพงษวงษภักดีคินทรเดโช
ไชยมะไหยสุริยาธิบดีศรีรัตนมณฑลเทียบบาล อัครมหาเสนาบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ ถึงศักดิ์นา 10000

”เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เข้าเฝ้ามีทั้งนางระบำและนายระบำ แต่เข้าเฝ้าอยู่คนละที่กัน

”ผู้มีชื่อว่าเป็นข้าทูลละอองกรมขันทีตามที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนคือ พระศรี
มโนราช ขุนราชาข่าน ในที่นี้ น่าจะหมายถึง หลวงราชาขานภักดี ส่วนพระศรีอโย ไทย ขุนมโนบหลัดทั้ง 4 ไม่ทราบ
แน่ชัดว่าคือใคร เพราะ ไม่ปรากฏชื่อเป็นข้าทูลละอองในกรมขันที แต่ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นข้าทูลละออง
ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในกรมขันทีนั่นเอง เช่นเดียวกับนักเทศ ขันที (นักเทศและขันทีไม่ปรากฏชื่อในกรมขันที
เช่นกัน) ทั้งนักเทศและขันที น่าจะเป็นบุคคลที่ถูกต้องจริง ๆ ส่วนพระศรีมโนราช ขุนราชาข่าน คงเป็นเพียงข้าทูลละออง
ที่ทำงานในหน่วยงานกรมขันทีเท่านั้น ไม่ใช่ชายที่ถูกต้องแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม พิจารณาเรื่องขันทีแขกเพิ่มเติม
ในจุฬศพงศ จุฬารัตน์, “ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา,” ศิลปวัฒนธรรม 21, 6(เมษายน 2543): 66-73.

ต่าง ๆ และข้าทูลละอองฝ้ายในที่มีศักดิ์นาคำ เช่น นางเตี้ย นางค่อม” (ศักดิ์นาคณะ 50) ลำดับ การเข้าเฝ้าของข้าทูลละอองฝ้ายในนี้กำหนดไว้ชัดเจนมาก อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าเฝ้าแต่ละครั้งอาจมี การเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมหรือขึ้นกับองค์พระมหากษัตริย์ว่าโปรดฯ ให้ผู้ใดเข้าเฝ้าเป็นพิเศษ แต่ทุกครั้งที่มีการเข้าเฝ้าการจัดลำดับที่นั่งตามชั้นยศเป็นสิ่งที่จำเป็นเสมอ

นอกจากจัดลำดับชั้นยศแล้ว ผู้เข้าเฝ้าแต่ละองค์/คนต้องทราบพิธีการในการเข้าเฝ้า ด้วย (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4) โดยเฉพาะเรื่องราววัตรของพระมหากษัตริย์ (กำหนดเขตหรือพื้นที่ ห้ามคนเข้าใกล้พระมหากษัตริย์) มีระยะ 6 สอก ห้ามผู้ใดล่วงเข้ามาถ้ามีฟังมีโทษหนัก ส่วนรางวัล พระเนตรกำหนด 47 สอก ผู้เข้าเฝ้าต้องหมอบคลานเข้ามาถวายบังคม 3 ครั้ง จนถึงที่ตามตำแหน่ง⁵²

ส่วนการตามเสด็จฯ ไปงานพระราชพิธีต่าง ๆ ของเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองโดย ทัวไปแล้ว จัดตามลำดับฐานานุศักดิ์ ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ ยศถาบรรดาศักดิ์สูงได้ตามเสด็จใกล้ชิดกว่า ผู้มียศศักดิ์ต่ำ หรือกล่าวอีกทางหนึ่ง การจะทราบว่าใครมีสถานะสูงในราชสำนักก็ดูได้จากลำดับ การตามเสด็จพระราชดำเนินนี่เอง” อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า เอกสารที่ว่าด้วยตำราการพระราชพิธี

หมื่นศรีเสารักษ์ หมื่นสรรเพช หรือที่เรียกอย่างสามัญว่า พระนาย เป็นมหาดเล็กต้นเชือก ต้นเชือก หมายถึง ต้นขบวนเสด็จ พุทธชาครา ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าคำว่า ต้นเชือกนี้อาจจะหมายถึง หัวหน้าด้วย เพราะใน เอกสารแบบเรียนราชการกรมมหาดเล็ก อธิบายคำว่า หุ้มแพรต้นเชือกว่าเป็นหัวหน้าในหมู่หุ้มแพร (ดูรายละเอียด ใน เรื่องมหาดเล็กของกรมศิลปากร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกนายวรการบัญชา (บุญเกิด สุคันตานนท์) 4 พฤศจิกายน 2517), หน้า 22, 25). (อาจารย์จุลทัศน์ พญาธานนท์ อธิบายว่า “หุ้มแพร” ว่าหมายถึง ผักดาบหุ้มแพรเป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง ดูรายละเอียดใน รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 11/2547 วันศุกร์ที่ 2 กรกฎาคม 2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 7). ส่วนนายจ่าในที่นี้จะหมายถึงนายจ่าเรด นายจ่ารง นายจ่ายง นายจ่าญวดศักดิ์นา 600 ซึ่งมีตำแหน่งรองจากนายเวรลงมา (เรื่องมหาดเล็กของกรมศิลปากร, หน้า 25). (ดูรายละเอียดเรื่องศักดิ์นามหาดเล็ก เพิ่มเติมใน “พระไอยการตำแหน่งนายพลเรือน,” ใน ประมวล กฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 182).

”หญิงที่มีร่างกายไม่สมประกอบ

⁵²รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า, หน้า 7.

”ส่วนการตามเสด็จของชาวต่างชาติขึ้นกับว่าช่วงเวลานั้นชาวต่างชาติกลุ่มไหนเป็นที่โปรดปราน เช่น ข้อมูลของวีไอซี (VOC) ระบุว่า งานพระราชพิธีที่จัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2184 (ค.ศ. 1641) (ไม่ให้รายละเอียดว่า พระราชพิธีอะไร) คนของบริษัทที่เข้าร่วมกระบวนแห่เดินตามหลังข้าทูลละอองยศออกญาขณะที่พักโปรดเกล้า เคนอยู่ต่อนท้าย (Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p. 214).

ต่าง ๆ นั้น มักไม่ค่อยกล่าวถึงรีวกระบวนแห่ไว้ ข้อมูลในเรื่องนี้จึงต้องอาศัยจดหมายเหตุหรือบันทึก ความทรงจำของชาวต่างชาติเป็นหลัก สำหรับกระบวนแห่ที่บันทึกไว้นี้เป็นกระบวนเสด็จ พุทธยาตรา ทางสถลมารคและชลมารคเพื่อถวายผ้าพระกฐิน ลักษณะการจัดกระบวนแห่จึงน่าจะต่างจากงาน พระราชพิธีอื่นๆ เพราะนอกจากต้องคำนึงถึงขบวนที่ต้องจัดเพื่อเสริมส่งพระเกียรติยศและพระบารมี แล้วยังต้องคำนึงถึงความปลอดภัยขององค์พระมหากษัตริย์เป็นหลักอีกด้วย ฉะนั้นในกระบวนแห่ จึงมีทหารแวดล้อมพระมหากษัตริย์อยู่มากมาย

กระบวนเสด็จพุทธยาตราทางสถลมารค ข้อมูลที่ชาวต่างชาติแต่ละคนบันทึกไว้ มีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างตามแต่ช่วงสมัยที่เข้ามา สเคาเต็น ที่เข้ามาสมัยสมเด็จพระเจ้า ทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้ข้อมูลว่า ขบวนเสด็จพระราชดำเนินจัดครั้งนี้ ทิวที่หนึ่ง ช้าง 200 เชือก มีคนขับขี่เชือกละ 3 นาย ถืออาวุธพร้อม ทิวที่ 2 ขบวนฆ้องกลองมโหระทึกและ กระຈប់ปี กับทหารถือนาวุธและธงทิวต่าง ๆ ทิวที่ 3 ขบวนเจ้านาย ทุกๆพระองค์ทรงม้าพร้อมคน ติดตาม ทิวที่ 4 กองทหารญี่ปุ่นถือนาวุธและธงทิว ทิวที่ 5 ขบวนครุฑยักคนตรีเดิน 2 แถวขนาน มีทหารรักษาพระองค์เดินอยู่ภายใน ต่อไปเป็นขบวนข้าราชการถือเครื่องไทยธรรมอาหารและ ผลไม้ ต่อจากนั้นมีคนเชิญธงมหาราช พระแสงดาบ กระบวนเดินเท้าของพวกขุนนางข้าราชการ การที่เดินพนมมือ ถัดมาก็คือองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องต้นประทับบนหลังช้างพระที่นั่งอัน มีเครื่องประดับงดงาม หรือมีฉะนั้นก็บนพระเสลี่ยงทอง มีคนหาม ห้อมล้อมไปด้วยหมู่เสวกามาตย์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตามเสด็จด้วยทนายทราชมบัลลังก์พระสนมกำนัลและนางพนักงาน ข้างหลวงมาบนหลังช้าง ข้อมูลของฟาน ฟลิต ไม่ต่างจากสเคาเต็นนัก แต่มีรายละเอียดแยกออกไปบ้าง เช่นว่า มีขุนนางคนสำคัญ 5-6 คน นำขบวนเสด็จ ขุนนางเหล่านี้มีหีบหมากทอง หีบหมากเงิน หรือเครื่องหมายเกียรติยศอื่น ๆ ติดตัวไปด้วย และว่าขบวนต่อท้ายจากขบวนพระเจ้าอยู่หัวเป็นขบวน พระโอรสและพระอนุชา ถัดมาจึงเป็นพระราชมารดา พระราชินี บรรดาพระโอรสธิดาและสนม สุดท้ายเป็นชาววังคนสำคัญทั้งหลายและทหาร 300 ถึง 400 คน เดินปิดขบวน⁵³

กระบวนเสด็จพุทธยาตราทางชลมารค แชรแวงส ดั้งข้อสังเกตว่า “การจัดตั้ง รีวกระบวนนำคู่มากกว่าทางบกและไม่สามารถจะพรรณนาได้ถูกถ้วนว่ามีความมโหฬารพันลึก สักเพียงไหน”⁵⁴ รีวขบวนเสด็จตามคำพรรณนาของสเคาเต็น และฟาน ฟลิต ซึ่งเข้ามาที่อยุธยา ก่อน แชรแวงส สรุปลงได้ดังนี้ ลำดับแรก เป็นขบวนเหล่าขุนนางมีจำนวนประมาณ 200 คน แต่ละคนนั่งใน

⁵³โยสส์ สเคาเต็น, “จดหมายเหตุของโยสส์ สเคาเต็นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, หน้า 262-263; ฟาน ฟลิต, “พรรณนา เรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วิไล), หน้า 33-36.

⁵⁴นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 273-276.

เรือลำงามของคนทีระดับประคาตามตำแหน่งของผู้เป็นเจ้าของ ตามด้วยเรือบรรเลงเครื่องคิดสี่ตีเป่า ถัดมาเป็นเรือกระบวนราชพิธี ต่อจากนั้นเป็นขบวนเรือสร้างตามแบบพื้นเมือง อันมีค่าสูงยิ่ง เรือลำที่สวยงามที่สุดเป็นเรือพระที่นั่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ประทับอยู่ภายใต้บุษบกปิดทอง ทำให้พระองค์ดูงามประหนึ่งเทวรูป มีขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าอยู่รายรอบพระยุคลบาท พนักงานผู้เชิญงมหาราชอยู่ในลำค้ำเหนือดักออกไป ต่อมาเป็นเรือพระอนุชา ตามด้วยเรือพระสนมกำนัลใน แยกกันลงเป็นลำ ๆ พร้อมกับนางข้าหลวง ขบวนสุดท้าย เป็นเรือจำนวนมากมายของข้าราชการสำนักและขุนนาง⁵⁵

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่า ลักษณะการเป็นสังคมแห่งชนชั้นนั้น ครอบคลุมไปถึงผู้คนทุกคนในสังคมไม่ว่าแม้แต่บรรดาเจ้านายหรือเหล่าลูกขุนข้าทูลละออง ความไม่เท่าเทียมทางชนชั้นของบุคคลเหล่านี้เห็นได้จากการมีชั้นยศ เครื่องยศ และลำดับการเข้าเฝ้า การเข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ไม่เหมือนกัน นอกจากนี้กฎหมายเทียรบาลรวมทั้งกฎหมายอื่นๆ ยังได้มีส่วนเป็นอย่างมากต่อการกำหนดธรรมเนียมปฏิบัติว่า เมื่อตามเสด็จบนราชยานเจ้านายตำแหน่งใด ต้องนั่งที่ไหน มีเครื่องยศแบบใด และใครต้องถวายบังคมใคร หรือลูกขุนข้าทูลละอองมีศักดิ์เท่าไรเท่านี้ ต้องมีเครื่องยศแบบใด ต้องแต่งกายเช่นใดจึงไม่เกินศักดิ์แห่งตน ข้อปฏิบัติเหล่านี้มีผลต่อความสัมพันธ์ของบุคคลให้มีลักษณะแบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือที่เรียกว่าความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองฝ่ายต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองเป็นข้อมูลอีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาล ความสัมพันธ์นี้แบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้า และความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายใน

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้า

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้าในกฎหมายเทียรบาลที่เห็นได้ชัดเจนคือความหวาดระแวง ที่กล่าวเช่นนี้พิจารณาจากความในกฎหมายเทียรบาลหลายตอนเน้นไปที่เรื่อง

⁵⁵ ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลว่าท้ายขบวนเป็นออกญาพระคลังกับคนที่อยู่ในบังคับบัญชา

⁵⁶ โยสต์ สเตาเติน, “จดหมายเหตุของโยสต์ สเตาเตินในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, หน้า 263; ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 36-38.

⁵⁷ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการแห่พระกฐิน โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพิ่มเติม ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2539).

ความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ในยามเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกทางน้ำ รวมถึงการห้ามมิให้ข้าทูลละอองคบบหาราชนคร มิให้เจ้าเมืองไปมาหากัน และในกรณีโปรดฯ ให้ข้าทูลละอองคนใดไปรั้งเมืองไปทำสงคราม ถ้ามีทรงเรียกให้กลับเข้ามาพระนครมิให้เข้ามาเองเป็นต้น กฎข้อบังคับเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความไม่ไว้วางใจของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อเจ้านายและเหล่าข้าทูลละอองด้วยทรงเกรงว่าบุคคลเหล่านี้จะสมรู้ร่วมคิด วางแผนก่อกบฏคิดร้ายต่อชีวิตและราชบัลลังก์ของพระองค์อย่างไรก็ดี เหตุการณ์แย่งชิงอำนาจ ราชบัลลังก์หลายครั้งในประวัติศาสตร์ก็เป็นสิ่งยืนยันได้ว่ากฎหมายที่บัญญัติออกมา¹ ไม่สามารถระงับหรือหยุดยั้งการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้เลย² แม้ว่าบทลงโทษในกรณีที่ทำผิดคิดร้ายต่อกษัตริย์จะถึงขั้นตายก็ตามที่

นอกจากกฎหมายเทียรบาลแล้ว พระไอยการอาญาหลวง พระไอยการกระบดศึก พระราชกำหนดเกล้ากฎ 36 ข้อ และพระราชกำหนดใหม่ มีเนื้อความบางส่วนระบุถึงการห้ามลูกขุนคบหาเจ้านาย ห้ามเจ้าเมืองไปมาหากัน รวมถึงโทษที่คิดกบฏคิดร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน การที่กฎหมายมีเนื้อความบางส่วนคล้าย ๆ กันเช่นนี้ ดูเป็นการสะท้อนให้เห็นความพยายามป้องกันและป้องปรามไม่ให้เจ้านายและขุนนางคบคิดกันก่อกบฏ แต่ขณะเดียวกันการที่มีกฎหมายออกมาซ้ำและย้ำข้อห้ามปฏิบัติมากเท่าไร ก็ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนั้นแทบไม่มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้เลย

¹ ผู้ศึกษาเขียนความตรงนี้ด้วยตระหนักเสมอว่า เนื้อความในกฎหมาย โดยเฉพาะกฎหมายเทียรบาลนั้นมีทั้งส่วนที่เก่ากว่าศักราชที่ปรากฏในบานแผ่นก (พ.ศ. 2011/ค.ศ.1468) และส่วนที่เพิ่มเติมหลังจากนั้น กรณีที่เพิ่มเติมเข้ามาทีหลังคงเป็นเพราะมีการกระทำบางประการอันมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้น จนต้องมีการบัญญัติกฎหมายออกมาป้องปรามและป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำนั้นอีก แต่การจะระบุว่าเนื้อความส่วนใดแทรกเข้ามาในสมัยไหน หรือเพราะเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก สำหรับผู้ศึกษาแล้วกฎหมายที่ออกมานั้นเป็นเพียงการป้องปรามมิอาจป้องกันมิให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์เรื่องการรวมตัวของกลุ่มขุนนางข้าราชการและเจ้านาย หรือการรวมตัวกันของขุนนาง เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองล้วนมิให้เห็นตลอดสมัยอยุธยา

โทษที่ทำผิดต่อพระมหากษัตริย์ถือเป็นโทษที่ร้ายแรง ผู้ที่ทำผิดต่อพระองค์โดย “คิดกระบดประทศร้ายต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จะปลงพระองค์ลงจากเสวตฉัตร” ถือเป็น “ผู้ร้ายยิ่งโจร” ต้องถูกลงโทษสถานใดสถานหนึ่งในโทษกรรมกร 21 สถาน” ตามที่ระบุไว้ตอนต้นพระไอยการกระบดศึก ดังนี้⁵⁶

1. ต่อยกระโหลกเล็กหนึ่งศีรษะออก แล้วนำเหล็กร้อน ๆ ใสลงไปให้มันสมองพุ่งฟูขึ้นเหมือนหม้อเคี่ยวน้ำส้ม

2. เลิกหนึ่งศีรษะออกเอกรวดทรายหยาบขจัดกระโหลกศีรษะให้ขาวเหมือนหอยสังข์

“ผู้ร้ายยิ่งโจรในที่นี้” ประกอบไปด้วย 1. บุคคลที่มักใหญ่ใฝ่สูงคิดกบฏประทุษร้ายต่อพระมหากษัตริย์หวังแย่งชิงเสวตฉัตร 2. โจรเข้าปล้นเมือง เผาจวน ปล้นพระนคร เผาพระราชนิเวศมณฑลเสนาสถาน คลัง ฉาง ปล้นเผาพระอุโบสถวัด จับพระ เณร ศฤหศักดิ์ ชาวบ้าน มาพันแทงเผาไฟเอาทรัพย์สิ่งของ 3. บุคคลที่ฆ่าบิดา มารดา ญาติพี่น้อง ครู อาจารย์ 4. บุคคลที่เป็นมิถิชาติผู้นำพระพุทธรูปมาทุบตีเหยียบย่ำทำทุราจารลามก 5. โจรลักทารกไปตัดมือ ตัดเท้า ตัดคอ ถอดเอากำไล เครื่องประดับ (“พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 457). ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลค่อนข้างสอดคล้องกันโดยว่า อาญากรรมทั้งหมดไม่มีความผิดใดจะถูกลงโทษรุนแรงเท่าการล่วงละเมิดพระเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ หรือโบสถ์วิหาร (ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต), หน้า 112). ข้อมูลของฟาน ฟลิต ชำงคั่นนี้ชวนให้นึกถึงกรณีที่พักค้าฮอลันดาไปปักนิกกินเหล้าในวัดจนเมาและทำร้ายประชาชนรวมถึงคนของวังหน้า จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสั่งลงโทษถึงตาย แม้การลงโทษดังกล่าวมีเหตุผลจากความไม่พอพระทัยอื่นที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีต่อบริษัท VOC แต่ถ้าพิจารณาแล้วการลงโทษดังกล่าวก็ตั้งอยู่บนข้อกำหนดกฎหมายเช่นกัน นั่นคือ การทำผิดนั้นเกิดขึ้นในวัด จนเป็นเหตุให้พระสงฆ์ไม่พอใจ อีกทั้งได้ทำร้ายคนของวังหน้าด้วย (ดูรายละเอียดเรื่องราวเหล่านี้และการวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน Alfons van der Kraan, “Diary of the picnic incident (1636-1637),” in Van Vliet’s Siam (Chiang Mai: Silkworm Books, 2005).

“โทษกรรมกร 21 สถาน” เป็นส่วนหนึ่งของโทษทเวดิงษกรรมกร 32 ประการ อันมีที่มาจากเทวทูตสูตรในพระสุตตันตปิฎก โทษที่ปรากฏในเทวทูตสูตรนี้มี 26 สถาน ส่วนในอรรถกถาเทวทูตสูตรกล่าวถึงโทษที่จะปฏิบัติต่อสัตว์นรกไว้ชัดเจน 32 ประการ โดยนำโทษอีก 6 ประการที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ต่างหากอีกส่วนหนึ่งมารวมด้วย โทษกรรมกร 21 สถาน ไล่ลงโทษผู้ทำผิดร้ายแรงเป็น “ผู้ร้ายยิ่งโจร” ส่วนโทษอีก 11 สถานเป็นโทษสถานเบาลงมาไล่ลงโทษผู้มีความผิดฐานล่วงละเมิดพระราชอาญา พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด บทพระอัยการ เป็นโจรปล้นบ้านเรือนสะกดสะกดข่มขู่เบียดเบียนชิงฉ้อฉลลักขโมยทรัพย์สินสิ่งของผู้อื่น (เสมอ บุญมา, “ภาษาบาลีสันสกฤตในกฎหมายตราสามดวง,” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 4 18-19 พฤศจิกายน 2547 เสนอ ณ โรงแรมเอส.ดี.อเวนิว กรุงเทพมหานคร, หน้า 82; ศิริพร คาบเพชร, “พระไอยการกระบดศึก,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 5 การฉ้อราษฎร์บังหลวงกับความมั่นคงของรัฐไทย 28-29 กรกฎาคม 2548 เสนอ ณ โรงแรมควีนนารามาда กรุงเทพมหานคร, หน้า 18-20).

⁵⁶“พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 457-460.

3. เอาขอเกี่ยวปากให้อ้าไว้แล้วตามประทีปในปาก เอาลิ้นแหวนผ่าปากจนถึงหมวกหู ทั้ง 2 ข้าง แล้วเอาขอเกี่ยวให้อ้าปากไว้ให้เลือดไหลจนเต็มปาก
4. เอาผ้าชุบน้ำมันพันรอบตัวแล้วเอาไฟจุด
5. เอาผ้าชุบน้ำมันพันนิ้วมือทั้ง 10 นิ้ว แล้วเอาไฟจุด
6. เชือดเนื้อให้เป็นแรงเป็นริ้วเนื่องกันด้วยหนังตั้งแต่ใต้คอตกลงไปถึงข้อเท้าเอาเชือกผูกให้เดินย่ำริ้วเนื้อริ้วหนังของคนไปจนกว่าจะตาย
7. เชือดเนื้อให้เป็นริ้วเป็นแรงตั้งแต่ใต้คอตกลงมา เอ็มเชือดตั้งแต่เอว มาลงถึงข้อเท้า ทำเนื้อข้างบนให้เป็นริ้วลงมาคลุมเหมือนนุ่งผ้า
8. เอาห่วงเหล็กสวมข้อศอกทั้ง 2 ข้าง ข้อเข่าทั้ง 2 ข้าง แล้วเอาเหล็กสอกลงในวงเหล็กขึงให้ตึงอย่าให้ขยับตัวได้ แล้วเอาไฟลนรอบตัวจนกว่าจะตาย
9. เอาเบ็ดใหญ่ที่มีคมทั้ง 2 ข้าง เกี่ยวทั่วตัวให้หนัง เนื้อ เอ็น หลุดขาดออกมาจนกว่าจะตาย
10. เอามีดเชือดเนื้อทีละคำถึงจนกว่าจะหมดสิ้นเนื้อหนัง
11. ให้แล่ สับ ฟันร่างกายแล้วเอาแปรัง หวี ชุบน้ำเกลือ กรีดครูดเนื้อหนังเอ็นให้สิ้น เหลือแต่กระดูก
12. ให้นำอนตะแคง เอาหลาวเหล็กตอกในช่องหูให้แน่นกับพื้นดิน แล้วจับเท้าทั้งสอง หมุนเวียนไปรอบ ๆ
13. เอาหินทุบกระดูกให้แหลกแล้วรวบรวมขึ้นมา วางเนื้อนั้นเป็นเหมือนดั่งที่ทำด้วย ฟางสำหรับไว้เช็ดเท้า
14. เกี่ยวน้ำมันให้เดือด แล้วรดตั้งแต่ศีรษะลงมาจนกว่าจะตาย
15. ขังสุนัขให้ออดอาหารหลายวัน แล้วปล่อยออกมาให้กัดทั้งเนื้อหนังกิน จนเหลือแต่กระดูกเปล่า
16. เอาขวานผ่าอกทั้งเป็น
17. แทะด้วยหอกทีละน้อยจนกว่าจะตาย
18. ขุดหลุมฝังเพียงเอา แล้วเอาฟางคลุมคอกด้วยไฟพอให้หนังไหม้ แล้วไถด้วยไถเหล็ก
19. เชือดเนื้อออกทอดเหมือนทอดขนม แล้วให้กินเนื้อตัวเอง
20. ตีด้วยไม้กระบองสั้นยาว
21. ทวนด้วยไม้หวายทั้งนาม

บทลงโทษเหล่านี้ก็มาจากเทวทูตสูตรในพระสุตตันตปิฎก เป็นความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนายนิรยบาล จับสัตว์นรกผู้ทำบาปกรรมในอดีตชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ไปให้ยมบาลลงโทษด้วยกรรมวิธีต่างๆ⁵⁷ การนำบทลงโทษที่ปรากฏในคติพุทธศาสนามาใช้ในความตอนต้นของพระไอยการกระบดศึกเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก จุดมุ่งหมายหลักคงอยู่ที่ให้เกิดความหวาดกลัวแก่ผู้ที่คิดร้ายต่ออภัยทรีย์โดยยกบทลงโทษซึ่งอาจเป็นที่รับรู้กันดีมาอ้างคงไม่ได้ใช้วิธีการเหล่านี้ลงโทษจริง ๆ อย่างไม่ก็คิดเรื่องการลงโทษด้วยวิธีการรุนแรงนี้มีเอกสารของชาวต่างชาติกล่าวไว้เช่นกัน แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าชาวต่างชาติได้เห็นวิธีการลงโทษด้วยตนเองหรือไม่ หรือเป็นเพียงการได้ยินคำบอกเล่าที่เล่าลือต่อกันมา สำหรับการลงโทษด้วยวิธีรุนแรงที่กล่าวถึงโดยชาวต่างชาติไม่จำกัดอยู่เฉพาะโทษที่ทำผิดต่ออภัยทรีย์เท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงการทำผิดกรณีอื่นด้วย ยกตัวอย่างเช่น ฟาน ฟลิต กล่าวไว้ว่า คดีอาญาทุกคดีมักถูกลงโทษหนักเกินจำเป็น โทษเหล่านี้ นอกจากถูกเนรเทศ ทรัพย์สมบัติถูกริบแล้ว ยังมีโทษถูกตัดมือเท้าและลิ้น ถูกทอดในกระทะ ราดด้วยน้ำมันและเผาทั้งเป็น ถูกตัดออกเป็นชิ้น ๆ ถูกตัดหัว ตัดครึ่งตัว พร้อมกับเล่าว่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ถ้าผู้ใดทำผิด แม้แต่เพียงเล็กน้อย หรือทำให้พระองค์ไม่พอพระทัย จะทรงยิงธนูไปที่ผู้นั้น และรับสั่งให้ผู้นั้น

⁵⁷เสมอ บุญมา, “ภาษาบาลีสันสกฤตในกฎหมายตราสามดวง.” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการกฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 4 18-19 พฤศจิกายน 2547 เสนอ ณ โรงแรมเอส.ดี อเวนิว กรุงเทพมหานคร, หน้า 82.

ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ มีความเห็นว่าโทษที่ระบุไว้ในพระไอยการกระบดศึกมีความรุนแรงและทรมานผู้กระทำความผิดอย่างแสนสาหัส จนเชื่อว่าผู้ถูกลงโทษคงจะเสียชีวิตก่อนการลงโทษจะจบสิ้นกระบวนการ ดังนั้นจึงเชื่อว่าโทษเหล่านี้เป็นการบรรยายไว้เพื่อให้เกิดความหวาดกลัวมากกว่าที่จะใช้ลงโทษจริง ๆ แต่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าหากทำผิด “ยิ่งโจร” จะได้รับโทษขั้นอุกฤษฏ์ (เกษม ศิริสัมพันธ์, “โทษทัณฑ์ในกฎหมายตราสามดวง” ใน (บทวิทฤษฎีออกอากาศทางสถานีวิทยุศึกษา) 17 เมษายน 2548, อ้างถึงใน ศิริพร คาบเพชร, “พระไอยการกระบดศึก,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 5 การน้อมราชฎ์บังหลวงกับความมั่นคงของรัฐไทย 28-29 กรกฎาคม 2548 เสนอ ณ โรงแรมวันนารามา กรุงเทพมหานคร หน้า 21).

นำลูกธนูมาถวาย พระองค์จะตรัสสั่งให้เดือนเนื้อบุคคลผู้นั้นและให้ผู้นั้นกินเนื้อของตนเอง เฉพาะพระพักตร์ และทรงให้บางคนกินอุจจาระตนเอง (ดูเป็นข้อมูลที่เกินจริงไปมาก) กรณีเป็นคดี ผิดประเวณี ฟาน ฟลิตว่า ผู้ทำผิดถูกโยนให้ข้างเหยียบตาย ส่วน ลา ลูแบร์ และเคอะ แบส ได้กล่าวถึงโทษนางสนมที่มีชู้ว่าเอาให้เสือกิน ขณะที่เคมพ์เฟอร์ เล่าถึงการลงโทษกบฏที่ปลอมตัวเป็น พระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ (คงหมายถึงเจ้าฟ้าอภัยทศ)⁵⁷ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2232/ค.ศ. 1689) ว่า ให้จำตรวนใส่ข้อเท้าเข้าสังขลิกภักษ์์ประจานแก่ชาวเมืองเป็นเวลาหลายวัน แล้วแหะท้องทั้งเป็นเอาใส่ฟองออกให้สุนัขกิน⁵⁸

สำหรับการลงโทษที่น่าจะมีการปฏิบัติจริงแก่ผู้คิดกบฏแย่งชิงราชบัลลังก์และทำร้าย พระมหากษัตริย์โดยใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ ยาพิษและอาวุธต่าง ๆ จนสิ้นพระชนม์อันถือเป็น

ข้อมูลนี้ค่อนข้างจะสอดคล้องกับเรื่องเล่าของ de Coutre ที่ว่า ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรทรงสั่งลงโทษเด็กผู้หญิงที่ทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์แล้วแอบขโมยทองถึงตายพร้อมกับเด็กผู้หญิงคนอื่นอีก 27 คน ที่ไม่ยอมช่วยกันป้องกันหรือกล่าวโทษขโมย วิธีการลงโทษตามที่ de Coutre เล่านั้นรุนแรงมากและบางส่วน คล้ายกับการลงโทษที่ปรากฏในโทษกรรมกร 21 สถาน กล่าวคือ ขั้นแรกให้ควักลูกตา ขั้นต่อมาลดหนังมือ ทั้ง 2 ข้าง และถอดเล็บ ขั้นถัดมาให้ตัดเนื้อจากด้านหลังออกเป็นชิ้น ๆ และนำมาใส่ปากตนเอง หลังจากนั้นให้นำเนื้อไปทอดที่ละน้อย ด้วยวิธีการนี้ทำให้ผู้ถูกลงโทษทรมานอย่างมากกว่าจะตาย (Dirk van der Cruysse, Jacques de Coutre and Jacques de Bourges, authors of the first descriptions of Siam by travellers from the Low Countries and France (ICTS, 1993), p.11). ความสอดคล้องของข้อมูลดังกล่าวนี้มองได้ 2 ทาง ทางแรกฟาน ฟลิต อาจนำข้อมูลของ de Coutre ที่เข้ามาที่อยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรมาใช้ในงานเขียนของตนเอง ทางที่สองวิธีการลงโทษดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจริง ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งเป็นสมัยที่อยุธยาอยู่ในช่วงการทำศึกสงครามเกือบตลอดเวลา ฉะนั้น การปกครองและการลงโทษผู้ทำผิดจึงต้องใช้วิธีการรุนแรงเพื่อให้ผู้คนกลัวและไม่ประพฤติผิดเช่นเดิมอีก

“กบฏที่เคมพ์เฟอร์ว่านี่น่าจะหมายถึงกบฏธรรมเดียร แต่ความในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า กบฏครั้งนี้เกิดเมื่อ พ.ศ. 2237 (ค.ศ. 1694) หลังจากที่เคมพ์เฟอร์กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ 5 ปี

⁵⁷ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 113-114; ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 223; เคอะ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 329; เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เคอะ แบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก้องสตันซ์ ฟอลคอนเอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 146; เองเจลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมพ์เฟอร์, หน้า 50-51.

อุกฤษฎ์โทษ⁵⁹ ตามกฎหมายนั้นมี 3 สถานคือ (การลงโทษนั้นเลือกเพียงสถานใดสถานหนึ่ง) สถานหนึ่งริบราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร (ฆ่าหมดตระกูลและญาติพี่น้อง) สถานหนึ่งริบราชบาทฆ่าเสีย 7 ชั่วโคตร (ประหารชีวิตผู้ก่อเหตุและนับจากผู้ก่อเหตุขึ้นไป 3 ชั่วโคตร ลงมาอีก 3 ชั่วโคตร) สถานหนึ่งให้ริบราชบาทแล้วให้ฆ่าเสียโคตรนั้นไม่ให้เลี้ยงต่อไป (ประหารเฉพาะผู้ก่อเหตุ ส่วนโคตรที่เหลือไม่ต้องประหารแต่ก็ไม่ให้เลี้ยงสืบไป)⁵⁹ จะเห็นได้ว่า โทษสำหรับผู้ทำผิดต่อกษัตริย์นั้นคือตายสถานเดียว ในบางกรณีมีเพียงตัวเองเท่านั้นที่ต้องโทษแต่โคตรตระกูลก็ต้องรับผิดชอบด้วย ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลเรื่องนี้ไว้สอดคล้องกันโดยกล่าวว่า บิดามารดาต้องได้รับโทษทัณฑ์ร่วมกับบุตรของตนในกรณีที่บุตรไปกระทำผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์⁶⁰ โดยทั่วไปแล้ว คดีร้ายแรงอื่นๆ ที่ต้องลงโทษประหารนั้น พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้วินิจฉัยลงโทษหรือลดหย่อนโทษหรืออภัยโทษสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา⁶¹ แต่การทำผิดต่อกษัตริย์ในกรณีที่เป็นอุกฤษฎ์โทษนี้ แม้ผู้ทำความผิดจะมีบำเหน็จความชอบเท่าใดก็มีอาจลดหย่อนโทษได้⁶²

แม้ว่ากฎหมายที่ออกมาจะมีอาจป้องกันการแข่งชิงอำนาจราชบัลลังก์ได้ แต่กฎหมายและบทลงโทษในกฎหมายก็ยังคงเป็นมาตรการสำคัญในการป้องปรามมิให้กระบวนการสมรู้ร่วมคิดล้มล้างราชบัลลังก์เกิดขึ้น หรือถ้าพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่ง เนื้อหาสาระของกฎหมายในส่วนที่ว่าด้วยข้อห้ามต่าง ๆ อันจะนำมาซึ่งการสมคบคิดก่อกบฏก็คือ สิ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามป้องกัน

อุกฤษฎ์โทษนั้นประกอบไปด้วยความผิดดังนี้ 1. ทำใ้สูงเกินศักดิ์ คิดกบฏแย่งชิงเสวตรฉัตร ทำร้ายพระมหากษัตริย์ด้วยไสยศาสตร์ ยาพิษ และอาวุธต่าง ๆ ให้ถึงสิ้นพระชนม์ 2. สั่งให้ไปรั้งเมืองครองเมืองแล้วแข็งเมือง มีนาคอกไม้ทองเงินและพิฑาเข้ามาถวาย 3. เอาใจเผื่อแผ่ศัตรู นัดแนะให้เข้ามาเบียดเบียนพระนคร 4. นำเรื่องกิจการบ้านเมืองและกำลังของเมืองแจ้งให้ข้าศึกฟัง (“พระไอยการกระบดศึก”, ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 462-463).

⁵⁹“พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 463.

⁶⁰เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 239.

⁶¹โยสค์ สเตาเติน, “จดหมายเหตุของโยสค์ สเตาเตินในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, หน้า 266; ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 113-114.

⁶²กล่าวโดยทั่วไปแล้วการทำหน้าที่พิพากษาคัดสินคดี หรือการรักษาระเบียบในสังคมไม่ให้เกิดจลาจลเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่ทรงเป็นบุคลาธิษฐานของยมเทพ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้เรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์และกฎหมายเทียรบาล,” ในสูจิบัตรเนื่องในโอกาสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเป็นประธานในงานประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทยฯ, หน้า 18).

⁶²“พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 463.

การก่อกบฏ ขณะเดียวกันก็คือสิ่งแสดงให้เห็นความหวาดระแวงของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อโอรส
เจ้านายเชื้อพระวงศ์ และบรรดาลูกขุนนั่นเอง สำหรับกฎหมายเทศบาลก็มีบทบัญญัติทำนองนี้อยู่
หลายตอนด้วยกัน เมื่อประมวลดูแล้วสามารถจัดแบ่งสาระสำคัญออกได้เป็น 2 ประการใหญ่ๆ คือ
ประการแรก การห้ามเจ้านาย ลูกขุนทั้งหลาย และเจ้าเมืองคบหาไปมาหาสู่กัน ประการที่สอง
การระแวงระวังความปลอดภัยยามที่พระมหากษัตริย์ประกอบราชกิจต่าง ๆ

1.1 การห้ามเจ้านาย ลูกขุน และเจ้าเมือง คบหาไปมาหาสู่กัน

กฎหมายเทศบาลกำหนดไว้ชัดเจนว่า ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 1600 ไปมาหาสู่กัน
ห้ามลอบเจรจากัน ห้ามเจ้าเมืองไปมาหาสู่กัน ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึง นา 800 คบหาราชบุตร
ราชนัดดา ถ้ามีเชื่อมีโทษถึงตาย

“อนึ่ง แคนา ๑๐๐๐๐ ลงมาถึงนา ๑๖๐๐ แลไปมาหากันถึงเรือนก็ดี ที่สังค
แห่งใดๆก็ดี แลลอบเจรจากันก็ดี แลนั่งในศาลาลูกขุนเจรจากระชิบกันแต่สอง
ต่อสองก็ดี โทษพันคอริบเรือน”

“อนึ่ง...ขุนสนมไปคบลูกขุนทหารโทษถึงตาย”

“หนึ่งหัวเมือง หนึ่งกัน เจ้าเมืองหนึ่งกันไปหาเมืองหนึ่งโทษถึงตาย”

“อนึ่ง ลูกขุนนา ๑๐๐๐๐ ถึงนา ๘๐๐ แลไปคบไปหาพระราชบุตร
พระราชนัดดา โทษถึงตาย”

“อนึ่ง ขุนหมื่นหัวพันผู้ใด ท่านมิให้เผื่อใจแก่พระราชกุมาร พระราชนัดดา
พระราชบุตร เลือกข้างดีมาดีให้มันมิได้ ถ้ามีรับสั่งให้แก่ลูกเธอ หลานเธอใช้
ให้พิศทุลรั้เรียน จึงพันพระราชอาญา”⁶¹

ความทำนองเดียวกันนี้ ปรากฏในพระไอยการกระบดศึกด้วยโดยว่า “มาตราหนึ่ง หัวเมืองเสมอกัน
รักกันแลเจ้าเมืองหนึ่งไปหาเจ้าเมืองหนึ่ง มีโทษสามประการ” อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบบานแผนกแล้ว สักราช
ที่ออกพระไอยการกระบดศึก ตอนที่ว่าด้วยเรื่องนี้เก่ากว่ากฎหมายเทศบาล คือ พ.ศ. 1996 (ค.ศ. 1453) (พระไอยการ
กระบดศึกมีบานแผนกอยู่ 5 บานแผนก) ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะว่ากฎหมายเทศบาลเป็นกฎหมายที่ดึงเอาสาระ
ว่าด้วยข้อพึงปฏิบัติ ห้ามปฏิบัติ และข้อกำหนดเรื่องความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ที่แทรกอยู่ในพระไอยการ
ต่าง ๆ มารวมไว้ด้วยกัน เพื่อทุกคนจะได้เรียนรู้และปฏิบัติให้ถูกต้องต่อพระมหากษัตริย์ (ดูรายละเอียดเรื่องอายุของ
พระไอยการกระบดศึกเพิ่มเติมใน ศิริพร คาบเพชร, “พระไอยการกระบดศึก,” ใน เอกสารประกอบการประชุม
สัมมนาทางวิชาการเรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แวนส่องสังคมไทยครั้งที่ 5 การฉ้อราษฎร์บังหลวงกับความมัน
คงของรัฐไทย)

⁶¹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 122-123. คำว่า หัว
ใน “หัวเมือง” แปลว่า หัวหน้า ความโดยรวมคือ เจ้าเมือง

ข้อกำหนดเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนความหวาดระแวงของพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากยังแสดงให้เห็นถึงความรอบคอบของผู้ออกกฎหมายในการที่จะกำหนดเนื้อหากฎหมายให้ครอบคลุมว่าห้ามผู้ใดคบหากันบ้าง เริ่มตั้งลูกขุนนา ๑๐๐๐๐ ถึงนา ๑๖๐๐ เมื่อพิจารณาพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการตำแหน่งนาทหาร ผู้มีศักดินา 10000 คือ เจ้าพญามหาอุปราช สมุหนายก สมุหพระกลาโหม เสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 ออกญาพระเสด็จ เจ้ากรมธรรมการ ออกญาศรีราชเดโชไชย(เดโช) ออกญาศรีราชเดโชไชยท้ายน้ำ พระมหาราชครูพระครูมหิศร และพระมหาราชครูพระราชประโรหิตาจารย์ ลูกขุนนา 10000 เหล่านี้ คือ ผู้มีศักดินาสูงสุด (ที่ไม่ใช่เจ้านายเชื้อพระวงศ์) และเป็นผู้มีอำนาจควบคุมกำลังคนมากที่สุด (ยกเว้น 2 ท่านสุดท้าย) ในเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองด้วยกัน การห้ามพบปะนั้นส่งผลมาถึงผู้มีศักดินา 1600 ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมีสถานะเป็นเจ้ากรม โดยเฉพาะพระไอยการตำแหน่งนาทหารนั้น ผู้มีศักดินา 1600 คือเจ้ากรมที่มีส่วนในการคุมกำลังพลทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเจ้ากรมทวนทองขวา/ซ้าย กรมพระตำรวจนอกขวา/ซ้าย เจ้ากรมกลีอ่อง เจ้ากรมคั้งทองขวา/ซ้าย เจ้ากรมอาษาจามขวา/ซ้าย เป็นต้น พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนให้ข้อมูลว่า ผู้มีศักดินา 1600 โดยมากเป็นเจ้ากรม บางกรมก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับดูแลรักษาความปลอดภัยองค์พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น เจ้ากรมเขื่อนเพชรล้อมพระราชวัง เจ้ากรมเขื่อนขันล้อมพระราชวังซ้าย⁶⁴ ดังนั้นการห้ามคนเหล่านี้พบปะกันจึงเป็นหนทางหนึ่งที่พระมหากษัตริย์จะควบคุมมิให้กลุ่มคนที่มีอำนาจและกำลังอยู่ในมือมีโอกาสซุ่มสมกำลังพล

การห้ามขุนสนมหรือเจ้าพนักงานในวังคบลูกขุนทหาร ก็เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงไม่ไว้พระทัยทหาร เนื่องจากทหารคือผู้มีความสามารถทางกรรบ เป็นผู้มีความอยู่ในมือ การปล่อยให้ลูกขุนเหล่านี้คบหากันย่อมจะเป็นภัยต่อองค์พระมหากษัตริย์ได้ ฉะนั้น กษัตริย์จึงต้องหาการป้องกันโดยการออกกฎหมายห้ามมิให้คนเหล่านี้คบหากัน

⁶⁴“พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 182-228; “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 229-261. ผู้มีศักดินา 1600 อื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นประกอบไปด้วยเจ้ากรมฉางเข้าบาตร (ดูแลเรื่องอาหารเมื่อพระกษัตริย์บำเพ็ญพระราชกุศล) หลวงอินทมูลบาทเศรษฐี พระศรี วิโรทเศรษฐี พระศรีธรรมบาลเศรษฐีขวา (2 คนหลังคงเป็นเจ้ากรมเศรษฐี-ดูแลรายได้จากการผูกอากรบ่อนหวย) เจ้ากรมแพทย์หน้าหลัง (ดูแลเรื่องการทำคุณไสยและการกล่าวร้ายกันทางไสยศาสตร์ รวมทั้งดูแลพราหมณ์และนักบวชในศาสนาอื่นๆ ที่เป็นคติความกัณฑ์ในทางแพ่งทางอาญา) เจ้ากรมหมอนวดขวา/ซ้าย (ดูแลทางการแพทย์) ปลัดทูลฉลองขุนสรประเสริฐกรมพระอาลักษณ์ เจ้ากรมโหรหลัง (ดูแลพิธีกรรมต่างๆ) เจ้ากรมสนมทหารขวา/ซ้าย เจ้ากรมทหารในขวา/ซ้าย เจ้ากรมกลีอ่อง และเจ้ากรมคาบสองมือกลาง

กรณีห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 800 ไปคบหาพระราชบุตรพระราชนัดคนั้น เป็นสิ่งที่เข้าใจได้เช่นกัน เพราะลูกขุนนา 10000 คือ กลุ่มที่มีอำนาจและกำลังคนอยู่ในมือดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนลูกขุนนา 800 เมื่อพิจารณาพระโอบการตำแหน่งนาพลเรือน พระโอบการตำแหน่งนาทหาร พบว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นปลัดกรมต่าง ๆ เป็นปลัดนั่งศาลบ้าง ปลัดทูลฉลองบ้าง รวมถึงเป็น ปลัดบัญชาทำหน้าที่ดูแลบัญชีไพร่พล ถ้าไม่เป็นปลัด ส่วนหนึ่งก็เป็นเจ้ากรม แต่เป็นกรมที่มีขนาดเล็ก เช่น เจ้ากรมเกณฑ์ห้วงฝ้าง (อักษรวิธิตามคัมภีร์) เจ้ากรมอายุวิเศษขวา/ซ้าย (อักษรวิธิตามคัมภีร์) ฉะนั้นถ้าจะกล่าวไปแล้วลูกขุนนา 800 ก็ถือได้ว่าเป็นผู้มีตำแหน่งสำคัญในการบริหารราชการบ้านเมือง การห้ามบุคคลเหล่านี้ขึ้นไปถึงผู้มีศักดิ์นา 10000 คบหาพระราชบุตรพระราชนัดคนั้น จึงถือเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นการตัดทอนโอกาสที่จะให้บุคคลเหล่านี้รวมกลุ่มกันคิดกบฏแย่งชิงราชบัลลังก์ การระแวงพระโอรส พระราชนัดคนาคงเป็นเพราะเป็นบุคคลใกล้ชิดและอาจมีโอกาสรอบทำร้ายได้มากกว่าบุคคลอื่น ยิ่งในกรณีพระราชบุตร พระราชนัดคนาคได้ทรงกรม ย่อมทำให้มีไพร่พลในสังกัด โอกาสทำร้ายพระราชอำนาจจึงมีสูง ความคิดเรื่องการระแวงโอรสหรือคนใกล้ชิดอื่น ๆ เช่น พระภรรยา เป็นสิ่งที่มีสอนไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ เช่นกัน โดยว่า “...พระราชพิงระวังคนให้พันอันตราจากโอรสทั้งหลายตั้งแต่แรกเกิด ธรรมชาติของโอรสนั้นเหมือนกับลูกปูที่จะกินผู้ให้กำเนิดของมัน...” และ “พระราชจะปกป้องราชอาณาจักรของพระองค์ได้ต่อเมื่อพระองค์ได้รับการปกป้องจากบุคคลใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากเหล่าพระภรรยาและบรรดาโอรส”⁶⁵ ความคิดเรื่องการไม่ไว้ใจโอรสและผู้ใกล้ชิดนี้ อาจเป็นคติหนึ่งที่ไทยรับมาจากอินเดีย แต่ผู้ศึกษาค่อนข้างเชื่อว่า ความระแวงนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับผู้ที่มีอำนาจทุกคน โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์กับพระโอรส ความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งก็กล่าวถึงเรื่องนี้ โดยว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ เมื่อเสด็จคล้องช้างในปีได้โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ 2 พระองค์ (เจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร หรือสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ถมถนนข้ามบึง แต่ด้วยเหตุที่ต้องเร่งทำในเวลากลางคืน ทำให้ดินไม่แน่นพอ เมื่อสมเด็จพระเจ้าเสือทรงช้างข้าม เท้าหน้าช้างต้นเหยียบถล่มลงไปแต่ขึ้นมาได้ เหตุการณ์นี้ทำให้สมเด็จพระเจ้าเสือทรงพิโรธมากคำรัสว่า “อ้ายสองคนนี้นั้นเห็นว่าจะแก่ชราแล้ว

⁶⁵ผู้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองสามารถถวายรายงานตรงต่อพระมหากษัตริย์ได้ (รายงานการประชุม คณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 11/2547 วันศุกร์ที่ 2 กรกฎาคม 2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 8).

⁶⁶วิสุทธ์ บุญยกุล, “จากฉกษะ,” ใน จตุตถสันนิยาจารย์, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพื่อฟ้า พรินต์ติ้ง, 2547), หน้า 36; Kautilya, *The Arthashastra*, p. 154.

จึงชวนกันคิดเป็นกบฏ และทำถนนให้เป็นพลุหล่มไว้ หวังจะให้ช้างซึ่งกูยขึ้นเหยียบปล้ำหล่มล้มลงแล้ว มันจะชวนกันฆ่ากูยเสียหมายจะเอาราชสมบัติ...”⁶⁶ พระราชดำรัสดังกล่าวนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่ไว้ใจที่พระมหากษัตริย์มีต่อพระราชโอรสออกมาให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด อนึ่ง เป็นที่น่าแปลกว่า กฎมณเฑียรบาลไม่มีข้อห้ามเรื่องพระอนุชาคบกับเหล่าลูกขุนต่างๆที่พระอนุชาเป็นบุคคลที่มีสิทธิในราชบัลลังก์ และเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีโอกาสทำทลายพระราชอำนาจได้

การห้ามเจ้าเมืองไปมาหากันน่าจะมาจากเหตุผล 2 ประการ ประการแรกเพื่อป้องกันไม่ให้ช่องสุ่มกำลังพลแล้วยกทัพเข้าพระนครเพื่อแย่งชิงราชบัลลังก์ ประการที่สอง เพื่อป้องกันไม่ให้หัวเมืองรวมตัวกันแล้วตั้งเป็นกบฏแข็งเมืองไม่ขึ้นกับพระนคร

กฎมณเฑียรบาลนอกจากห้ามพระราชบุตร พระราชนัดดา ลูกขุน เจ้าเมืองคบหากันแล้ว ยังห้ามแม้กระทั่งไม่ให้เจรจากระชื่อกันสองต่อสอง ดังปรากฏในความตอนทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

“อนึ่ง ลูกขุนผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์โทษถึงตาย...

อนึ่ง รับเครื่องแลมิได้กิน ดอกไม้มงคลมิได้ใส่หัว เอาใส่พานหมาก

ใส่เจียดไว้

อนึ่ง ให้ตกกลางพระโรงกลางดิน

อนึ่ง แลไปสบพระเนตรเจรจากระชื่อกัน เคิรออกมาแลงูกันเจรจาย

ประตุสังกัน โทษในระวางกระบถ”⁶⁷

นอกจากนี้ยังห้ามมิให้ลูกขุน (ขุนหมื่น หัวพัน) มีใจเอนเอียงให้พระราชกุมาร พระราชนัดดา พระราชบุตร โดยการเลือกข้างดี มีาคีให้ ด้วยอาจเกรงว่า ข้างม้า ซึ่งเป็นสัตว์พาหนะที่เป็นกำลังสำคัญทั้งในยามปกติและยามศึกจะตกอยู่แก่ลูกหลานคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันก็ได้ออกข้อกำหนดให้เหล่าลูกขุนตั้งแต่นา 10000 ถึง นา 600 คอยดูแลว่ามีผู้คบกันผิดกระทรวงอัยการหรือไม่ ถ้ารู้แล้วมีนำความกราบทูลหรือบอกกล่าว ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะต้องถูกลงโทษตามโทษหนักเบา

⁶⁶พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2505), หน้า 176.

เหตุการณ์นี้ พระราชดำรัสนี้เกิดขึ้นจริงหรือไม่ ไม่ทราบแน่ชัด เพราะในพระราชพงศาวดารฉบับอื่น เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่ได้กล่าวถึงไว้ ถ้าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นจริงก็เป็นการยืนยันให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไม่ไว้ใจพระโอรส แต่ถ้าหากเหตุการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้น เนื้อความดังกล่าวก็คือสิ่งสะท้อนทัศนคติ ความเชื่อของผู้แต่ง/ผู้ชำระพระราชพงศาวดารเรื่องกษัตริย์ทรงระแวงพระราชโอรสของพระองค์เอง

⁶⁷วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 124.

“อนึ่ง แต่มา ๑๐๐๐๐ ลงมาถึงมา ๖๐๐ แลเห็นความมิชอบ คือ คบกันผิด
 ตระทรวงโอยการก็ดี... แลรู้เห็นด้วยประการใดๆก็ดี มีผู้เอามาว่ากล่าวมิได้พิศทูล
 แลมิได้เอามาว่ากล่าวถึงลูกเจ้าเหง้าขุน โดยโอยการว่า ถ้ามิได้พิศทูลไซ้ให้ว่า
 แก่ตำรวจใน ถ้ามิได้ให้ว่าแก่ตำรวจวัง ถ้ามิได้ให้ว่าแก่มหาดเล็กให้เอากราบทูล
 พระกรรรณา ถ้างดความนั้นไว้มิได้ว่า ให้ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายเอง ถ้าผู้ใดมิได้
 กระทำตามพระโอยการคั้งนี้ไซ้ ผู้นั้นคือกระบด ให้ปรับตามโทษหนักโทษเบา
 ถ้าโทษหนักให้ฆ่าเสีย ถ้าโทษเบาให้ใส่ตรูไว้ แลฝ่ายผู้มิได้เอาคดีมาพิศทูลนั้น
 โทษเท่ากัน”⁶⁸

บทบัญญัตินี้คงเป็นความพยายามอีกทางหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในการที่จะให้เหล่าลูกขุน
 คอยสอดส่องพฤติกรรมกันเองเพื่อป้องกันการสมรู้ร่วมคิดหรือการกระทำอันมิชอบ

กฎหมายเทียรบาลอันว่าด้วยการห้ามพบปะกันนี้ออกในสมัยไหนไม่ทราบแน่ชัด
 แต่บทบัญญัติที่ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 1600 นา 800 พบปะกัน พบปะกับพระราชบุตร
 พระราชนัดดา อาจออกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อันเป็นสมัยที่เชื่อกันว่าได้มีการ
 กำหนดศักดิ์นาของลูกขุนแต่ละตำแหน่งออกมาเป็นกฎหมายอย่างแน่ชัด (พระโอยการตำแหน่ง
 นาพลเรือน พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง) อย่างไรก็ตามบทบัญญัตินี้อาจออกหลังจากนั้นก็
 เช่นกัน แต่ทั้งนี้ไม่ว่าบทบัญญัติส่วนนี้จะออกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือหลังจากนั้น
 ก็ตาม ผู้ศึกษาเชื่อว่าบทบัญญัตินี้คงตั้งอยู่บนรากฐานกฎหมายเก่าที่มีมาก่อนหน้านี้แล้ว

ไม่ว่ากฎหมายเทียรบาลตอนที่ว่าด้วยการห้ามเหล่าเจ้านาย เจ้าเมือง ลูกขุน ห้ามพบ
 ปะลอบเจรจากันจะออกในสมัยไหนก็ตาม แต่สมัยที่น่าจะมีการนำกฎหมายเหล่านี้มาบังคับใช้มาก
 ที่สุดคือ สมัยราชวงศ์ปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้นวงศ์นั้น ก่อนจะสถาปนาพระองค์เอง
 ขึ้นเป็นกษัตริย์เคยเป็นขุนนางทำงานในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาก่อนในตำแหน่ง
 มหาดเล็ก พระหมื่นศรีสรักษ์ได้ไต่เต้าขึ้นมาถึงตำแหน่งออกญาศรีวรวงศ์ และเมื่อออกญาศรีวรวงศ์

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123. ส่วนวลคำว่าลูกเจ้าเหง้าขุน น่าจะหมายถึงผู้ที่ป็นราชินิกุล

ความในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ “พระราชทานชื่อ
 ขุนนางตามตำแหน่งนา ให้เอาทหารเป็นสมุหพระกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นฉกรรบทเมือง
 เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิกรณ์ เอาขุนนาเป็นกระเสตรา เอาขุนคลังเป็นโกสาศิบัติ ให้ถือศักดินาหมื่น” (“พระราช
 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, หน้า 219).

ร่วมมือกับออกญาเสนาภิมุข หัวหน้ากรมอาษาญ์ปุ่น ซึ่งมีกำลังทหารอยู่ในมือค่อนข้างมากในเวลานั้น ช่วยให้พระเชษฐาธิราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นเป็นกษัตริย์ ออกญาศรีวรวงศ์ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นออกญากลาโหม ด้วยตำแหน่งดังกล่าวออกญากลาโหมได้ขอร้องให้ออกญาเสนาภิมุขช่วยกำจัดพระพันปีศรีศิลป์พระปิตุลาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชที่มีสิทธิในราชบัลลังก์สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเช่นกัน เมื่อกำจัดพระพันปีศรีศิลป์แล้วออกญากลาโหมซึ่งบัดนี้เป็นขุนนางคนสำคัญได้ทำทลายอำนาจของกษัตริย์โดยการให้นำอิฐของบิดาซึ่งมาปนกิจเรียบร้อยแล้วมาเผาใหม่พร้อมกับวัดงานปลงศพน้องชาย ฟาน พลิตให้ข้อมูลเรื่องนี้ว่าตามประเพณีแล้วการนำอิฐมาเผาใหม่นั้นทำได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ซึ่งสืบราชบัลลังก์ การจัดงานคราวนี้พระราชพงสาวดารและข้อมูลของฟาน พลิต กล่าวตรงกันว่า มีขุนนางใหญ่น้อยไปร่วมงานเป็นจำนวนมาก ทำให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงไม่พอพระทัยมากและทรงสั่งให้ลงโทษออกญากลาโหม ออกญาพระคลังพรรคพวกของออกญากลาโหมจึงลอบออกจากวังไปเดือนออกญากลาโหม ออกญากลาโหมจึงใช้โอกาสนี้ขอความร่วมมือจากเหล่าขุนนาง (พระราชพงสาวดารว่าใช้วิธีขู่แกมบังคับ) ที่ไปร่วมงานศพ พร้อมทั้งไปขอร้องออกญากำแพง หนึ่งในบรรดาขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดให้เป็นพวก จากนั้นจึงนำพรรคพวกเข้าวัง (ออกญาพระคลังเปิดประตูวังให้) และจับสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษ เมื่อสำเร็จโทษกษัตริย์แล้วออกญากลาโหมและออกญาพระคลังได้ไปพบออกญาเสนาภิมุขเรื่องการตั้งกษัตริย์องค์ใหม่ ออกญาเสนาภิมุขรู้ว่าออกญากลาโหมอยากเป็นกษัตริย์เอง แต่ก็เสนอให้พระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ โดยมีออกญากลาโหมเป็นผู้ดูแลคุ้มครองพระเจ้าแผ่นดินและเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จากนั้นออกญากลาโหมได้อาศัยอำนาจในพระนามพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระเยาว์กำจัดออกญากำแพงโดยอ้างว่าเป็นผู้ยุบให้ขุนนางก่อการกบฏเป็นเหตุให้ออกญากำแพงถูกลงโทษประหารชีวิต ส่วนออกญาเสนาภิมุขก็ถูกส่งตัวไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อจัดขุนนางผู้มีอำนาจได้แล้ว ออกญากลาโหมก็ดำเนินการกำจัดกษัตริย์ให้พ้นทางโดยอ้างว่า แผ่นดินจะมีกษัตริย์ 2 องค์ไม่ได้ (พระราชพงสาวดารว่าสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ยังทรงพระเยาว์ได้แต่จับแพะจับแกะเล่น เหล่าขุนนางเกรงว่าการแผ่นดินจะเสียไป จึงพร้อมใจกันมอบสมบัติให้ออกญากลาโหม) ท้ายที่สุดออกญากลาโหมก็ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นต้นวงศ์ใหม่ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ

* พระโอบการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองระบุว่า เจ้ากรมอาษาญ์ปุ่นมียศเป็นพระเสนาภิมุข ศักดินา 1000 แต่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เจ้ากรมอาษาญ์ปุ่นมียศเป็นออกญา

พระเจ้าปราสาททอง⁶⁹

การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเคยเป็นขุนนางได้ขึ้นมาเป็นกษัตริย์โดยใช้ กุศโลบายทางการเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวอย่างสังเขปข้างต้น ทำให้พระองค์ไม่ไว้วางใจขุนนาง ดังนั้นกฎเกณฑ์ ห้ามขุนนางพบปะกันจึงถูกนำมาใช้มากในสมัยนี้ จนบางครั้งเชื่อกันว่ากฎหมายดังกล่าวอาจตราออกมา ในสมัยนี้ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจาก ลา ลูแบร์ ที่ว่า มีกฎหมายโบราณสำหรับแผ่นดินตราขึ้นไว้ เพื่อคุ้มครองความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ โดยการห้ามขุนนางข้าราชการทั้งปวงมิให้ไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนกัน นอกจากได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว และมีแต่งงานวิวาห์หรืองานปลงศพเท่านั้น ขุนนาง จึงไปชุมนุมพร้อมกันได้ แต่เวลาพบกันก็ต้องพูดคุยนั่งต่อน้ำบุคคลที่สาม⁷⁰ ก็พอจะเป็นหลักฐาน ยืนยันว่ากฎหมายห้ามขุนนางพบปะกันมีนานแล้ว บางทีกรณีออกญาฉลาโหมจัดงานศพปลงอัฐิบิดาและ ปลงศพน้องชายเพื่อชุมนุมเหล่าขุนนางน้อยใหญ่อาจเป็นวิธีการเลี่ยงกฎหมายของออกญาฉลาโหม ก็เป็นได้ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ชื่อว่าเป็นสมัยที่พระมหากษัตริย์ระวางเข้มงวดกับ ขุนนางและพยายามควบคุมคัดค้านไม่ให้สร้างสมอำนาจขึ้นมาทำทายบารมีมากที่สุดสมัยหนึ่ง⁷¹ เอกสารของฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่าในสมัยพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ บรรดาเจ้าเมืองที่อยู่ ตามหัวเมืองจะเข้ามาที่ราชสำนักปีละครั้งสองครั้ง ถ้าอยู่ไกลหน่อยมา 3 ปีครั้งหนึ่ง แต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เจ้าเมืองเหล่านั้นต้องเข้ามาพำนักที่อยุธยา (ยกเว้นตะนาวศรีที่มีพ่อค้าต่างชาติและ คนพื้นเมืองที่ไว้วางใจไม่ได้) และละการปกครองให้กรมการเมืองทำหน้าที่แทน ส่วนพวกขุนนางผู้ใหญ่ ก็ทรงให้อยู่ในสายพระเนตรของพระองค์ที่ราชสำนักเสมอ เพื่อที่จะได้ไม่อาจรวมกลุ่มกันก่อการกบฏได้

⁶⁹ กุศโลบายการขึ้นเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุ ฟาน ฟลิต,” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 256-342; “พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิเชก เล่ม 3*, หน้า 375-377; Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688”, pp.121-156; สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, 2523)*, หน้า 164-220.

⁷⁰ เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 460.

⁷¹ Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” pp. 100-102; มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *ขุนนางอยุธยา*, หน้า 222-225.

พวกขุนนางต้องมาเฝ้าที่ท้องพระโรงทุกวัน ในตอนเที่ยง ตอนบ่าย ตอนเย็น ทั้งนี้จะมีการจกดชื่อ
 ทุก ๆ คนไว้ ถ้าคนใดไม่มาต้องเป็นเพราะป่วยไข้เท่านั้น หากพระเจ้าแผ่นดินสงสัยก็จะส่งหมอไป
 ตรวจเยี่ยม ในกรณีที่ขุนนางชั้นสูงจะพูดคุยกันก็อนุญาตให้ทำได้เฉพาะในที่ประชุมซึ่งไม่ใช่ที่รโหฐาน
 เท่านั้น และการพูดคุยนั้นให้ทุกคนรวมทั้งทาสได้เห็นและได้ยินด้วย การไปพบปะเยี่ยมเยียนกันนั้น
 แม้แต่พ่อค้าลูกก็ทำไม่ได้ ถ้าไม่กราบบังคมทูลให้พระเจ้าแผ่นดินทราบและอนุญาตก่อน แม้ว่าเป็น
 การเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องทำตามกฎนี้ นอกจากนี้ฟาน ฟลิต ยังให้ข้อมูลที่น่าสนใจไว้อีกตอนหนึ่งว่า
 ภรรยาของขุนนางผู้ใหญ่คนสำคัญไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่นอกวังของพระราชินีได้เกิน 3 หรือ 4 วัน
 การที่ต้องมาอยู่ในวังก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ภรรยาของขุนนางเหล่านี้ต้องให้ความเคารพพระเจ้าแผ่นดิน⁷²
 สำหรับเหตุผลที่แท้จริงเกี่ยวกับเรื่องนี้น่าจะเป็นเรื่องการนำตัวมาเพื่อเป็นประหนึ่งตัวประกันมากกว่า
 จะเห็นได้ว่า ข้อห้ามต่างๆของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนี้บางเรื่องก็เป็นสิ่งที่พระองค์เคยทำมาก่อน
 เมื่อเป็นขุนนาง เช่น การลอบไปพบออกญาเสนาภิมุขในยามวิกาลทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องผิดธรรมเนียม⁷³
 การที่พระองค์ไม่ไว้ใจเหล่าขุนนาง ทำให้พระองค์พยายามยกสถานะพระโอรสองค์โตขึ้นเป็นเจ้าฟ้า
 (เจ้าฟ้าไชย) ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ประสูติจากอัครมเหสีและส่งเสริมให้มีอำนาจทางการเมือง⁷⁴ จนท้ายที่สุด
 ก็นำมาสู่ความวุ่นวายและการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคต

รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
 ความไม่ไว้วางใจขุนนางก็ยังมิอยู่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์ขึ้นครองราชย์โดยการแย่งชิงราชสมบัติ
 มาจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาผู้เป็นอา (ก่อนหน้าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์
 พระนารายณ์ก็ร่วมมือกับพระศรีสุธรรมราชาแย่งชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าไชย ผู้ที่สมเด็จพระเจ้า
 ปราสาททองปรารถนาให้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์) ซึ่งการแย่งชิงราชสมบัติดังกล่าวต่างฝ่าย

⁷¹ข้อกำหนดที่ขุนนางต้องมาเฝ้าที่ท้องพระโรงเป็นเรื่องที่ต้องทำทุกวันไม่มียกเว้น แม้ในช่วง
 มีพระราชพิธีก็ก็ต้องถือปฏิบัติ ดังเช่นระหว่างพระราชพิธีสิบคกรราชที่กินเวลามากกว่า 3 วัน เอกสารของฮอลันดา
 ให้ข้อมูลว่า เหล่าขุนนางต้องมารายงานตัวที่พระราชวังหลวงทุกวัน และการขานชื่อขุนนางจะทำทุกเที่ยงวันและ
 ทุกเย็น (Dhiravat na Pombejra, *Siamese court life in the seventeenth century as depicted in European
 sources*, p. 94).

⁷²ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต*
 (วัน วลิต), หน้า 29, 95-97; ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182,” ใน *รวมบันทึก
 ประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต* (วัน วลิต), หน้า 245; ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุ ฟาน ฟลิต,” ใน *รวมบันทึก
 ประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต* (วัน วลิต), หน้า 342.

⁷³ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต,” ใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 310. ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลไว้ชัดเจนว่า
 การที่ออกญาเวลาโหมไปเยี่ยมออกญาเสนาภิมุขที่บ้านทุกวันเป็นการขัดต่อกฎและขนบธรรมเนียมของไทย

⁷⁴Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p.47.

ต่างก็ต้องมีขุนนางที่เป็นพรรคพวกของตนเองให้การสนับสนุน อย่างไรก็ตามได้มีการตั้งข้อสังเกตว่า ขุนนางในสมัยนี้มีเสถียรภาพในตำแหน่งมากกว่าสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสับเปลี่ยนตำแหน่งบ่อย ๆ (เรื่องการสับเปลี่ยนตำแหน่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) แต่สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงระวังมิให้ขุนนางฝ่ายปกครองที่ไม่ใช่คนสนิทกุมอำนาจในมือมากเกินไป ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ปลดตำแหน่งให้ว่าง ให้ขุนนางที่ทรงไว้วางใจทำงาน 2 ตำแหน่ง⁷⁵ การปลดตำแหน่งให้ว่างนี้มีหลักฐานยืนยันจากข้อมูลของแชรเวส และชัวซีย์ โดยว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงปลดตำแหน่งมหาอุปราชและจักรีให้ว่างไว้เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากเกินไป ส่วน ลา ลูแบร์ ว่า ออกญาพระเสด็จ นอกจากเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครโดยตำแหน่งแล้วยังทำหน้าที่ออกญาพระคลังโดยพระบรมราชโองการอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย นอกจากนี้ แชรเวส ยังให้ข้อสังเกตว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีขุนนางขสออกพระมากกว่าออกญาเป็นจำนวนมาก เพราะใช้อำนาจหน้าที่ค้ำค้ำออกญา และไม่อยู่ในสถานะที่จะสนับสนุนราชบัลลังก์ได้⁷⁶ การที่พระองค์ไม่ค่อยไว้วางใจขุนนางพื้นเมืองทำให้สมเด็จพระนารายณ์หันไปใช้ขุนนางต่างด้าวมากกว่า ดังเช่น การเลือกใช้ฟอลคอนเป็นต้น⁷⁷ ถ้าจะกล่าวไปแล้วสมเด็จพระนารายณ์ไม่เพียงไม่ไว้วางใจขุนนาง หากพระองค์ก็ขังระวางพระอนุชาของพระองค์ด้วย โดยเกรงว่าจะแย่งราชสมบัติ เดอะ เบสให้ข้อมูลว่า ผู้ที่ขยงให้สมเด็จพระนารายณ์ไม่ไว้วางใจพระอนุชาคือ ออกพระเพทราชา เจ้ากรมพระคชบาล การที่พระองค์ไม่ไว้วางใจพระอนุชาโดยไม่ให้ทรงกรมเพื่อจะได้ไม่มีอำนาจอยู่ในมือ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ขุนนาง

⁷⁵มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 246-249.

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ระบุว่า ออกญาพระเสด็จ เป็นเจ้ากรมธรรมการถือศักดินา 10000 หน้าที่ของกรมนี้คือ ดูแลบังคับพระสงฆ์ทั้งแผ่นดิน และมีหน้าที่ว่าความพระสงฆ์ต่อพระสงฆ์ หรือพระสงฆ์กับฆราวาส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แชรเวสว่า ออกญาพระเสด็จ นอกจากมีหน้าที่ดูแลพระสงฆ์แล้ว ยังทำหน้าที่เป็นหัวหน้าตำรวจและรักษาพระนครในระหว่างที่พระเจ้าแผ่นดินไม่อยู่ด้วย

⁷⁶เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปญี่ปุ่นประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 555-556; นิโกลาส์ แชรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 71,111 ข้อมูลเรื่องปลดตำแหน่งให้ว่างนี้ไม่สอดคล้องกันนัก ชัวซีย์ ว่าปลดว่าง 2 ตำแหน่ง คือ มหาอุปราชและจักรี ส่วนแชรเวส ว่าปลดว่างเฉพาะตำแหน่งจักรี ผู้ศึกษาเชื่อว่าข้อมูลนี้ถูกต้องทั้งคู่ เพราะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์พระองค์ไม่ตั้งตำแหน่งมหาอุปราชหรือวังหน้า แต่ที่แชรเวส กล่าวถึงเฉพาะตำแหน่งจักรี คงหมายถึงตำแหน่งของขุนนางเท่านั้น

⁷⁷ดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2539).

ค่อยๆมีอำนาจขึ้นมา⁷⁸ โดยเฉพาะออกพระเพทราชา ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่ประชาชนพลเมืองรักมาก เนื่องจากเป็นผู้รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา และมีความสามารถในการรบ⁷⁹ ท้ายที่สุดออกพระเพทราชา ก็สามารถยึดราชสมบัติได้สำเร็จ และตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาปกครองที่อยุธยา

แม้ว่าสมัยราชวงศ์ปราสาททองจะนำกฎหมายว่าด้วยการห้ามพบปะกันระหว่างเจ้านาย เจ้าเมือง และลูกขุนมาบังคับใช้อย่างเข้มงวด แต่การละเมิดกฎหมายก็ยังคงมีให้เห็น ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ให้ข้อมูลว่า ปี พ.ศ. 2180 (ค.ศ. 1637) พระอาทิตย์วงศ์โอรสสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้สมคบคิดกับขุนนางที่ดองโทษถอดออกจากราชการ 200 คนเศษ บุกรุกเข้ามาในพระราชวังโดยไม่ทันรู้พระองค์สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องลงเรือหนี แต่พวกขุนนางทั้งหลายช่วยกันล้อมจับตัวกบฏได้⁸⁰ เหตุการณ์กบฏนี้ไม่มีชาวต่างชาติกล่าวถึงไว้ อีกทั้งข้อมูลของฟาน ฟลิต ก็ว่าสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ถูกสำเร็จโทษไปตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังดำรงตำแหน่งออกญาสุโขทัย อย่างไรก็ตาม เอกสารฮอลันดาให้ข้อมูลว่าช่วงปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2185 (ค.ศ. 1642) เกิดกบฏของเจ้าท่าทราย ซึ่งเป็นเชื้อสายกษัตริย์ราชวงศ์ก่อน กบฏครั้งนี้มีผู้ร่วมก่อการประมาณ 150-200 คน กบฏนี้เข้าโจมตีพระราชวังจนทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อัครมเหสี และพระราชโอรสองค์โตเจ้าฟ้าไชย ต้องหนีออกจากวัง แต่ท้ายที่สุดฝ่ายสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ยึดวังคืนได้ เหตุการณ์นี้น่าสนใจตรงที่ว่าผู้ร่วมก่อการกบฏหลายคนเป็นทาสของกษัตริย์และผู้ก่อการคนสำคัญหลายคนมีตำแหน่งอยู่ในวังหลวง⁸¹ หรือ

⁷⁸เคอะ แบต, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเคอะ แบต เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของ ก็องสแตซซ์ ฟอร์ดคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 142-145, 157-158, 196-200; Dhiravat na Pombejra, "A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," pp.422-427, 435-443.

⁷⁹เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 397-398. กรุณาดูเอกสารเคอะ แบต เปรียบเทียบทัศนคติที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่าง

⁸⁰"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3, หน้า 383.

⁸¹Dhiravat na Pombejra, "A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," pp. 217-219.

เหตุการณ์กบฏพระอาทิตย์วงศ์กับเจ้าท่าทราย ค่อนข้างคล้ายกันมากไม่แน่ว่าผู้ชำระพระราชพงศาวดารได้นำเหตุการณ์กบฏเจ้าท่าทรายไปยกว่าเป็นการกระทำของพระอาทิตย์วงศ์หรือไม่ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน วีรวิทย์ ณ ป้อมเพชร, "กบฏเจ้าท่าทราย : กบฏนอกพระราชพงศาวดาร," โลกประวัติศาสตร์ 1,1 (มกราคม - มีนาคม 2538) : 9-13.

การเกิดกลุ่มอำนาจในราชสำนัก 3 กลุ่ม ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในการขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยแต่ละกลุ่มมีขุนนางระดับสูงหลายคนให้การสนับสนุนก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยยืนยันว่า แม้จะพยายามคุมขุนนางและเจ้านาย (ในที่นี้คือพระอนุชาและพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) อย่างเข้มงวดเพียงใดก็ไม่อาจยับยั้งการรวมกลุ่มของขุนนางและเจ้านายได้เลย

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีลักษณะไม่ต่างจากสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หลังจากพระองค์ขึ้นครองราชย์ไม่นาน (พ.ศ. 2200/ ค.ศ. 1657) ก็เกิดเหตุการณ์กบฏพระไทรภูวนาทิตยวงศ์ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดา เหตุการณ์นี้มีขุนนางตำแหน่งสูงเข้าร่วมก่อการเป็นอันมากไม่ว่าจะเป็นพระยากลาโหม พระยาพลเทพ พระยามหามนเทียร พระยาสุโขทัย พระยาวิชิตสุรินทร พระยาศรีสุนทรภักดี พระยาพิทลุง พระศรีภูริปริชา 6 คนแรกนั้นลงไปวังหลังอันเป็นที่ประทับของพระไทรภูวนาทิตยวงศ์ทั้งกลางวันกลางคืน⁸² การที่กลุ่มผู้ก่อการสามารถวางแผนกบฏอีกทั้งขุนนางผู้ใหญ่หลายคนสามารถลักลอบพบปะกันอันเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายได้ย่อมแสดงให้เห็นว่า การละเมิดกฎหมายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้เสมอ แม้กษัตริย์จะพยายามควบคุมอย่างเข้มงวดเพียงไรก็ตาม

กลุ่มอำนาจในราชสำนัก 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มเจ้าฟ้าไชย มีขุนนางชั้นสูงสนับสนุนหลายคน เช่น ออกญาจักรี ออกญามหาอุปราช ออกญาพระคลัง (ออกญาสมบัติธิบาล) ออกหลวงทองสี่อ กลุ่มที่ 2 พระศรีสุธรรมราชา ไม่มีหลักฐานระบุว่า ขุนนางที่สนับสนุนมีใครบ้าง แต่ปรากฏภายหลังเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วว่า คือ ออกญาจักรี (คนละคนกับฝ่ายเจ้าฟ้าไชย) กลุ่มที่ 3 พระนารายณ์ขุนนางระดับสูงที่สนับสนุนได้แก่ ออกญาสุโขทัย ออกญาวิง ออกพระอัครลักษณ์ ขุนนางระดับรองได้แก่ หลวงเทพอรชุน พระจุลา นอกจากนี้คือชาวต่างชาติที่พระองค์สนิทสนมด้วย (Dhiravat na Pombejra, "A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," pp. 257-260, 265-266; มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 231-232). การที่ออกญาจักรีทั้ง 2 คน (ที่สนับสนุนเจ้าฟ้าไชย และที่สนับสนุนพระศรีสุธรรมราชา) ไม่สนับสนุนพระนารายณ์ คงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ว่าเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้วปรารถนาขูดตำแหน่งนี้เสีย

⁸²“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนิกเขก เล่ม 3, หน้า 392-398; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 31-41; Dhiravat na Pombejra, "A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," pp.270-272.

ถ้าจะกล่าวไปแล้ว การละเมิดกฎหมายว่าด้วยเรื่องการห้ามพบปะกันดังกล่าวนี้ มีให้เห็นอยู่บ่อยครั้งตลอดสมัยประวัติศาสตร์อยุธยา เหตุการณ์การแย่งชิงราชสมบัติแต่ละครั้งที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อน-หลังหรือในสมัยราชวงศ์ปราสาททองที่เห็นได้ชัดว่าเข้มงวดกับการบังคับใช้กฎหมายเรื่องนี้มากที่สุด ล้วนต้องเกิดจากการสมคบคิดร่วมกันวางแผนของบรรดาผู้ก่อการกบฏ ไม่ว่าจะเป็นพระโอรสหรือพระอนุชาของกษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่กับบรรดาเหล่าขุนนางที่เป็นพวกพ้อง หรือเป็นเพียงการวางแผนเฉพาะในกลุ่มขุนนางเพื่อล้มล้างราชบัลลังก์เช่นกรณีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระเพทราชา^๖ ยิ่งการแย่งชิงราชบัลลังก์มีกลุ่มอำนาจหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในการบังคับใช้กฎหมายมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ภัยที่ร้ายที่สุดแล้วอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายก็ขึ้นอยู่กับความสามารถและพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์แต่ละองค์ด้วย

ความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อฝ่ายหน้า นอกจากห้ามไปมาหาสู่เจรจากันแบบสองต่อสองแล้ว ยังออกกฎหมายห้ามขุนนาง ข้าราชการที่ไปราชการหัวเมืองไม่ว่าจะไปติดสินคูแกลคดี ไปทำสงคราม หรือไปตั้งเมืองถ้าไม่เรียกไม่ให้เข้ามา การห้ามเข้าพระนครก่อนได้รับอนุญาตนี้รวมไปถึงเจ้าประเทศราชทั้งหลายด้วย

“อนึ่ง ราชกฤษฎีหว่าหมื่นหว่าพันทุกกระทรวงการ ซึ่งราชการอันท่านให้ไปทำก็ดี
“อนึ่ง ให้ไปชุมพิภกษายถ้อยความก็ดี ท่านให้ไปอยู่จงเสร็จการนั้นแล้ว จึงให้
มาเฝ้าพระบาทพระผู้เปนเจ้า ถ้ามีแล้วท่านมิให้มา ถ้ามีถ้อยความจะพิศทูลให้ผู้มา
ทูลตาง ถ้าว่าราชการเสร็จแล้ว ถ้ามีพระบันทูลตรัสให้มาจึงมา ถ้าหากมาเองใช้
ผู้นั้นเลมิดพระราชอาชญาท่าน”

^๖กฎหมายนี้ออกซ้ำอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แม้เนื้อความไม่เหมือนกันทั้งหมด แต่ใจความใกล้เคียงกัน โดยว่า “อนึ่งมีกฎหมายให้ไว้ว่า เจ้าพญาแลพญาพระหลวงขุนหมื่นจะไปแห่งใด ๆ ก็ดี ให้มีสัตตโทษคนใช้รู้เห็นไปมาด้วย ถ้าแลมีกิจทุกข์สุขทุกข์ใช้เจ็บทำบุญฟังธรรม มิได้เป็นญาติพี่น้องกันอย่าให้ไปมาหาสู่กันขึ้นเห็นเข้าเรือนตึกจวนที่สังกัดทั้งปวงนั้น ถ้าสัตตโทษคนใช้รู้เห็น ให้เอามาว่าแก่มหาดไทยกระลาโหม ๓ ศาลาลูกขุน จึงคุมตัวสัตตโทษผู้นั้น ถ้าแลมีฟังไปมาหากันให้คิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย จะเอาตัวเป็นโทษ แลสัตตโทษคนใช้รู้เห็นแล้ว มิเอามาว่ากล่าวจะเอาเป็นโทษด้วย กฎให้ไว้ ๓ วัน ๕+ ๑ คำจุลศักราช ๑๐๕๕ มีฉลุ เบญจศก” (“กฎ ๓๖ ข้อ,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 74).

^๗ดูการวางแผนก่อการกบฏของสมเด็จพระเพทราชาเพิ่มเติมใน เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำบาทหลวงเคอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก๊องสตังซ์ ฟอร์ดคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 157-165; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 111-119.

“อนึ่ง ท้าวพญาสามลราชแลท้าวพญาประเทษราช พระหลวงขุนหมื่นท่านให้ไปรั้งเมืองแลไปการณรงคสงครามก็ดี แลทำหน้าที่บอกสุขทุกข์มามิได้แลมาเองก็ดี แลเอาทรัพย์มาทอดแพละโลม เอาไพร่พลในราชธานีของท่านไปก็ดี ท่านว่าขึ้นน้อยจะใคร่ฝ่ายขึ้นอันใหญ่ ท่านให้พันคอริบเรื่อน ถ้าทรงพระกรุณาบให้ฆ่าดีเสียไซ้ ให้บริบทพยพัทธยากรจงสิ้น ให้ศักถ้ำดาบเอาตัวลงเปนไพร่เกี่ยวหญ้าช้าง อนึ่งมีหนังสือบอกสุขทุกข์มา ยังมีให้มีหนังสือไปให้หา แลมาก่อนหนังสือให้มัดไว้

หน้าศาลาลูกขุนสามวัน แล้วให้ไหม	จตุรคุณ	} แลถอดจากราชการใส่ตรูไว้
เดือนหนึ่ง	ทวิคุณ	
	ลาหนึ่ง	

ถ้าทรงพระกรุณาจะให้คงที่ไซ้ ให้ใส่ตรูไว้ ๑๕ วัน ถ้าหนังสือหากพบแต่กลางทาง ท่านว่าให้ถ่ายขึ้นนั่ง ถ้านา ๑๐๐๐๐ ให้ถอยลงมา ๕๐๐๐ ถ้านา ๕๐๐๐ ให้ถอยลงมา นั่งหลังนา ๓๐๐๐ นา เปนลำดับลงมา ให้ถอยเปนลำดับลงมาจนถึงนา ๔๐๐ แล้ว

ให้ไหมตามบันดาศักดิ์	จตุรคุณ	} จำ ๑๕ วัน อย่าให้ดูเยี่ยงกัน” ^{๘๓}
	ทวิคุณ	
	ลาหนึ่ง	

กฎหมายเรื่องนี้ได้ถูกบัญญัติซ้ำอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ. 2270 (ค.ศ.1727) โดยว่า

“...แต่นี้ไปเมื่อหน้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดไปอยู่รักษาเมืองแล

รั้งเมือง	๑
๒	
ครองเมือง	๓
๔	

ปากได้ฝ่ายเหนือทั้งปวง แลไปราชการพระราชสงครามก็ดี แลมิได้บอกสาระทุกข์มิได้มีหนังสือให้หาแลมาเองนั้นมิชอบ จะให้ลงพระราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต อนึ่งบอกกิจสุขทุกข์มา มีหนังสือไปให้หาแลมาก่อนหนังสือไปหา พบแต่กลางทางนั้นมิชอบ จให้ลงพระราชอาชญาตามโทษานุโทษ...”^{๘๔}

การบัญญัติซ้ำดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนี้มีความสำคัญ บทบัญญัติห้ามขุนนางข้าราชการและเจ้าเมืองประเทศราชเข้าพระนครก่อนได้รับอนุญาตนี้ จุดประสงค์ส่วนหนึ่งคงเพื่อป้องกันการก่อกบฏ อันเป็นภัยต่อราชบัลลังก์ เนื่องจากผู้ไปราชการเหล่านี้อาจไปสมคบคิดกับเจ้าเมืองต่าง ๆ นอกจากนี้

^{๘๓}วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 126, 127-128. แผละโลม หมายถึง เอาทรัพย์มาชักจูงล่อลวง คิดสินบน, พักยากร หมายถึง คำภาคหลวง

^{๘๔}“พระราชกำหนดเกล้าฯ ข้อ 23,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 185-186.

การไปราชการบางอย่าง เช่น ราชการสงครามผู้ไปย่อมมีกำลังทหารไปด้วย ฉะนั้นถ้าปล่อยให้เข้าเมืองโดยอิสระย่อมจะเป็นภัยต่อพระมหากษัตริย์เอง ความหวาดเกรงการก่อกบฏของผู้ไปราชการทัพแล้วกลับมาก่อนโดยไม่มีหนังสืออนุญาตนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อพระยาอภัยภทรณฤทธิ (รัชกาลที่ 1 ในเวลาต่อมา) และพระยาอนุชิตราชา (วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1) ซึ่งไปราชการทัพที่เขมร ได้ขึ้นข่าวลือว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเสด็จไปตีเมืองนครศรีธรรมราชสวรรคตเลียบยกทัพกลับมา พระยาอภัยภทรณฤทธิหรือทัพอยู่ที่เมืองนครราชสีมา พระยาอนุชิตราชายกทัพมาถึงเมืองลพบุรี ก็ได้ข่าวว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังเสด็จอยู่มิได้เป็นอะไร และทัพหลวงกำลังกลับมาที่พระนคร จึงรอกทัพอยู่ที่เมืองลพบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบข่าวจึงให้ตำรวจไปพาตัวพระยาอนุชิตราชาลงมาเฝ้าแล้วตรัสถามว่า “ใช้ไปราชการสงครามยังมีได้ให้หาทัพกลับเหตุใดจึงยกมาเองดังนี้ จะคิดเป็นกบฏหรือ”⁸⁵ ถ้อยคำรสคังกล่าวสะท้อนให้เห็นความหวาดระแวงต่อผู้ไปราชการทัพแล้วกลับมาเองโดยมิได้รับอนุญาตให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด

นอกจากห้ามผู้ไปราชการหัวเมืองเข้าพระนครโดยผลการแล้ว ยังมีข้อห้ามอื่น ๆ ที่น่าสนใจอีก 3 ประการคือ

ประการที่หนึ่ง ถ้าพระราชกุมารพระราชบุตร พระราชนัดดาเสด็จไปไหนผดเวลาที่กำหนดไว้ ผู้ติดตามต้องห้ามปราม ถ้ามีห้ามผู้ตามเสด็จต้องรับโทษเอง แม้กฎหมายข้อนี้เป็นการกำหนดโทษแก่ผู้รู้เห็นการกระทำอันผิดแล้วมีห้าม แต่กฎหมายข้อนี้ก็ถือเป็นมาตรการ สำคัญอีกประการหนึ่งในการป้องกันมิให้เกิดการสมคบคิดในหมู่เจ้านายและขุนนาง ส่วนการห้ามราชบุตรนั้น น่าจะเพื่อป้องกันกรณีชู้สาว

“อนึ่ง ผู้เปนข้าพระบาท ให้รู้จักในราชการมณฑลเที่ยวบาลในปทุมยามซึ่งท่านห้ามบัญญัติไว้ ถ้าแลพระราชกุมารพระราชบุตร พระราชนัดดาเสด็จไปโดยปทุมยาม ทูตियยาม ตติยยาม ปังฉิมยาม ผิดโดยท่านกำหนดให้ผู้ตามเสด็จห้ามไว้อย่าให้ท่านเสด็จไป ถ้าผู้ไปโดยเสด็จนั้นมิได้ห้ามคั่งกล่าวไว้นี้ ท่านให้ลงโทษทวนแล้วฆ่าเสีย”⁸⁶

⁸⁵พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 332-333.

⁸⁶วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณฑลเที่ยวบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 134. ปทุมยาม คือ ยาม 1 ปัจจุบันคือเวลา 18.00 น. - 21.00 น. ทูตियยาม คือ ยาม 2 ปัจจุบันคือเวลา 21.00 น. - 24.00 น. ตติยยาม คือ ยาม 3 ปัจจุบันคือเวลา 24.00 น. - 03.00 น. ปังฉิมยาม คือ ยาม 4 ปัจจุบันคือเวลา 03.00 น. - 06.00 น.

ประการที่สอง เป็นพระราชกำหนดว่า ถ้าพระมหากษัตริย์เรียกผู้ใดพบในที่โหราน ถ้าผู้ใดถามห้ามมิให้บอก

“อนึ่ง คำสำหรับตราใช้ให้หาเสนาบดี ชแม่พระสนมโดยพระราชนุกิจ ในที่ระโหราน ผู้ใดถามอย่าให้บอกสักอันเลย ถ้าบอกกันใช้ในลงโทษ ๖ สถาน”⁸⁷

ประการที่สาม ถ้าพระราชกุมารต้องโทษลูกขุนผู้ใดไปส่งไปเยี่ยมให้ของฝาก ผู้นั้น ถือเป็นกบฏ กฎหมายข้อนี้เป็นการป้องกันมิให้เกิดการสมคบคิดระหว่างเจ้านายและขุนนางเช่นกัน

“ผู้พระราชกุมารต้องพระราชอาชญา...เรือนจำ... ถ้าโทษหนักที่หนึ่งนิตเทศ ไปต่างเมือง แลคือเมืองเพชบุรณ จันตบุรณ นครศรีธรรมราช... เมื่อไปนั้น ถ้ามีเรือ ผู้ใดเข้าไปคิดปลาดอาชญา นายแวง ทำวพญาหัวเมือง มนตรีมุข ลูกขุนแต่มา ๑๐๐๐๐ ถึงมา ๖๐๐ ผู้ใดส่งลูกเธอก็คดี ให้ของส่งของฝากก็ดี อาชญา นายแวงได้กุมเอาตัวเปนขบถตามโทษานุโทษ

อนึ่ง ถ้าอยู่ในเมืองที่จำแลมีผู้ไปคบไปหาให้ของฝากของถวายให้ว คนโทษ ถึงตาย”⁸⁸

สำหรับวิธีการป้องกันการสมคบคิดกันก่อกบฏนอกจากใช้กฎหมายเป็นข้อบังคับ คังกล่าวแล้วข้างต้น กษัตริย์ยังใช้วิธีให้มีผู้สอดแนมราชการรายงานเหตุอันไม่ปกติต่าง ๆ ด้วย การใช้วิธีสอดแนมหรือใช้จารบุรุษเพื่อสอดส่องดูแลความซื่อสัตย์ของเหล่าขุนนางและความเป็นไปของบ้านเมืองนี้เป็นวิธีที่เกาฏิลยะเน้นมากในคัมภีร์อรรถศาสตร์ถึงกับการมีการแบ่งประเภทของสายลับกันเลยทีเดียว⁸⁹ ในสมัยอยุธยาพระราชานุกิจของพระองค์ช่วง 3 นาฬิกา ที่เบิกวัง สมมตำรวจใน หลไทย ราชภักดี ตำรวจนอก ตำรวจหัวเมืองเฝ้า ก็น่าจะเป็นการเบิกบุคคลที่ทำหน้าที่สอดส่องความเป็นไปของบ้านเมืองทั้งที่อยู่ในพระนครและหัวเมืองเฝ้าเพื่อรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ สมัยที่มีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจนว่า กษัตริย์ทรงใช้จารบุรุษสอดแนมดูแลการเคลื่อนไหวและการทำงานของขุนนาง คือ สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า

⁸⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

⁸⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 174-175. นายแวง หมายถึง นายดาบ

⁸⁹Kautilya, *The Arthashastra*, p. 503; Radhakrishna Choudhary, *Kautilya's political ideas and institutions* (Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1971), p. 177; วิสุทธ์ บุญกุล, “จันตบุรุษ,” ใน *จตุคันสนนิยาจารย์*, หน้า 35-36. เกาฏิลยะว่า สายลับหรือจารบุรุษ แบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ สายลับที่อยู่ ณ ที่ใด ณ ที่หนึ่งโดยเฉพาะ และสายลับที่เดินทางเร่ร่อนไปเรื่อย

สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดให้คนสำคัญและขุนนางเฝ้าวันละ 3 ครั้ง โดยในช่วงบ่าย พระองค์จะทรงปรึกษาราชการกับพวกที่ปรึกษาลับและคนที่สำคัญที่สุด ส่วนชั่วชีวิต เล่าว่า ถึงแม้สมเด็จพระนารายณ์จะเก็บตัวอยู่ในวังแต่พระองค์ทรงมีคนสอดแนมอยู่ภายนอก ถ้าพระองค์พบว่าผู้มีผู้ปิดบังข้อความสำคัญไว้จะทรงลงโทษอย่างรุนแรง ส่วนลา ลูแบร์ เล่าว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งสายลับไว้เป็นอันมาก และทรงแยกกันไล่เรียงเอาทีละคน บางทีก็ทรงส่งขุนนางคนสนิทมากกว่าหนึ่งคนไปซักถามบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะทราบ⁹⁰ นอกจากนี้ใช้ผู้สอดแนมแล้วสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ยังใช้วิธีการสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางบ่อย ๆ เพื่อมิให้ขุนนางสามารถสั่งสมอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจขึ้นทำทลายกษัตริย์ได้ ฟาน ฟลิตให้ข้อมูลว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโยกย้ายสับเปลี่ยนขุนนางบ่อย ๆ จากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง ทุกๆ 4-8 เดือน คำกล่าวของฟาน ฟลิต อาจเกินจริงไปบ้าง แต่ทั้งนี้ก็มีหลักฐานยืนยันว่าในปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางสำคัญครั้งใหญ่ คือ ออกญาวิงเป็นออกญาพิษณุโลก ออกญาพลเทพไปเป็นออกญาวิง ออกญากำแพงเพชรเป็นออกญาพลเทพ ออกญาจักรีเป็นออกญากำแพงเพชร ออกญา kala โหมเป็นออกญาจักรี ออกญาขมราชเป็นออกญา kala โหม และออกญาศรีสงครามเป็นออกญาขมราช⁹¹ ส่วนสมัยสมเด็จพระนารายณ์แม้จะไม่ได้สับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางบ่อย ๆ แต่พระองค์ก็เลือกที่จะใช้ขุนนางต่างด้าวที่เป็นผู้ชำนาญการพิเศษมากกว่าขุนนางไทย การที่สมเด็จพระนารายณ์ไม่ไว้ใจและระแวงเหล่าขุนนางเป็นเหตุให้เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้วทรงเลือกที่จะประทับอยู่ที่วังหน้า อันเป็นที่ประทับเดิมมากกว่าวังหลวง หรือมิเช่นนั้นพระองค์ก็เลือกไปประทับที่ลพบุรี การเลือกที่จะประทับในวังหน้าอันเป็นวังเดิมที่เคยประทับก่อนขึ้นครองราชย์เนื่องด้วยความไม่ไว้ใจขุนนางที่มีเชื้อชาติเดิมนี้พบในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศด้วย แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงประทับอยู่ที่วังหน้าจนถึงปี พ.ศ. 2287 (ค.ศ. 1744) ก็ย้ายไปประทับที่วังหลวงด้วยเหตุเกิดไฟไหม้ที่วังหน้า⁹²

⁹⁰ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต), หน้า 20; เดอ ชัวซีซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปต่างประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 561-562; เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 461.

⁹¹ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต), หน้า 94, Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” pp. 188-189.

⁹²Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” pp. 46, 325; Busakorn Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767 : A study of the Thai monarchy during the closing years of the Ayuthaya period,” (Ph.D. Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1972), p. 91.

ส่วนวิธีการป้องกันเจ้าเมืองไม่ให้คิดและก่อการกบฏราชสำนักใช้วิธีตั้งขกกระบัตรไปทำหน้าที่ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณหน้าที่หลักของขกกระบัตร คือ จับตาดูพฤติกรรมของเจ้าเมืองและกรมการเมืองว่ามีความซื่อสัตย์ต่อราชสำนักและได้ปกครองตามนโยบายของราชสำนักหรือไม่ งานที่ขกกระบัตรต้องทำร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการเมืองมีดังนี้⁹³

1. ร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการเมืองพิจารณากิจราชการของเมืองและรับรู้เรื่องการร้องเรียนของราษฎร
2. ร่วมกับเจ้าเมืองและกรมการเมืองพิจารณาตรวจดูตราหนังสือราชการจากเมืองหลวงว่าถูกต้องตามพระราชกำหนดและพระธรรมนูญหรือไม่ ถ้าไม่ถูกต้องให้รายงานและส่งตัวผู้ถือตราไปยังลูกขุน ณ ศาลา มาตราการนี้คือการป้องกันการปลอมหนังสือราชการ
3. ในเทศกาลตรุษสารท ขกกระบัตรมีหน้าที่มาถือน้ำและรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในกรุงเทพฯ ขณะเข้ากรุงเทพฯ นั้น ต้องรายงานเรื่องทุกข์สุขของราษฎร รวมทั้งเรื่องไพร่พลที่ผลัดกระจัดกระจาย ถ้าตอบคำถามของกรมวังไม่ได้อย่างชัดเจน จะต้องถูกลงโทษอย่างหนัก
4. ในกรณีที่เจ้าเมือง ปลัดเมือง ขกกระบัตร หรือกรมการผู้ใดผู้หนึ่ง ประพฤติมิชอบทำลำเอียงรุกราน พระศาสนา ทำข่มเหงตีค่าฆ่าฟันสมณพราหมณาจารย์อนาปะชารายฎรทั้งปวง ให้ปฏิบัติดังนี้ ถ้าเจ้าเมือง/กรมการทำผิดให้ปลัดเมือง/ขกกระบัตรรายงานไปยังลูกขุน ณ ศาลา ถ้าปลัดเมือง/ขกกระบัตรทำผิดให้เจ้าเมือง/กรมการรายงานไปยังลูกขุน ณ ศาลาเช่นกัน
5. ขกกระบัตรมีหน้าที่พิจารณาความเหมาะสมในการส่งตัวผู้เป็นคดีความของราษฎรในเมืองตนกับเมืองอื่น

1.2 การระแวงระวังความปลอดภัยยามที่กษัตริย์ทรงประกอบพระราชกิจต่าง ๆ

กฎหมายเทียรบาลมีความหลายตอนกล่าวถึงสิ่งที่ลูกขุนพึงกระทำเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับพระมหากษัตริย์ยามที่ทรงประกอบพระราชกิจต่าง ๆ บทบัญญัติเหล่านั้นแม้มีจุดหมายเพื่อให้เหล่าลูกขุนทราบถึงหน้าที่อันพึงปฏิบัติของตนเอง แต่ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อบุคคลลอบอยู่รายรอบพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นพระราชบุตร ขุนนาง ข้าราชการหรือประชาชนทั่วไป ยิ่งสาระของกฎหมายเน้นเรื่องการพยายามรักษาความปลอดภัย

⁹³“พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 470, 472, 473; “พระราชกำหนดเกล้า ข้อ 23,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 187, 190; วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย,” ใน จตุศันสนียาจารย์, หน้า 276-277.

รัฐราช ย่อมาจากรัฐราชบาท หมายถึง ลูกแก้วอำนาจ ทำตัวดั่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสั่งให้บริพารผู้ต้องมหันตโทษ ความผิดเข้าในระวางกันโทษ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย,” ใน จตุศันสนียาจารย์, หน้า 277).

มากเท่าไร ก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นความหวาดระแวงมากขึ้นเท่านั้น สำหรับการระวังความปลอดภัยให้กับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล มีดังนี้

1.2.1 การระวังความปลอดภัยขามเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ

ด้วยความหวาดระแวงว่าจะถูกลอบทำร้าย กฎมณเฑียรบาลจึงมีข้อกำหนดอย่างเข้มงวดว่า ผู้ตามเสด็จต้องปฏิบัติเช่นไรเพื่อรักษาความปลอดภัยให้องค์พระมหากษัตริย์ ในกรณี que เสด็จทางชลมารค ขณะที่เสด็จอยู่บนเรือนั้นมีเรืออื่นจะเข้ามาที่เรือพระที่นั่งด้วยจุดประสงค์ใดก็ตาม ผู้ตามเสด็จต้องคอยกันหรือไล่ให้ออกไป ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์เห็นและโปรดฯให้เข้ามาได้ แต่การเข้ามานั้นห้ามมิให้เข้ามาด้วยเรือตนเองต้องมีเรืออื่นรับเข้ามาและมีให้เข้าถึงตัวกษัตริย์ ทั้งนี้แม้แต่พระโอรสก็ไม่ยกเว้น (อันที่จริงยังเป็นเรือพระโอรสควรต้องระวังมาก เพราะพระโอรสอาจสมคบคิดกับขุนนางแย่งชิงราชบัลลังก์ กษัตริย์จึงต้องนำมาตรการทางกฎหมายมาใช้เพื่อป้องกันพระองค์เอง) ผู้ตามเสด็จคนใดละเว้นไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดนี้มีโทษถึงตาย

“อนึ่ง ถ้าเสด็จหนเรือ ผู้บันคาแห่งขุนคาบขุนเรือ แลเรือประคูดั่งแถมกัน ประทับอยู่ที่ดี ไปมาก็ดี แลเรือผู้ร้ายคือ กระบถโจรมาเล่าบ้างก็ดี แลถวายของ ถวายฎีกาก็ดี แลเข้ามาในประคุดมหาดไท ประคุดขุนคาบ ประคุดตำรวจ ถึงเรือคั่ง เรือกันให้โบกผ้า ถ้ามีฟังให้กว้างด้วยอดด้วยไม้ด้วยคาบ ถ้ามีฟังให้วบน้ำขุด เอาเรือออกมา ถ้าทอดพระเนตรเห็นแลตรัสเรียกเข้าไปไซ้ ให้เอาเรือใช้รับ ถ้าแล ผู้ใดเข้าไป แลมิได้ห้ามแหนไซ้ โทษขุนคาบขุนเรือ ตำรวจในพื้นคอรืบเรือ”

“อนึ่ง สมเด็จพระพุทธิเจ้าก็ดี พระราชกุมารก็ดี มีกิจแลเข้ามาในเรือ ประคูดไซ้ ให้เรือประคุดโบกผ้า ถ้ามีฟังให้กว้างด้วยอดด้วยไม้หัวด้าย ถ้ามีฟังให้พุ่ง ด้วยหอก ถ้าทอดพระเนตรเห็นตรัสเรียก ให้เข้ามาไซ้ให้เอาเรือประคุดรับอย่าให้เข้ามา ด้วยเรือเอง ครั้นมาถึงให้อยู่แต่แถมเรือ ให้ขุนตำรวจนั่งกลางกันอยู่ ถ้ามีทำตาม โทษถึงตาย”⁹⁴

⁹⁴วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 89, 90. ไม้หัวด้าย ความหมายของคำนี้ ผู้รู้ อธิบายไว้ 2 แนวทาง แนวทางแรก อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ว่าเป็นไม้ลำยาว ทำจากลำไม้ไผ่ สำหรับปักยึดที่หัวเรือเวลาจอดพัก อยู่กับที่ แนวทางที่สอง พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี เห็นว่า เป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องมือที่เจ้าพนักงานถวายความปลอดภัยแก่ พระเจ้าอยู่หัวใช้ปราบผู้อาจลักละเมิดเข้ามาในเขตหวงห้ามขณะเสด็จทางชลมารค, เรือกัน เป็นเรือในกระบวนเสด็จทางชลมารค ทำหน้าที่ ถวายอารักขามีหลายลำคั้งเป็นแถวขนานกระบวนเรือพระที่นั่งทั้ง 2 ข้าง และกันอยู่ท้ายกระบวนระหว่างเรือของเจ้านายที่ตามเสด็จ, เรือคั่ง เรือซึ่งกำหนดให้เข้ากระบวนเสด็จทางชลมารคจัดเป็น 2 สาย ขนานเรือกลงไปข้างหน้าเรือพระที่นั่ง เรือพระที่นั่งทรงอาจมี ก็คู่ก็ได้, เรือประคุด เรือหลวงที่จัดเข้าร่วมในกระบวนเสด็จทางชลมารค ทำหน้าที่ถวายอารักขาและป้องกันอันตรายกระบวนเรือพระที่นั่ง จัดอยู่ตามตำแหน่งเป็นชั้นๆ ข้างหน้ากระบวนเรือมีเรือประคุดนอกหรือเรือประคุดชั้นนอกอยู่ข้างหน้าเรือคู่ชักหมู่หนึ่ง กับอยู่ต่อเรือคู่ชักเข้ามา ก่อนถึงเรือคั่งอีกแถวหนึ่งเรียกว่า เรือประคุดใน และยังมีอยู่ทางคอนท้ายกระบวนอีก 2 หมู่ หมู่ต้นอยู่ต่อท้ายเรือกันเรียกว่า เรือประคุด ในกับหมู่ปลายอยู่ต่อท้ายหมู่เรือพระที่นั่งกรมพระราชวังบวรฯ และเรือที่นิ่งเจ้านายเรียกว่า เรือประคุดนอก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 970, 971, 972).

ส่วนตำราหน้าที่ตำรวจและตำราหน้าที่มหาดเล็กให้ข้อมูลว่า ถ้าหนทางเสด็จเป็นทางคลองแคบให้เกณฑ์หัวหมื่นตัวสี่พันทนายถือหอกแห่ทั้งสองฟากคลอง ถ้าเป็นเวลากลางคืนให้เอาคบไฟไปปัก ถ้าทางเสด็จเป็นสะพานหันให้เกณฑ์พันทนายจุกช่อง ทั้งสองฟากสะพาน ถ้าเป็นกลางคืนให้เอาคบปัก ถ้าฝ่ายในลงเรือไปด้วย ก็ต้องคอยระแวดระวังดูแลไม่ให้เรือนอกกระบวนเข้ามาในกระบวน และทำยเรือพระที่นั่งก็ให้มีชาวพระภูษา หุ้มแพรอย่างละคนคอยตรวจตรา ถ้าเห็นคนก็ให้ยิงด้วยกระสุน⁹⁵

แม้กฎหมายเทียรบาลจะเข้มงวดและระมัดระวังมิให้เกิดกรณีลอบทำร้ายพระมหากษัตริย์ยามเสด็จทางชลมารค แต่เหตุการณ์ขุนพิเรนทรเทพและพวกเข้าปลงพระชนม์ขุนวรวงศาธิราช แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์และราชบุตร ขณะประทับอยู่ ณ เรือพระที่นั่งบริเวณคลองสระบัว เพื่อแย่งชิงราชสมบัติมอบให้พระเทียรราชาหรือสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ⁹⁶ ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการล่องละเมียดหรือฝ่าฝืนกฎหมายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้เสมอ สำหรับกรณีขุนพิเรนทรเทพและพวก ไม่เพียงไม่ถูกลงโทษตามกฎหมายแต่ยังได้รับการปูนบำเหน็จรางวัลจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิในฐานะที่ช่วยพระองค์ให้ได้ขึ้นครองราชย์ด้วย

นอกจากข้อกำหนดเรื่องข้อพึงปฏิบัติยามมีบุคคลเข้ามา ณ เรือพระที่นั่งโดยมิได้อนุญาตแล้ว กฎมณเฑียรบาลยังกำหนดว่าถ้าเรือพระที่นั่งเจอลมพายุใหญ่ควรทำอย่างไร เพื่อให้พระมหากษัตริย์ปลอดภัย รวมทั้งกำหนดโทษผู้ตามเสด็จเมื่อเสด็จไล่เรือว่าถ้าไปทางัดตามมีทันเรือพระที่นั่งต้องโทษพันคอริบเรื่อน⁹⁷ ข้อกำหนดประการหลังนี้คงเกี่ยวพันกับพระมหากษัตริย์ใน 2 กรณีแรกเพื่อป้องกันรักษาความปลอดภัยให้กษัตริย์ กรณีที่สอง คงเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกับการละทิ้งหน้าที่ในการตามเสด็จ

⁹⁵ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539), หน้า 34,44.

⁹⁶ “พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3, หน้า 228-229; พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม 1, หน้า 134-135.

ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลที่ขัดแย้งกับพระราชพงสาวดาร โดยว่า พระขุนชินราช (ขุนวรวงศาธิราช) ถูกแม่กองทำยน้ำและหัวหมื่น Rachiut ชุ่มอิงจนสิ้นพระชนม์ ณ โรงช้าง (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฟาน ฟลิต, “พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต) หน้า 203-204). ส่วนข้อมูลจากครูแปงว่าท้าวศรีสุดาจันทร์และขุนวรวงศาถูกปลงพระชนม์ในงานเลี้ยง (ฝรั่งชัวต์ อังรี ครูแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับครูแปง, แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2522), หน้า 7-8).

⁹⁷ รายละเอียดใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 90, 91.

การรักษาความปลอดภัยเมื่อเสด็จทางสถลมารคหรือประพาสตามที่ต่าง ๆ ผู้ตามเสด็จต้องตรวจสอบให้แน่ใจว่าสถานที่นั้นปลอดภัย ถ้าเสด็จไปแล้วเกิดเหตุไม่คาดคิดขึ้น ผู้ตามเสด็จที่ทำการตรวจสอบสถานที่ในเบื้องต้นต้องถูกลงโทษ

“อนึ่ง โยยการตำรวจใน ถ้าเสด็จขึ้นเขาแลเข้าถ้ำขึ้นปราสาทพระวิหาร ให้ขุนดาบเข้าค้ำแล้วให้ตำรวจในเข้าค้ำ แล้วให้นายเวงค้ำ แล้วให้กันยุดาค้ำกันเล่าแปน ๔ ถ่า จึงเชิญเสด็จ เมื่อเสด็จตำรวจในแนมสองข้าง นายเวงถัดขุนตำรวจ ขุนดาบอยู่แต่ข้างล่าง ครั้นเสด็จถึงใน ตำรวจในอยู่บานประตูข้างใน นายเวงอยู่บานประตูข้างนอก ขุนดาบอยู่เชิงบันไดเชิงเขา ถ้าเสด็จแลมีผู้ร้ายคือ กระบด แลคนปลอมก็ตี สุนัขเสื่อ หมี โคน กระบือ ภูพิศม์ก็ตี โทษขุนดาบหนึ่ง โทษตำรวจในหนึ่ง โทษนายเวงหนึ่งถึงตาย...”^{๙๘}

ข้อกำหนดในกฎหมายเทียรบาลเรื่องนี้สอดคล้องกับที่ปรากฏในตำราแบบธรรมเนียมว่าด้วยการตามเสด็จและตำราหน้าที่ตำรวจ โดยตำราดังกล่าวให้ข้อมูลว่า

“อนึ่งถ้าเสด็จทางสถลมารคออกจากพระราชวังไปวัดวาอาราม ถ้าไปแห่งใดๆ มิได้ประทับแรม หมั่นนรินทรเสณี เกณฑ์หลวง ขุน หมั่น ตำรวจใน ตำรวจนอก ตำรวจใหญ่ อาสา ๖ เหล่า คั้นวัดวาอารามสุ่มทุ่ม่มไม้ คอยกราบทูลพระกรุณาฯ”

“ถ้าเสด็จไปพระราชทานกฐิน เพลาคำนั้นให้เกณฑ์ตำรวจถือหอกแห่เสด็จขึ้นวัดๆละคน และเกณฑ์หัวหมื่นตัวสีพันทนายล้อมวงคั้นวัดทุกวัน(วัด?) ...ถ้าประพาสถ้ำ ประพาสเขา กรมฝ่ายใน พระสนมโดยเสด็จนั้น เจ้ากรมปลัดกรมแห่นอก ชาวที่ขันทีออกไปให้ไกล แต่พอเรียกได้ยินให้ระแวงระวังคั้นคว้าวคูอย่าให้มีเหตุการณ์ได้...”^{๙๙}

แซรเวส ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกันโดยว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปประกอบศาสนพิธีที่วัดแห่งหนึ่งมีขุนนางสองคนล่วงหน้ามาก่อน เพื่อสำรวจตรวจดูว่าได้มีการ

^{๙๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า 94. กันยุดาค ในที่นี้หมายถึง หลวงกันยุดาท เจ้ากรมรักษาพระองค์ขวา ศักดินา 600, ตำรวจใน หมายถึง เจ้าพนักงานขึ้นสังกัดกรมพระตำรวจใน กรมพระตำรวจในตามพระ โยยการตำแหน่งนาทหารแบ่งเป็น กรมพระตำรวจในซ้ายและกรมพระตำรวจในขวา

^{๙๙}ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาที่พระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ราชานุภาพ, หน้า 6, 44-46.

เตรียมการพระราชพิธีไว้พร้อมสรรพหรือยังและว่าเมื่อเสด็จเข้าไปในโบสถ์จะมีทหารรักษาพระองค์คอยอยู่นอกโบสถ์¹⁰⁰

ข้อกำหนดที่ว่าเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จไปไหนต้องมีคนตรวจตราความเรียบร้อยล่วงหน้า และต้องมีคนระวังรักษาความปลอดภัยที่เรียกว่าจุกช่องล้อมวง¹⁰¹ มีการออกเป็นกฎหมายซ้ำอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 ด้วยเหตุที่เจ้าพนักงานทั้งหลายเพิกเฉยไม่ปฏิบัติหน้าที่ แต่พระราชกำหนดใหม่ที่ออกมาครั้งนี้จะมีรายละเอียดมากกว่ากฎหมายโบราณ เช่น กำหนดว่าตามทางเสด็จพระราชดำเนินให้แซงคนออกไปให้ไกล 9 เส้น 10 เส้น ทั้งสองข้าง แล้วจุกช่องเป็น 3 ชั้น ก่อนที่จะเชิญเสด็จพระราชดำเนิน ถ้าบริเวณนั้นเป็นที่เคยไฟให้ค้นออกไปให้สุดคา ถ้าที่รักให้ค้นออกไป 40 เส้น 50 เส้น เป็น 3 ชั้นล้อมวง เป็นต้น¹⁰¹

นอกจากเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองต้องรู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรตามเสด็จเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กษัตริย์แล้ว ราษฎรที่อยู่ในบริเวณที่กษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินผ่านก็ต้องรู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรด้วย โดยการกระทำดังต่อไปนี้ 1. ทุกคนจะต้องสร้างรั้วกันหน้าบ้านให้มีความสูงพอที่จะไม่แลลอดสอดมาเห็นพระองค์ หรือพระองค์ทอดพระเนตรเห็นในขณะที่เสด็จผ่านไป 2. ให้ปิดประตูหน้าต่างเสียทันที เมื่อได้ยินเสียงปี่และกลองนำขบวนเสด็จพระราชดำเนินพร้อมลงจากเรือนมาอยู่ที่พื้นหรือถนน ทั้งนี้เพื่อมิให้อยู่สูงหรือมองพระมหากษัตริย์จากสถานที่ที่สูงกว่า

¹⁰⁰นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 235-236. (กฎมณเฑียรบาลรักษาความปลอดภัยเมื่อเสด็จขึ้นพระพุทธรูปประกอบ ใน ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาถึงพระวิจารณ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 16-23).

แชรแวงส เล่าเรื่องนี้ขึ้นมาเพราะมีเหตุพระสงฆ์คิดปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ อย่างไรก็ตามเรื่องเล่านี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารและเอกสารของชาวต่างชาติอื่น ๆ ส่วน คร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เห็นว่าน่าจะมาจากเหตุการณ์ช่วงต้นรัชกาลที่พระไตรภูวนาทิตยวงศ์คิดลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ในคราวเสด็จไปร่วมงานพระราชพิธีตรีขัมปวาย (ท้ายที่สุดเหตุลอบทำร้ายดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้น) ทำให้พระองค์หวาดระแวงว่าจะมีผู้คิดวางแผนลอบทำร้ายในลักษณะเดียวกันนี้อีก จึงต้องมีการตรวจสอบสถานที่ที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปโดยละเอียด (ดูรายละเอียดแผนการลอบทำร้ายสมเด็จพระนารายณ์ของพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ ใน “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, หน้า 394-398).

“จุกช่องล้อมวง เป็นการระดมทหารหลายหน่วยเตรียมพร้อมเพื่อรักษาการณ์ตลอด 24 ชั่วโมง เช่น เวลาขัตติย์เสด็จสวรรคตและเวลาเสด็จประพาสที่ต่าง ๆ เป็นการรักษาความปลอดภัย (พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวิชัย เกษมศรี, รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 17/2547 วันศุกร์ที่ 15 ตุลาคม 2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 6).

¹⁰¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน “พระราชกำหนดใหม่ ข้อ 1,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 311-315.

พระองค์ 3. เมื่อกษัตริย์เสด็จผ่านต้องหมอบกราบก้มหน้าจรดพื้นจนกว่าขบวนเสด็จจะผ่านไป
4. สบปากสบคำจนกว่าจะเสด็จพระราชดำเนินผ่านไป¹⁰²

1.2.2 การระวังรักษาความปลอดภัยยามเสด็จประทับแรมนอกพระราชวัง

เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประทับแรมนอกพระราชวังการล้อมวงเพื่อรักษาความปลอดภัยต้องทำอย่างเข้มงวดมาก ดังตัวอย่างการล้อมวงที่พลับพลาทำเจ้าสนุกยามเสด็จไปพระพุทธบาท เจ้าพนักงานต้องตั้งกองขุ่มบริเวณทำเจ้าสนุก ต้องตั้งกองล้อมวงวางขวกเหล็กรอบพระตำหนัก 10 กอง แต่ละกองอาวุธพร้อม (ปืน ธนู หน้าไม้) มีกองอาสาพิเศษ ทหารในอย่างละ 2 กอง มีกองขุ่มท้ายสนม กรมช้างต้องเกณฑ์ช้างล้อมพระตำหนัก พร้อมพลตระเวนอาวุธครบ กรมม้าพร้อมพลตระเวนอาวุธครบ นอกจากนี้มีกองร้อยอยู่ชั้นนอกห่างพระตำหนัก 20 เส้น ฟากตะวันออก 2 กอง ฟากตะวันตก 2 กอง ตระเวนบรรจบถึงกันและตั้งกองคอยเหตุเหนือน้ำท้ายน้ำ ประมาณแล้วใช้คนล้อมวงไม่ต่ำกว่า 400 คน ช้าง 62 ช้าง ม้า 8 ม้า และอาวุธติดมือพลตระเวนอีกจำนวนหนึ่ง¹⁰³

ส่วนการรักษาพระนครเวลากษัตริย์ไม่ได้ประทับอยู่นั้น นครบาลต้องเกณฑ์รักษากรุง กรมล้อมพระราชวัง พระเพ็ชรพิชัยตั้งกองขุ่มอยู่จวนท้องสนามกลาง ขุนหมื่นคุมไพร่ขึ้นรักษาป้อมเชิงเทินรอบพระราชวัง 1 กรม กรมวังนอกอยู่ที่มดดาบขาววัง กรมวังเกณฑ์ตุลาการศาลกรมวัง 3 คน อยู่จำหล่อ ประตูท่าสิบเบี้ย พนักงานรักษากรุงตั้งกองขุ่ม 3 กอง กองรักษาจำหล่อและตระเวนในกรุงตามอำเภอ 8 กอง ตระเวนนอกกรุงตามอำเภอ 8 กอง รวม 19 กอง นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้ผู้ครองและผู้รั้งเมือง เมืองวิเศษไชยชาญ เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสรรค์ เมืองนครชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองราชบุรี รวม 8 เมือง เข้ามารักษากรุงตระเวนทางเรือรอบกรุง 8 ลำ เป็นนายเมืองละ 1 คน ไพร่เมืองละ 50 คน รวมเป็น 408 คน กรมท่าซ้ายขวาให้เกณฑ์แบ่งอยู่รักษากรุง ขุนโรง ขุนศาลอยู่รักษาช่องจำหล่อตามหน้าที่ทุกกรม เจ้ากรมปลัดกรมนอกจากนี้แบ่งไว้

¹⁰² ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 37; ตาซาร์, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์, หน้า 50, 51; นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 275; เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 134, 189-190, 198-199; เองเจิลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุเกมป์เฟอร์, หน้า 29.

¹⁰³ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระนารายณ์, หน้า 13-16. และดูเรื่องการล้อมวงที่พระพุทธบาทเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-25.

จำหล่อ หมายถึง เครื่องกีดขวางทางในสมัยโบราณ ปีกเสาสูงราว 2 ศอก มีไม้เสาทิ่มหลัง ขวางถนนเป็น 2 แนว เชื่อมไม่ตรงกัน ปลายต่อปลายเกินกันทั้ง 2 ข้าง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 310).

ประจำการรักษาที่เสด็จออก รักษาติมคาบ รักษาโรงแสง รักษาคลัง รักษาฉาง รักษาศาลาถูกขุนตามพนักงานทุกกรม¹⁰⁴ ส่วนผู้ที่มิหน้าที่นอนรับ (รักษาการณ์เมื่อพระเจ้าอยู่หัวไม่อยู่) ถ้าไม่ทำหน้าที่ครั้งหนึ่งโทษไหมทวีคูณ ขาด 2 ครั้ง ไหมตรีคูณ ถ้าขาด 3-4 ครั้ง จนกระทั่งเสด็จกลับใหม่จตุรคูณ อนึ่ง เรื่องผู้มีสิทธินอนในพระราชวัง (แม้ยามประทับอยู่) นั้น กฎมณเฑียรบาลกำหนดไว้อย่างเข้มงวดว่า ถ้าไม่ใช่มีบันคาศักคือนอนในพระราชวังแต่เข้ามานอนให้ตีผู้นอน (ในที่นี้น่าจะหมายถึงผู้มีหน้าที่นอนยามที่อนุญาตให้ผู้อื่นเข้ามานอน) และผู้นอนคนละ 10 ที¹⁰⁵ การกำหนดเรื่องบันคาศักคือนอนนี้คงเป็นเพื่อการรักษาความปลอดภัยและป้องกันกรณีผู้สาวที่อาจเกิดขึ้นในวัง

แม้จะพยายามเข้มงวดและรักษาความปลอดภัยพระราชวังแค่ไหน แต่ในสมัยสมเด็จพระบรมโกศ (พ.ศ. 2277/ค.ศ. 1734) เมื่อพระองค์เสด็จไปคล้องช้างที่ลพบุรี ก็เกิดเหตุจันทราย่าพร้อมพวกประมาณ 300 คน เข้าปล้นพระราชวังหลวง แม้ว่าที่สุดแล้วผู้รักษาพระนครจะไล่ตีพวกจีนแตกไป แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็แสดงว่าการรักษาความปลอดภัยพระราชวังยังไม่มีประสิทธิภาพนัก อันที่จริงแม้ยามพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ ความเข้มงวดในการรักษาความปลอดภัยก็ยังมีปัญหา ถ้าข้อมูลของฟาน ฟลิต ถูกต้องเขาเล่าว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เกิดเหตุทหารญี่ปุ่นบุกเข้าไปในพระราชวังและเข้าไปจับกุมตัวพระองค์ถึงห้องบรรทม เรื่องเล่าของฟาน ฟลิตนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงสาวดาร ความในพระราชพงสาวดารมีเพียงเหตุการณ์ พระอาทิตย์วงศ์พาพวกปล้นวังดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านั้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้เคยเกิดเหตุพระยาด่านศรีสุริยด่านที่มาช่วยราชการสงครามยกพวกเข้าในพระราชวัง¹⁰⁶ มาแล้วเช่นกัน

1.2.3 การระวังรักษาความปลอดภัยเรื่องการเข้าเฝ้าและการถืออาวุธเข้ามาในวัง

พระมหากษัตริย์ระมัดระวังเรื่องคนเข้าเฝ้าและการพกพาอาวุธของขุนนางเข้ามาในวังค่อนข้างมาก เรื่องการเข้าเฝ้านั้นกฎมณเฑียรบาลมีข้อกำหนดไว้กว้างๆว่า ถ้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในท้องพระโรงหรือพระราชสถานใด ๆ ถ้ายังไม่เสด็จเข้ามิให้ผู้เข้าเฝ้านั้นลุกก่อน และห้ามเจรจาให้มีเสียงดังในพระราชสถาน แต่ในตำราหน้าที่ชาวที่ ตำราหน้าที่มหาดเล็ก และตำราหน้าที่ตำรวจให้ข้อมูลที่น่าสนใจหลายประการและแต่ละประการก็สะท้อนให้เห็นถึงความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อผู้เข้าเฝ้าเป็นอย่างดี เช่น ถ้าเสด็จออก ขุนนางเฝ้าที่พระลาน เจ้ากรมปลัดกรม

¹⁰⁴ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, หน้า 25-27.

¹⁰⁵วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 121, 124.

¹⁰⁶“พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงสาวดาร ฉบับกาญจนากิเชก เล่ม 3, หน้า 252-253, 434; พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1, หน้า 176; พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2, หน้า 212; ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 72.

เฝ้าทูลละอองฯ ล้อมวงอยู่นอกกำแพงนอกระเนียดคนนอกแฉง เกณฑ์ให้หัวหมื่นตัวสีดาร์จเลว รักษาประตูกำแพงแก้ว ประตูระเนียด แฉงลับและชั้นใน เวลาทำให้ทนายคบเอาคบเข้าปึกที่ประตู กำแพงแก้ว ประตูระเนียด แฉงลับแล และหน้าจานตามซ้ายขวา ถ้าให้หาผู้ใดเข้าไปเฝ้าผิดเวลา ตั้งแต่คนหนึ่งขึ้นไป ให้เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เฝ้าเข้าไปเฝ้าด้วย ถ้ากรมพระวังบวรฯ เสด็จมาเฝ้า ชาวที่ต้องห้ามมิให้มหาดเล็กกรมพระราชวังบวรฯ หรือมหาดเล็กเจ้าต่างกรมเข้ามาในที่เข้าเฝ้าด้วย ส่วนมหาดเล็กของพระมหากษัตริย์เมื่อเข้าเฝ้านั้น ห้ามมิให้เฝ้าใกล้พระที่นั่ง ขณะที่เคอะ แบสว่า ผู้เข้าเฝ้ากษัตริย์ต้องเปลือยกายครึ่งท่อนจากบันไดตรงคาดเข็มขัดขึ้นไปถึงศีรษะ ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์¹⁰⁷

เรื่องการพกอาวูรนอกจากทหารที่ทำหน้าที่รักษาความปลอดภัยให้พระองค์แล้ว คนอื่นห้ามพกอาวูรเข้าวังข้อกำหนดนี้คงเป็นที่รับรู้ทั่วกัน แม้แต่ชาวต่างชาติที่เข้ามาที่อยุธยา ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน เช่น ลา ลูแบร์ ว่าใครจะถืออาวูรเข้าไปในวังไม่ได้¹⁰⁸ เคอะ แบสว่า ธรรมเนียมขุนนางทั้งหลายเมื่อเข้าเขตพระราชฐาน ถึงองค์พระที่นั่งที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จะต้องวางอาวูรและผู้ติดตามของตนไว้ภายนอกแล้วเข้าไปตามลำพัง¹⁰⁹ ส่วนกฎหมายเทียบบาลมีข้อกำหนดที่เข้มงวดเรื่องพระแสงของกษัตริย์อยู่ประการหนึ่ง นั่นคือมหาดเล็กเท่านั้นที่มีสิทธิ์รับพระแสงจากกษัตริย์ คนอื่น โดยเฉพาะเจ้าต่างกรมไม่มีสิทธิ์รับถ้ารับโทษหนัก นอกจากนี้

¹⁰⁷ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ, หน้า 30, 37, 40-41; เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเคอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก๊องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 148.

¹⁰⁸ ชิวซีซี ให้ข้อมูลว่าเมื่อเขาเข้าไปในพระราชวัง ขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ประทับอยู่ที่พระเจดีย์ เพื่อทอดพระเนตรช่างบำรุงงานนั้น ในพระลานเต็มไปด้วยทหารรักษาพระองค์ถืออาวูร หมอบอยู่กับพื้นอย่างเงียบกริบ (เคอะ ชิวซีซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 406-407).

¹⁰⁹ ความตรงนี้มีเพิ่มเติมว่าห้ามคัมสุราด้วย

¹⁰⁸ เคอะ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 430; เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเคอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก๊องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 58-59.

¹⁰⁹ เคอะ แบส ให้ข้อมูลเพิ่มเติมไว้ว่า ขุนนางผู้ใหญ่จะไม่ถืออาวูรเลย แม้กระทั่งคาบประจำตัว แต่จะให้บ่าวเชิญตามหลังไป (เคอะ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเคอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก๊องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 228).

ยังกำหนดว่า ถ้าถือพระแสงตามเสด็จห้ามถอดฝัก ถ้าถวายพระแสงให้เอาคมไว้ข้างตัวสั้นไว้ข้างองค์ ข้อกำหนดเหล่านี้ออกมาเพื่อป้องกันอันตรายให้กษัตริย์เป็นหลัก

“อนึ่ง พระแสงทรงหมีให้เจ้าต่างกรมต้องถือ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวส่งพระแสงให้เจ้าต่างกรมอย่าให้รับ ถ้ารับโทษหนัก ให้มหาดเล็กรับ ถ้ารับหมีทันโทษถึงตาย ถ้าถือพระแสงตามเสด็จอย่าให้ถอดฝัก ถ้าถวายพระแสงให้เอาคมไว้ข้างตัว สั้นไว้ข้างพระองค์ ถ้าถวายผิดโทษถึงตาย”¹⁰⁹

เช่นเดียวกับกฎข้อห้ามทั้งหลาย แม้จะพยายามระมัดระวังอย่างเข้มงวด การละเมิดกฎก็ยังมีให้เห็น เรื่องการห้ามนำอาวุธเข้าวังนี้ก็เช่นกันในสถานการณ์ปกติการบังคับใช้กฎหมายอาจเป็นไปได้ว่ามีประสิทธิภาพ แต่ในสถานการณ์ที่ไม่ปกติเช่น ช่วงผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน ความหุลหวมของกฎหมายก็มีให้เห็น ยิ่งถ้าผู้คิดช่วงชิงราชบัลลังก์เป็นผู้มีกำลังและอำนาจในราชสำนัก ด้วยเหตุนี้ ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ออกญาศรีวรวงศ์จึงสามารถลอบนำทหารเข้ามาไว้ในพระราชวัง 4,000 คน ส่วนออกญาเสนาภิมุขพรรคพวกออกญาศรีวรวงศ์ก็ลอบนำทหารญี่ปุ่นเข้ามาในวังเป็นจำนวนมาก ข้อมูลเรื่องจำนวนทหารของฟาน ฟลิต นี้อาจเกินเลยไปบ้าง แต่อย่างน้อยเอกสารนี้ก็บอกให้รู้ว่าในสมัยนี้มีการละเมิดกฎหมายเกิดขึ้น เหตุการณ์ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็คล้ายคลึงกัน แต่เหตุนี้เกิดที่พระราชวังที่ลพบุรี นั่นคือ หลวงสรศักดิ์ (หรือสมเด็จพระเจ้าเสือในเวลาต่อมา) กับพรรคพวกลักลอบนำอาวุธเข้าไปในวัง และใช้อาวุธนั้นข่มขู่บรรดาขุนนางที่ประชุมกันอยู่ ณ ตึกพระเจ้าเหาให้ร่วมมือกับตนเองและพระเพทราชาผู้เป็นบิดา¹¹⁰

1.2.4 การระวังรักษาความปลอดภัยเรื่องของเสวย

ความเรื่องนี้ไม่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาล แต่มีกล่าวถึงในตำราหน้าที่มหาดเล็ก และข้อมูลของชาวต่างชาติ ตำรามหาดเล็กกล่าวว่

“ตำราหน้าที่มหาดเล็กให้ข้อมูลไว้คล้ายกัน แต่มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ถ้าเชิญพระแสงเข้ามาถวายและตามเสด็จอย่าให้กลับคมกลับปลายพระแสงเข้ามาต่อพระที่นั่ง ถ้าจะเชิญพระแสงคาบ พระแสงกระบี่ตามเสด็จ ให้เชิญสองมือให้คมลงไว้ข้างบ่า อย่าให้ถือมือเดียวพาดบ่าคูดแบกคาบขุนนาง ถ้ามหาดเล็กจะเข้าไปวางพระแสงวาง ณ ที่ข้างใน ให้ชาวที่กำกับและเฝ้าที่รับเข้าไปอย่าให้เข้าไปแต่ผู้เดียว (ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก ครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระนารายณ์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 31, 32).

¹⁰⁹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 132-133.

¹¹⁰ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วิไล), หน้า 260-261; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 113-115.

“อนึ่ง หม้อพระสุธารสขาน้ำเสวยเอามาส่งนั้น ให้มหาดเล็กพนักงาน เทียบดูแล้วรับไว้ เอาผ้าขาวปิดปากติตราประจำเล็บไว้ เมื่อเดิมพระเต้าแล้วให้ ติตราประจำเล็บไว้ด้วย ต่อทรงเรียกพระสุธารส จึงให้แก้ตราเปลื้องถุงแล้ว จึงถวาย ถ้าเสด็จออกและเข้าที่เสวยข้างหน้า มหาดเล็กซ้ายขวาเชิญเครื่องตั้ง ตามซ้ายตามขวาแล้วให้เขียนแผนที่ไว้เป็นอย่างดี”¹¹¹

ข้อกำหนดหน้าที่มหาดเล็กที่กล่าวข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงการระแวงระวังเรื่องน้ำเสวยของเสวย ของพระมหากษัตริย์ได้อย่างชัดเจนที่สุด ส่วนแชนแเวส ให้ข้อมูลว่า หัวหน้านมหาดเล็กผู้เชิญเครื่องเสวย ต้องสวมถุงมือสีขาวเพื่อนำเครื่องเสวยออกจากโถที่บรรจุและเป็นบุคคลคนเดียวเท่านั้น ที่มีหน้าที่ จัดแต่งเครื่องเทียบโดยใช้มือแต่ละต้องไม่ได้เป็นอันขาด และว่าบางทีพระราชินีและพระสนมบางคน ก็ช่วยเตรียมสำหรับเหมือนกันโดยประกอบเครื่องหวานและเครื่องคาวอัน โอชะขึ้นภายในค้ำหนัก สำหรับเป็นเครื่องเสวย พวกวิเสทอื่นๆ มีหน้าที่คิดไฟและล้างถ้วยชามเท่านั้น¹¹² ข้อมูลของแชนแเวส นี้ ไม่แน่ชัดว่าถูกต้องทั้งหมดหรือไม่ แต่ก็ถือว่าคำบอกเล่าของเขาช่วยให้เห็นภาพความพยายามที่จะ ป้องกันและรักษาเครื่องเสวยให้ปลอดภัยในระดับหนึ่ง

2. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายใน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายในมีข้อมูลหรือหลักฐานกล่าวถึงไว้ ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับฝ่ายหน้า อันที่จริงแม้แต่เรื่องราวของฝ่ายในก็มีข้อมูลค่อนข้างจำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายในแบ่งได้ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ ความสัมพันธ์แบบ หัวหน้าครอบครัวที่พระมหากษัตริย์มีต่อพระภรรยาเจ้า พระสนม พระราชธิดาและบรมวงศานุวงศ์ ที่เป็นหญิง และความสัมพันธ์แบบนายที่มีต่อข้าราชการที่เป็นสตรีและนักเทศน์ที่

โดยทั่วไปแล้วสตรีฝ่ายในไม่ค่อยมีโอกาสออกไปนอกพระราชวังมากนัก ยกเว้น ตามเสด็จพระมหากษัตริย์ไปในงานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน (ทั้งทางบกและทางน้ำ) และ ไปพระพุทธบาท การตามเสด็จประการหลังนี้มีขึ้นหลังได้พบรอยพระพุทธบาทในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว ข้อห้ามเรื่องมิให้สตรีฝ่ายในออกไปนอกวังนี้ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลด้วย แต่ข้อห้ามในกฎมณเฑียรบาลกินความ ไปถึงพระราชกุมารและอาณาบริเวณที่ห้ามออกไปกินถึง นอกขนอนนอกค่าน แน่นนอนว่าข้อห้ามพระราชกุมารคงเพื่อป้องกันการไปสมคบคิดกับขุนนางหัวเมือง

¹¹¹ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาที่พระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ราชานุภาพ, หน้า 32.

¹¹² นิโกลาส์ แชนแเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 285.

และเข้ามาก่อการกบฏ ส่วนการห้ามฝ่ายในจตุรงหมายหลักน่าจะอยู่ที่กรณีผู้สาวเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ ประเด็นเรื่องความระแวงทางการเมืองก็มิอาจมองข้ามได้เช่นกัน ข้อห้ามในกฎหมายเทียรบาลดังกล่าวนี้ คือ “อนึ่ง พระราชกุมาร พระราชบุตรี นักเทศขันธ์ที่ จำในเรือนค่อมเคี้ย ออกไปนอกขนอนนอกด่าน ผิดอาชกร”¹¹³ ส่วนชาวต่างชาติที่เข้ามาที่อยุธยา เช่น ลา ลูแบร์ ก็ให้ข้อสังเกตไปในทางเดียวกันว่า ผู้หญิงในวังจะออกไปไหนไม่ได้เลย นอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน แม้แต่พวกขันธ์ที่ก็เช่นกัน¹¹⁴ นอกจากไม่ค่อยได้เสด็จออกนอกพระราชฐานแล้ว บุรุษเพศก็ไม่มีสิทธิได้พบเห็นสตรีฝ่ายในเหล่านี้ ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์ พระราชโอรสที่ยังมิได้โสกันต์ เด็กชายที่มีอายุไม่เกิน 10 ปี และผู้ที่ได้รับ อนุญาตเป็นการเฉพาะ¹¹⁵ บุคคลที่กล่าวถึงหลังสุดนี้คงหมายรวมถึงพระสงฆ์ด้วย ถ้าจะกล่าวไปแล้ว เมื่อเสด็จออกนอกวังไม่เพียงบุรุษเพศเท่านั้น ที่ถูกห้ามมองเจ้านายฝ่ายในแม้แต่ราษฎรทั่วไปที่เป็น หญิงก็ถูกห้ามเช่นกัน คล้าย ๆ กรณีห้ามมองกษัตริย์เวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ข้อห้ามเรื่องห้าม พบปะบุรุษเพศหรือห้ามคนมองเจ้านายฝ่ายในนี้ ชาวต่างชาติกล่าวถึงไว้แทบทุกคนไม่ว่าจะเป็น ฟาน ฟลิต ชัวซีย์ แชรแวงส และลา ลูแบร์¹¹⁶

¹¹³วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 137.

¹¹⁴เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 448.

¹¹⁵สำนักราชเลขาธิการ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 2, หน้า 309.

¹¹⁶เดอ แบส ให้ข้อมูลไว้ตอนหนึ่งว่า พระสงฆ์เท่านั้นที่เข้าไปในพระราชฐานชั้นในได้ (เดอ แบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแอสเกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก๊องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัคร มหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 198).

¹¹⁶อ่านละเอียดเหล่านี้ใน ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์ อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 35-36; เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 412, 506; เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 451; นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 48-49, 230. แชรแวงส ให้ข้อมูลไว้ ตอนหนึ่งว่า เจ้านายฝ่ายหญิงเมื่อเจริญพระชันษาถึง 14 แล้วจะไม่พบปะบุรุษเพศอีก แม้พระเชษฐาพระอนุชา จะตรัสด้วยก็ต้องตรัสผ่านพระวิสุตร และว่าพระราชฐานชั้นในอนุญาตให้บางคนเข้าเท่านั้น แม้พระราชโอรสก็ห้าม มีแต่พวกขันธ์ที่เท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปถวายการปรนนิบัติได้ ข้อมูลเรื่องเจ้านายฝ่ายหญิงพระชันษา 14 ห้ามพบ บุรุษนี้ไม่ถูกต้อง เกณฑ์การห้ามพบปะดังกล่าวอยู่ที่การประกอบพระราชพิธีโสกันต์เป็นหลัก เมื่อประกอบพระราชพิธี แล้วเจ้านายทั้งหญิงและชายต้องแยกกันอยู่เป็นสัดส่วน

เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินสตรีฝ่ายในอาจไม่สู้จะมีความสำคัญมากนัก แต่ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วสตรีเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในราชสำนักเนื่องจากเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์¹¹⁷ ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลว่าที่ห้องประทับของกษัตริย์นั้น เจ้าพนักงานที่แท้ล้วนเป็นสตรีทั้งสิ้นเป็นผู้แต่งที่พระบรรทม แต่งเครื่องพระกระยาหาร ทรงเครื่องและคอยบำเรอพระยุคลบาทเวลาเสวย ผู้ขนส่งเครื่องโภชนาหารไปให้ผู้หญิงห้องเครื่องต้นก็เป็นขันที¹¹⁸ แม้ข้อมูลของลา ลูแบร์ จะไม่ถูกต้องทั้งหมดเนื่องจากมีพนักงานชาวที่พระบรรทม เบาะ ม่าน พรม เสื้อ แต่งที่พระบรรทม ที่เสด็จฯออก เป็นชาย¹¹⁹ แต่ข้อมูลของเขาก็มีส่วนถูกต้องในการให้ภาพความสำคัญของข้าราชการฝ่ายในที่เป็นหญิงและขันที ส่วนบทบาทของเจ้านายฝ่ายในนั้นก็มิใช่น้อย ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงบทบาทของแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอก ของสมเด็จพระชัยราชาธิราชที่ได้ช่วยประคองราชการแผ่นดินให้แก่สมเด็จพระยอดฟ้าพระโอรส แล้วคิดยกขุนวรวงศาธิราชขึ้นว่าราชการแทน การนี้แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ได้วางแผนกำจัดพระยามหาเสนาซึ่งไม่พอใจการกระทำของพระนาง รวมทั้งได้เห็นชอบกับขุนวรวงศาธิราชในการสับเปลี่ยนขุนนางหัวเมืองเหนือ 7 หัวเมือง ที่กระด้างกระเดื่องลงมาอยุธยาแล้วเปลี่ยนคนใหม่ขึ้นไปแทน¹²⁰ เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับการปกครองของพระนางและขุนวรวงศาธิราช การกระทำและการวางแผนต่างๆของแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระนางมีอำนาจและบทบาททางการเมืองมากพอควรทีเดียว และถ้าข้อมูลของแฟร์นังค์ มังเดช ปินดู เรื่อง “พระมเหสี (แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์) ซึ่งทรงมีสวาทสัมพันธ์กับพนักงานรักษาพระราชฐานในระหว่างที่พระองค์ (สมเด็จพระชัยราชาธิราช) มิได้ประทับในพระนคร ได้ถวายยาพิษในน้ำนม (ในที่นี้คงหมายถึงยา)

¹¹⁷ Dhiravat na Pombejra, *Siamese court life in the seventeenth century as depicted in European sources* (Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University International Series No.1, 2001), p. 44.

¹¹⁸ โค ลู ลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 447.

¹¹⁹ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาด้วยพระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ รัชกาลที่ 17, หน้า 37.

¹²⁰ เป็นที่น่าสังเกตว่าพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้

¹²⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ในประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, หน้า 225-226.

“กรุณาดูเรื่องเล่าของฟาน ฟลิต ประกอบ เพราะข้อมูลของฟาน ฟลิต แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ จะไม่ใช่พระราชมารดาของสมเด็จพระยอดฟ้าและว่าพระนางร่วมมือกับหมอผี (ขุนวรวงศาธิราช) ใช้เวทมนต์สะกดพระเจ้าแผ่นดินและลอบปลงพระชนม์ (ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182,” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 202-204.

ให้ทรงคืบถึงโถหนึ่งเต็มๆ”¹²¹ เชื่อถือได้ (ที่กล่าวเช่นนี้เพราะฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลในทางตรงข้าม โดยว่าสมเด็จพระชัยราชาธิราชสิ้นพระชนม์เนื่องจากสาเหตุธรรมชาติ) ยิ่งแสดงให้เห็นว่าเจ้านายฝ่ายในมีบทบาทสำคัญทางการเมืองไม่แพ้เจ้านายฝ่ายหน้าเลยทีเดียว เพียงแต่บทบาทดังกล่าวมิให้เห็นไม่มากนัก”

บทบาทของเจ้านายฝ่ายในทางด้านอื่น เช่น การค้า มิให้เห็นอยู่เช่นกัน หลักฐานกล่าวถึงเรื่องนี้พบในเอกสารของชาวยุโรปที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองออกสุด (Osoet Pegu หรือ Tjau Soet Pegu) หญิงมอญที่เป็นภรรยาพ่อค้าและหัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาเป็นผู้มีบทบาทโดดเด่น เหตุที่ออกสุดกลายเป็นบุคคลสำคัญทางการค้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (VOC) เกรงใจ¹²² ก็เพราะนางเป็นเพื่อนสนิทและทำการค้าร่วมกับภรรยาหลวงของออกญาสมบัติธิบาล¹²³ และเป็นที่ยินยอมของ

¹²¹ แฟร์นันด์ มังเดช ปินดู, การท่องเที่ยวผจญภัยของแฟร์นันด์ มังเดช ปินดู ค.ศ. 1537-1558, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 67.

¹²² ฎหมายรายละเอียดใน ฟาน ฟลิต, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182, ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 202.

¹²³ ในจดหมายเหตุฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลเรื่องบทบาทเจ้านายสตรีฝ่ายในไว้อีกองค์หนึ่ง นั่นคือ พระราชมารดาของสมเด็จพระเชษฐาธิราช โดยว่าพระนางไม่พอใจออกญาลาโหม (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ที่ให้ตำแหน่งสำคัญ ๆ ของบ้านเมืองแก่สมัครพรรคพวกของตนเอง จึงได้เพ็ดทูลให้พระเจ้าแผ่นดินเกิดความระแวงออกญาลาโหมที่ออกไปจัดงานปลงศพน้องชายและเผาอัฐิบิดา และว่าพระนางทรงปรึกษาหารือและคบคิดกับเหล่าศัตรูของออกญาลาโหม อย่างไรก็ดี ข้อมูลดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับใดเลย (ฎหมายรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 287).

¹²⁴ ฟาน กุณส์ (Van Goens) พ่อค้าฮอลันดาเข้ามาที่อยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2193 (ค.ศ. 1650) เพื่อสืบสวนงาน วันเมาเด็น (Jan van Muijden) ซึ่งเป็นสามีออกสุดและหัวหน้าสถานีการค้าบริษัท VOC กรณีถูกร้องเรียนจากพ่อค้ารองว่าแอบทำการค้าส่วนตัวและโกงบริษัท ได้เขียนรายงานไว้ตอนหนึ่งเกี่ยวกับออกสุดว่า ไม่เป็นการดีถ้าบริษัทจะทำให้ผู้หญิงที่ฉลาดหลักแหลมเช่นนี้โกรธเคือง (Alfons van der Kraan, “On company business : The Rijckloff van Goens mission to Siam, 1650,” *Itinerario* 22, 2 (1998) : 65.

¹²⁵ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนว่า พระสมบัติธิบาล (หรือในที่นี้คือ ออกญาสมบัติธิบาล) เป็นเจ้ากรมพระคลังในขวา สักดินา 3000 (“พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 223).

พระมหาลี¹²² การที่ออสตสามารถแอบอิงผลประโยชน์ทางการค้าโดยอาศัยความสัมพันธ์สนมกับภรรยา ขุนนางผู้ใหญ่และเจ้านายสตรีในราชสำนักได้เช่นนี้ โดยนัยหนึ่งแสดงว่า เจ้านายฝ่ายในคงมีโอกาสหรือมีส่วนร่วมในการค้ากับต่างประเทศไม่น้อยทีเดียว อย่างไรก็ตาม บทบาททางการค้าของเจ้านายฝ่ายในนี้ เห็นได้ชัดในกรณีพระธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ (กรมหลวงโยธาเทพ) หลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ปรากฏอยู่ในเอกสารอย่างน้อย 3 ฉบับ ฉบับแรกจดหมายของวิลเลียม สแตรงก์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งเล่าว่า เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2226 (ค.ศ. 1683) มีชาวจีนซึ่งเป็นพ่อค้าของสมเด็จพระราชินี (คงหมายถึงพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ที่ทรงมีบทบาทประหนึ่งอัครมเหสี) เป็นเจ้าแม่ รุ่งผู้ใหญ่นำทองแดง 400 ทีบมาเสนอขาย ทองแดงนี้เป็นของสมเด็จพระราชินีและทรงออกคำสั่ง ให้ขายเสีย เอกสารฉบับที่ 2 จดหมาย ม.เวเรต์พ่อค้าชาวฝรั่งเศส ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2230 (ค.ศ.1687) ความว่า “ฝ่ายพระราชินีก็ทรงทำการค้าขายเฉพาะพระองค์เหมือนกัน” เอกสารฉบับที่ 3 จดหมายเหตุของ ลา ลูแบร์ เขาเล่าว่าพระธิดาทรงมีพระคลัง เรือกำปั่น และราชทรัพย์ ส่วนพระองค์ อีกเป็นจำนวนมาก พระนางทรงทำการค้า พร้อมกับเล่าเสริมต่อว่า ขณะที่เขาไปถึงอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2230 (ค.ศ.1687) พระนางกำลังทรงมีเรื่องหมางพระทัยอยู่กับพระราชบิดา ด้วยเหตุที่สมเด็จพระนารายณ์ ทรงกว้านการค้ากับต่างประเทศไว้เสียเกือบหมดสิ้น เหตุฉะนั้นพระราชธิดาจึงทรงรู้สึกเสมือนถูกริบ กรรมสิทธิ์อันผิดธรรมเนียมที่มีแต่ครั้งโบราณ¹²³ เอกสารทั้ง 3 ฉบับนี้ช่วยยืนยันให้เห็นว่าพระธิดา ซึ่งเป็นเจ้านายฝ่ายในมีบทบาททางการค้าด้วยเช่นกัน บทบาททางการค้าของเจ้านายฝ่ายในนี้เป็นสิ่งที่มีมาแต่เดิมหรือไม่ๆทราบแน่ชัดนัก อีกทั้งหลังจากสมัยนี้บทบาทเช่นนี้จะดำเนินต่อไปหรือไม่ก็ไม่ มีหลักฐานยืนยัน หรือถ้าเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะสมัยก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ เพราะในสมัย

¹²²Dhiravat na Pombejra, “VOC employees and their relationships with Mon and Siamese women : A case study of Osoet Pegua,” in *Other pasts : Women, gender and history in early modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andaya (Hawaii : Honolulu, 2000), pp. 195-214, 310-313; Alfons van der Kraan, “On company business : The Rijckloff van Goens mission to Siam 1650,” *Itinerario* 22, 2 (1998) : 63-64; Dhiravat na Pombejra, *Court, company, and campong : Essays on the VOC presence in Ayutthaya* (Bangkok : Amarin Printing Group, 1992), pp. 9-11; George Vinal Smith, *The Dutch in seventeenth-century Thailand* (De Kalb: Northern Illinois University, 1977), p. 175.

¹²³สุภรณ์ อัสวสันโสภณ, ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศใน คริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2522), หน้า 273, 275; ประชุมพงศาวดาร เล่ม 25 ภาคที่ 43 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 205; เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 452.

*ข้อความประโยคน่าสงสัยว่าถูกต้องหรือไม่ ถ้าถูกต้องนั้นหมายความว่า เจ้านายฝ่ายในมีสิทธิทำการค้า กับต่างประเทศด้วย สำหรับผู้ศึกษาความตรงนี้ไม่น่าถูกต้องนัก

สมเด็จพระนารายณ์เจ้านายฝ่ายหญิงทั้งพระชนิษฐา (กรมหลวงโยธาเทพ) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระธิดามีสถานภาพที่คิดว่าเจ้านายฝ่ายชายซึ่งเป็นพระอนุชาธิราชและพระอนุชา เพราะอย่างน้อย พระธิดาก็น่าจะได้ทรงกรมในสมัยนี้ ขณะที่พระอนุชาธิราชและพระอนุชาไม่ได้รับการสถาปนาให้ ทรงกรม¹²⁴ ข้อมูลจากชัวซีย์ ทำให้ทราบว่าพระธิดาได้รับพระราชทานผลประโยชน์จากหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ส่วยสาอากรขนอนตลาด เลกสมสังกัตทั้งนายและไพร่ในเมืองนั้นๆ¹²⁵ ทรงมีกองทหาร และนายทหารขึ้นในพระองค์ ขณะที่เชรเวสจะกล่าวเกินจริงไปบ้างโดยว่า “พระธิดาได้เคยได้รับ มอบหมายให้ปกครองแผ่นดินสองครา คราวละ 24 นาฬิกา และทำได้ดีเกินคาดหมาย”¹²⁵

บทบาทสำคัญของเจ้านายสตรี โดยเฉพาะผู้มีตำแหน่งสูงสุดคือ พระอัครมเหสีนั้น คงเป็นการดูแลความเรียบร้อยภายในราชสำนัก และอาจทำหน้าที่ตัดสินกรณีพิพาทที่ไม่ร้ายแรงนัก ในหมู่ข้าราชการบริพาร ข้อเสนอพื้นฐานนี้พิจารณาจากข้อมูลของชาวต่างชาติ เมื่อกล่าวถึงพระธิดาของ สมเด็จพระนารายณ์ว่าทรงทำอะไรบ้าง ชัวซีย์ และเชรเวส ให้ข้อมูลไว้ค่อนข้างสอดคล้องกันว่า พระธิดานั้นถือเคร่งในเรื่องมารยาทมาก แม้มีการกระทำผิดเพียงเล็กน้อยก็จะลงโทษอย่างค่อนข้าง รุนแรง เชรเวสว่า แม้นางสนองพระโอษฐ์ค่าทอกันก็จะสั่ง โกงนหัวทันที ส่วนชัวซีย์ว่า ถ้าภรรยา ขุนนางผู้ใหญ่คนใดพูดมากเกินไป ก็โปรดให้เอาเข็มเย็บปาก ถ้าผู้ใดพูดน้อยเอาแต่อ้ออึ้งก็โปรดให้ ผ่าปากกว้างออกไปจรดใบหู ส่วนลาตูแบร์ให้ข้อมูลว่าพระสนมองค์อื่นของสมเด็จพระนารายณ์ล้วน ขำเกรงพระธิดาที่ทรงพระเกียรติเยี่ยงพระอัครมเหสี¹²⁶ เมื่อมีคดีความเกิดขึ้นในหมู่พระสนม

เรื่องการทรงกรมของกรมหลวงโยธาเทพและกรมหลวงโยธาเทพนี้น่าจะไม่ทราบแน่ชัดว่า ตั้งในสมัย สมเด็จพระนารายณ์หรือมาตั้งในสมัยสมเด็จพระเพทราชาหลังจากได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระมเหสีแล้ว ดูรายละเอียดใน (Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p. 49; Dhiravat na Pombejra, *Siamese court life in the seventeenth century as depicted in European sources*, p. 54).

¹²⁴Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p. 422.

¹²⁵ชัวซีย์ ว่าฟอลคอนได้เล่าให้เขาฟังว่า ก่อนหน้านี้นี้ 10 ปี พระธิดาเคยไม่พอใจฟอลคอนด้วยเรื่องที่ ฟอลคอนสั่งเกณฑ์ราษฎรในหัวเมืองที่พระนางได้รับพระราชทานเพื่อยกไปรบกับเขมร (เคอ ชัวซีย์, *จดหมายเหตุ ราชวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 413).

¹²⁶เคอ ชัวซีย์, *จดหมายเหตุราชวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับ สมบูรณ์*, หน้า 412; นิโกลาส์ เชรเวส, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 230-231.

¹²⁷ดร.ธีรวิทย์ ป้อมเพชร อธิบายว่า เอกสารของฝรั่งเศสเรียกกรมหลวงโยธาเทพพระธิดาของสมเด็จพระ นารายณ์ว่า “la Princesse - Reine” ซึ่งอาจแปลได้ว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้า (หญิง) / มเหสี” หรือ “เจ้าหญิง-ราชินี”

นางกำนัลและขันที พระธิดาทำหน้าที่เป็นผู้ชำระตัดสิน¹²⁶ ข้อมูลของชาวต่างชาติเหล่านี้คงไม่ถูกต้องทั้งหมด เรื่องการลงโทษของพระธิดาจริงเท็จประการใดไม่อาจทราบได้ แต่ก็สะท้อนให้เห็นอำนาจพระธิดาที่ทำหน้าที่ประหนึ่งพระอัครมเหสี ส่วนเรื่องการตัดสินคดีนั้นคงเป็นกรณีพิพาทเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหมู่ชาววังด้วยกัน แต่ถ้าการพิพาทนั้นรุนแรงหรือเป็นการพิพาทที่เกิดกับคนที่เป็นสมนอก (คนที่ไม่ได้ขึ้นสังกัดกรมวัง) การตัดสินนั้นต้องส่งให้ศาลกรมวังพิจารณา และถ้าฝ่ายในต้องพระราชอาญา นักเบากฎมณเฑียรบาลกำหนดว่าให้ส่งตัวแก่ “ทลวงพินสนมหมื่นฟาด หมื่นโจม”¹²⁷

สำหรับพระราชกิจของพระธิดาที่ชั่วชี้ยี่ให้ข้อมูลไว้ คือ ทุกเช้า เย็น ต้องเสด็จออกให้ท้าวนาง นางใน และบรรดาภรรยาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่เข้าเฝ้า โดยพระนางจะประทับบนพระบัลลังก์ และให้สตรีเหล่านั้นหมอบเฝ้าอยู่กับพื้นห้องกั้นหน้าทำนองเดียวกับที่สามีของตนเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ข้อมูลของชั่วชี้ยี่ เรื่องนี้น่าสนใจมาก เพราะนี่อาจเป็นพระราชกิจของผู้เป็นอัครมเหสี กฎมณเฑียรบาลเองก็ให้ข้อมูลว่าพระอัครมเหสี “มีพระที่นั่งออกโรง” คือ พระที่นั่งสำหรับออกว่าราชการ ส่วนข้อมูลของฟาน ฟลิต ก็ว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พวกภรรยาของข้าราชการผู้ใหญ่คนสำคัญที่สุด ไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่นอกวังของพระราชินี (พระอัครมเหสี) ได้เกิน 3 หรือ 4 วัน¹²⁸ พระราชกิจเหล่านี้ผนวกกับการทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยภายในพระราชสำนักแสดงให้เห็นว่าพระอัครมเหสี หรือเจ้านายฝ่ายในที่มีตำแหน่งสูงสุดมีบทบาทและอาจมีอำนาจมากกว่าที่คิด

¹²⁶เดอ ชัวชียี่, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ.1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 413; นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 231; เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 449.

¹²⁷ดูรายละเอียดเรื่องนี้เพิ่มเติมใน จักรฤทธิ อุทโท, “พระธรรมนูญ : การบริหารงานยุติธรรมและการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ,” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องกฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 2 3-4 ตุลาคม 2546 ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร, หน้า 6-12.

¹²⁸วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 174. ทลวงพิน หมายถึง หัวหมื่นทลวงพินทั้ง 4 ใน กรมมหาดไท ได้แก่ หมื่นแก้วนใจแก้ว หัวหมื่นแก้วนใจหาร หมื่นยงพลภัย หมื่นย้ายพลแสน คักคินาคนละ 400 ส่วนหมื่นฟาด หมื่นโจม น่าจะหมายถึง หมื่นฟาดเพลิงล่า และหมื่นโจม สงคราม ขึ้นกรมพระสนมซ้าย-ขวา ตามลำดับ คักคินาคนละ 600

¹²⁸เดอ ชัวชียี่, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 412-413; ฟาน ฟลิต, “พรรณานรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 29; วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 76.

แม้เจ้านายฝ่ายในจะมีบทบาทและอำนาจ แต่ในฐานะที่เป็นบุคคลในครอบครัวของพระมหากษัตริย์ สิ่งที่พระมหากษัตริย์พึงคาดหวังจากเจ้านายฝ่ายในที่มองเห็นได้จากกฎมณเฑียรบาล ก็คือการรักษาพระเกียรติยศ และจารีตประเพณี เช่นเดียวกับเหล่าข้าราชการบริพารฝ่ายในย่อมต้องปฏิบัติและประพฤติตัวให้ถูกต้องเหมาะสม ไม่กระทำการอันหลู่พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นนายเหนือหัว การกระทำอันถูกต้องและเป็นการรักษาพระเกียรติของพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลมี 2 ประการใหญ่คือ การไม่ประพฤตผิดในทางชู้สาว และการไม่ทำผิดกฎระเบียบข้อห้ามของพระราชวัง

1. การไม่ประพฤตผิดในทางชู้สาว

การไม่ประพฤตผิดในทางชู้สาวที่ยกตัวอย่างจากความในกฎมณเฑียรบาลมากว่า ในที่นี้ พิจารณาจากความผิดที่ฝ่ายในสมยอมด้วยเป็นประการสำคัญ สำหรับลำดับชั้นการประพฤตผิดในทางชู้สาว มี 3 ชั้นตอน คือ

ชั้นตอนแรก ลอบเจรจา จับมือถือแขน เป็นแม่สื่อแม่ชัก และคบหากัน ทั้งที่ฝ่ายหญิงเต็มใจและไม่เต็มใจ

“อนึ่ง ผู้ใดเจรจาด้วยสาวใช้ฝ่ายในยุคมือถือบ่า ผู้หญิงร้องแรกประกายหยิกข่วน ให้ศกผู้ชายลงหญ้าช้าง ถ้าผู้หญิงลงด้วยกัน ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง ๒๐ ที แล้วให้พจาน อย่าให้เข้าวังเลย”

“อนึ่ง ผู้ใดคบเข้าท่านเจรจาในวัง จับได้สวนแท้แท้จริง ให้ทวนหญิง ๓๐ ที ชาย ๕๐ ที เอาบนไว้”

“อนึ่ง ข้าฝ่ายในทวงใช้หนังสือกาพย์โคลงเข้าวัง สื่อชักคบค่านางกำนัลสาวใช้ฝ่ายในโทษถึงตาย”

“อนึ่ง ข้าฝ่ายในคบผู้ชายหมุ่นอกใช้หนังสือ กาพย์โคลงไปมาโทษถึงตาย”

“อนึ่ง สาวใช้ในวังไปมาหาพระสงฆ์เป็นชู้ คบหากันใช้ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง ๒๐ ที ฝ่ายสงฆ์ใช้ให้จับเสียบจากวัด”¹²⁹

¹²⁹ ประเด็นแนะนำจากอาจารย์ ดร.ธีรวิทย์ ณ ป้อมเพชร

¹²⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 134-135, 136, 137. ยุคมือถือบ่า หมายถึง จับมือถือแขน, ร้องแรก หมายถึง ร้องสุดเสียง, ลงด้วยกัน หมายถึง เป็นใจด้วย, สวนแท้แท้จริง หมายถึง จำนวนต่อหลักฐานค่ากล่าวหาจริง, ชู้คั่น หมายถึง พระสงฆ์ที่เป็นอาจารย์

จะเห็นได้ว่าโทษการทำผิดเบื้องต้นนี้ไม่ใช่โทษตาย ยกเว้นกรณีการเป็นแม่สื่อแม่ชักนำหนังสือ ภาพโคลงจากข้างนอกเข้ามาในวัง จึงมีโทษถึงตาย

ขั้นตอนที่สอง การทำชู้กัน โทษการทำชู้กันนั้นจะรุนแรงกว่าการทำผิดขั้นตอนแรก ยิ่งถ้าผู้มีส่วนในความผิดนั้นเป็นชาวแม่พระสนมด้วยแล้วโทษถึงตายเลยทีเดียว แต่ถ้าผู้มีส่วนร่วมในการทำผิดนั้นเป็นสาวใช้นางกำนัลโทษเบาลงมาไม่ถึงตาย การทำชู้ที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาล มีทั้งที่คนข้างนอกเข้ามาทำชู้หรือการทำชู้กับคนข้างนอกและคนข้างในทำชู้กันเอง กรณีคนข้างนอก เข้ามาทำชู้หรือการทำชู้กับคนข้างนอก ได้แก่

“อนึ่ง ผู้ใดทำชู้ด้วย ชแม่ พระสนมให้ฆ่าผู้นั้นเสีย ๓ วันจึงให้ตาย ส่วนหญิง นั้นให้ฆ่าเสียด้วย”

“อนึ่ง หญิงโศกหาฝีมือได้เปนม่ายถือกำนัลอยู่ในวัง มีผู้กุมเกาะแขนงหญิง นั้น ท่านว่าเลมิดให้ลงพระอาชญา ถ้าหญิงนั้นยินยอมด้วย ให้ทวนหญิงนั้นด้วยไม้ หวาย ๒๕ ที ส่วนชายนั้นทวนด้วยลวดหนั่ง ๕๐ ที แล้วให้ไหมโดยขสาศักดิ์ เอาสินไหมเข้าพระคลังหลวง ถ้าในพระราชวังใช้ ให้ลงโทษแก่ชายเสมอถักคน ออกจากวัง”¹³⁰

กรณีคนข้างในทำชู้กันเอง หรือเป็นหญิงเหมือนกัน แต่ทำกริยาผู้ชายหญิงเป็นคู่เมียกัน ได้แก่

“อนึ่ง ชาวกำนัลแลสตรีกำนัลปนชู้กัน ส่วนชายใช้ให้ทวน ๕๐ ที ให้ริบ ราชบาตเอาตัวลงหญ้าข้าง ส่วนหญิงนั้นให้ทวนด้วยลวดหนั่ง ๕๐ ที แล้วให้ สับประจาน ทีหนึ่งให้เอาเป็นชาวสคิง ทีหนึ่งให้แก่

ถูกเธอ	}	”
หลานเธอ		

“อนึ่ง ชายหญิงเจรจาด้วยกันในวัง ยอมทำชู้กันใช้ให้ตีด้วยไม้หวาย ๒๐ ที ถ้าผู้ชายชาววังให้ตีด้วยลวดหนั่ง ๕๐ ที ถ้าผู้หญิงชาววังให้ฆ่าเสีย”

“อนึ่ง สนมกำนัลคบผู้หญิงหนึ่งกันทำคูเป็นชู้เมียกันให้ลงโทษด้วยลวดหนั่ง ๕๐ ที สักคอประจานรอบพระราชวัง ทีหนึ่งให้เอาเป็นชาวสคิง ทีหนึ่งให้แก่พระเจ้า ถูกเธอ หลานเธอ”¹³¹

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134-136. ถือกำนัล หมายถึง มีหน้าที่รับใช้, กุมเกาะแขนง หมายถึง ยื้อยึด

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135, 136. ชาวสคิง หมายถึง พนักงานปึกผ้า

อันที่จริงตัวอย่างข้อบังคับจากกฎหมายเทียรบาลที่ยกตัวอย่างข้างต้น สามารถตีความได้เป็น 2 กรณี กรณีแรกเป็นการตีความว่าฝ่ายในสมยอมในการกระทำผิดด้วย ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น กรณีที่สองเป็นเรื่องข้อห้ามไม่ให้ขุนนางข้าราชการกระทำผิดต่อฝ่ายใน การตีความประการหลังนี้จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

แม้กฎหมายเทียรบาลได้กำหนดโทษฝ่ายใน โดยเฉพาะพระสนมที่ลักลอบทำชู้ อันเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดการเสื่อมพระเกียรติยศไว้ถึงตาย กระนั้นก็ยังมีการทำผิดข้อห้ามดังกล่าว ลา ลูแบร์ให้ข้อมูลที่ที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ในหมู่ข้าราชการบริวารของพระมหากษัตริย์สยาม มาตรฐานจะตกอยู่ในที่แวดล้อมกวดขันมันคงสักเท่าไร ลงทีนางก็ยังคงสบโอกาสที่จะมีชู้ชายจนได้” ส่วนวิธีการลงโทษการทำชู้นี้ ลา ลูแบร์ ว่าในชั้นแรกก็ให้มาร่วมสังวาสกับหญิงที่ทำผิด แล้วจึงให้ประหารชีวิตเสีย และกล่าวต่อว่า เมื่อไม่กี่ปีมานี้ก็ทรงสั่งให้เสียบเสี้ยนคนหนึ่ง ด้อยคำบอกเล่าของลา ลูแบร์ เรื่องการลงโทษโดยให้เสียบหญิงฝ่ายในที่มีชู้นี้ ขวนให้นึกถึงเรื่องเล่าของ เดอะ แบท ที่ว่าพระสนมคนหนึ่งของสมเด็จพระนารายณ์ถูกลงโทษโดยวิธีการให้เสียบเนื่องจากการลักลอบมีชู้ เดอะ แบท ให้ข้อมูลว่า พระสนมคนนี้เป็นคนโปรดของพระเจ้าอยู่หัว และเป็นน้องสาวของพระเพทราชา นางได้ลอบมีความสัมพันธ์กับเจ้าฟ้าน้อย พระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ พระสนมนางนี้เป็นหญิงมักมากในกามคุณ ก่อนเป็นชู้กับเจ้าฟ้าน้อยก็เคยประพฤดิเสียหายจนเป็นที่รับรู้กันไปทั่วแม่แต่ในหมู่ราษฎร ด้วยเหตุที่นางหาข้ออ้างออกไปนอกวังหลวงว่าไปรักษาบาดแผลที่ขา (ที่นางทำขึ้นเอง) กับดาเนียล (Daniel Brochebourde) ศัลยแพทย์ของบริษัท VOC จากนั้นก็ลอบไปที่ค่ายโปรตุเกสทำพฤติกรรมไม่เหมาะสมไม่ระวังเนื้อระวังตัว เมื่อเรื่องทีนางและเจ้าฟ้าน้อยมีความสัมพันธ์กันถูกจับได้ นางถูกตัดสินโทษโดยให้เสียบ ส่วนเจ้าฟ้าน้อยควรถูกสำเร็จโทษ แต่ด้วยคำขอร้องของพระขนิษฐภคินีของสมเด็จพระนารายณ์จึงถูกโอบอย่างหนัก¹³²

กรณีนางสนมหม่อมห้ามลอบทำชู้นี้พบในราชสำนักพระเจ้าตากสินด้วย ความในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับพระหัตถเลขา ให้ข้อมูลว่าวันจันทร์ เดือนเจ็ด แรมหนึ่งค่ำ พ.ศ. 2312 (ค.ศ.1769) หม่อมเจ้าอุบลบุตรกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมเจ้าฉิมบุตรเจ้าฟ้าจิดที่ทรงเลี้ยงเป็นห้าม (นางห้าม) กับนางละคร 4 คน เป็นชู้กับฝรั่งมหาดเล็ก 2 คน พิจารณาเป็นสัจแล้วให้ฝ่ายทนายเลือกทำประจานอย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป แล้วคัดแขนตัดศีรษะผ่าอกเสียทั้งชายหญิง เหตุที่เป็นชู้นั้นพระราชพงศาวดารทั้ง 2 ฉบับไม่ได้ให้ไว้ แต่มาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีว่า หนูเข้ามาแก้คดีพระวิสุตรจึงรับสั่งให้จับภูบาล

¹³²โค ลู ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 329; เดอะ แบท, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะ แบท เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก้องสดังซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 146-152.

ชาญญเบศร์ ฝรั่งเศสโปรดทั้งคู่มาลงจับหนุได้ที่เสวย เจ้าประทุม (บุตรีกรมพระราชวัง ที่โปรดให้เลี้ยงเป็นห้าม) เป็นผู้พูดว่าฝรั่งเศสเป็นชู้กับหม่อมห้ามทั้ง 2 พร้อมกับนางรำ 4 คน จดหมายเหตุฉบับนี้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เมื่อรับสั่งถามหม่อมอุบลไม่รับ แต่หม่อมฉินรับจึงโปรดฯ ให้เขียนเอาน้ำเกลือรดทำประจาดด้วยแสนสาหัส ประหารชีวิตผ่าอกเอาเกลือทา ตัดมือตัดเท้า กรณีนางห้ามมีชู้ที่เกิดในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี อีกเรื่องหนึ่งคือ นางห้ามประสูติเจ้าแล้วทรงสงสัยว่าเรียกหนเดียวไม่น่าใช่ลูกของท่าน จึงรับสั่งให้หาภรรยาขุนนางเข้าไปถาม ได้พยานมาคนหนึ่งว่า ท่านไปหาหนเดียวมีบุตรจึงถามนางห้ามว่าท้องกับใครนางว่าท้องกับเจ๊ก จึงโปรดฯ ให้เขียนสิ้นชีวิต ส่วนลูก (ค้นฉบับว่าเจ๊ก/บางฉบับว่าเจ้าเล็ก) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระอัยกาเอาไปเลี้ยงไว้¹³³

ความคิดอีกกรณีหนึ่งแม้ไม่ใช่การทำชู้ แต่นางสนมหรือเจ้าจอมจะต้องโทษประหารชีวิตคือ การทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวหลง การทำผิดเรื่องนี้มีกล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร 2 ครั้ง ครั้งแรก เกิดสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ พระองค์รัตนซึ่งเป็นพระสนมเอกที่ทรงโปรดปรานมาก ให้หาหม่อมทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเสนาหา รักใคร่ลุ่มหลง ความเรื่องนี้ทาสในเรือนรู้ จึงแจ้งเหตุแก่ท้าวนางผู้ใหญ่ๆเอาเหตุขึ้นกราบทูล จึงทรงเรียกพระองค์รัตนและหม่อมทำเสน่ห์มาไล่เลี้ยงสืบสาว ครั้นทราบความแล้วก็ให้ลงโทษพระองค์รัตน หม่อมทำเสน่ห์ พ่อพระองค์รัตนถึงสิ้นชีวิต ครั้งที่ 2 เกิดสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยเจ้าจอมทองคืออยู่งานในพระราชวังหลวงกับพรรคพวก 4 คน ได้หาหม่อมมาทำเสน่ห์ เพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวโปรดปราน ทาสในเรือนรู้เรื่องจึงมาแจ้งให้ท้าวนางผู้ใหญ่ๆ จึงนำความขึ้นกราบทูล เมื่อพิจารณาได้ความแล้วจึงโปรดฯ ให้เอาตัวเจ้าจอมทองดีพรรคพวก และหม่อมทำเสน่ห์ไปประหารชีวิต ณ วัดตะเคียน¹³⁴

ขั้นตอนที่สาม การลอบหนีตามกัน ความในกฎหมายเทียบบาล มีว่า

“อนึ่ง ผู้ใดรับเอาพระสนมออกจากวังไซ้ ให้ตัดคอริบเรือน ส่วนบุตรภรรยาเอาตัวลงหญ้าข้าง...”¹³⁵

¹³³พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนนาภิเษกเล่ม 3, หน้า 490; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข เล่ม 2, หน้า 325; จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณฐา, 2516), หน้า 3,5.

¹³⁴พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลข เล่ม 2, หน้า 180-181, 459-460.

¹³⁵วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 135.

2. การไม่ทำผิดกฎระเบียบข้อห้ามของพระราชวัง

พระราชวังหลวงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นสถานที่หวงห้ามมิให้คนทุกคนจะเข้ามาในเขตพระราชวังได้ ส่วนพระราชฐานฝ่ายในก็ยังเป็นพื้นที่เฉพาะเป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถของพระมหากษัตริย์ บุคคลที่เข้ามาได้นอกจากผู้ได้รับอนุญาตเป็นพิเศษแล้ว (กลุ่มบุคคลที่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในพระราชฐานฝ่ายในกล่าวไว้แล้วข้างต้น) คือ กลุ่มข้าทูลละอองที่ทำงานรับใช้ฝ่ายใน ซึ่งเมื่อเข้ามาแล้วต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องไม่ทำผิดกฎเกณฑ์ข้อห้ามของวัง กฎมณเฑียรบาลกำหนดกฎข้อห้ามที่ฝ่ายในมิพึงกระทำไว้ ดังนี้

2.1 ห้ามหักแพงแหวกม่าน แหวกรั้ว

“อนึ่ง แม่พระสนมพระกำนัล คัดช่องหักแพง แหวก

ม่าน	}	โทษถึงตาย
รั้ว		

 ด้านวงกบเครื่อง ข่าฝ่ายในแลท้าวนางให้ทวนด้วยลาดหนัง ๒๐ ที”¹³⁶

2.2 ห้ามนำเหล่าเข้าวัง

“อนึ่ง หญิงผู้ใดเอาเหล่าเข้าวัง ให้ทวนด้วยลาดหนัง ๒๐ ที”¹³⁷

2.3 ห้ามหนีออกจากวัง หรือออกจากวังโดยไม่บอกกล่าว (ข้อห้ามนี้เจาะจงไปที่พระสนม ส่วนผู้ช่วยเหลือมีโทษเช่นกัน)

“...ถ้าแลพระสนมหนีออกจากวัง ไปทางบกทางเรือก็ดี มีผู้บอกทางให้ไปจับได้ตัวผู้บอกทางมาพิจารณาเปนสัจไซ้ ให้ตัดคอริบเรื่อนผู้บอกทางนั้น ส่วนนางสนมนั้น ก็ให้ฆ่าเสีย”

“...ชแม่พระสนม...ถ้ามีกิจธุระทั้งวันบิดามารดาญาติพี่น้องป่วยเจ็บตาย ให้พิศทูลรำเรียบ ถ้ามิได้พิศทูลรำเรียนไปโดยอำเภอใจ ท่านว่าเลมิดให้ลงโทษ ๓ สถาน สถานหนึ่งให้ฟันคอริบเรื่อน สถานหนึ่งให้ถอดเปนคนไซ้ สถานหนึ่งให้ทวนด้วยลาดหนัง ๕๐ ที”¹³⁸

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135, 137. ทั้งวัน หมายถึง ห่วงใย ยุ่งใจ และภาวะ

2.4 ห้ามล่วงที่และเมื่อเข้าเฝ้าห้ามล่วงพระที่นั่ง

“อนึ่ง ชแม่สนมกำนัลหมีเคยขึ้นที่ล่วงที่ขึ้นไป ให้ท้าวนางห้าม ถ้าหมีฟังให้ลงอาชญา”

“อนึ่ง ชแม่พระสนมกำนัลเฝ้าในพระราชมณเฑียร อย่าให้ล่วงที่นั่ง ถ้าเฝ้าล่วงที่นั่งให้ท้าวนางห้าม ถ้าหมีฟังให้ลงอาชญา”¹³⁹

2.5 ห้ามวิวาทค่าเดียวกันในวัง รวมทั้งห้ามกระทำการใดๆ ซึ่งเป็นเหตุให้โลหิตตกในวัง อันจะพาให้เกิดเสนียดจัญไรในพระนคร

“อนึ่ง ชแม่พระสนมกำนัล...ถ้าผู้ใดค่าเดียวกันในพระราชวัง เอาคตินั้น ให้เคืองพระกรรม ท่านว่าเลมิด ให้ลงโทษด้วยไม้หวาย ๕๐ ที ถ้าจับมิดพรางจะฆ่าฟันตีรันกันให้ปอกเล็บมือเสีย จึงให้ว่าเนื้อความกัน ถ้าฟันกันมีบาดเจ็บใช้ให้ตัดมือข้างผู้ถือมิดพรางนั้นเสียแล้วให้ไหมโดยบาดเจ็บ”

“อนึ่ง วิวาทคตตีฟันแทงกัน ให้โลหิตตกในพระราชวังก็ดี แลหญิงสาวใช้ทาสผู้ใหญ่ ^{คลอด} ^{แท้ง} } ถูกในพระราชวังก็ดี ท่านให้มันพลีวังท่าน ให้ตั้งโรงพิທີ ๔ ประตู ใบศรี ๔ สำหรับ บัด ๕ ชั้น ๔ อัน ไก่ ประตุสะถู่...ครั้นเสร็จการพิທີแล้วจึงให้เอาไก่นั้น ไปปล่อยเสียนอกเมือง ให้มันภาสะเดียดจัญไร ไภยอุปีทวไปให้พ้นพระนครท่าน”¹⁴⁰

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่ากฎหมายเทียรบาลได้กำหนดข้อห้ามต่าง ๆ ไว้อย่างค่อนข้างละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้เหล่าข้าราชการฝ่ายในไม่ประพฤติหรือปฏิบัติคนในทางที่ไม่เหมาะสมไม่ควร อันจะนำมาซึ่งความเสื่อมพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์

หน้าที่ : ความสัมพันธ์ที่ลูกขุนข้าทูลละอองพิงมีต่อพระมหากษัตริย์

ในบทที่ 2 ผู้ศึกษาได้แบ่งเนื้อหาของกฎหมายเทียรบาลโดยสังเขปว่าประกอบไปด้วยเรื่องอะไรบ้าง ผลจากการจัดแบ่งพบว่า สาระส่วนใหญ่ของกฎหมายเทียรบาลเป็นเรื่องของหน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ เว้นปฏิบัติของเหล่าลูกขุนข้าทูลละอองต่อพระมหากษัตริย์ รวมทั้งรางวัลที่จะได้รับถ้าทำ

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137, 138-139.

ความชอบและโทษทัณฑ์ถ้าทำผิด ด้วยเหตุนี้กฎมณเฑียรบาลจึงเป็นกฎที่ข้าทูลละอองพึงเรียนรู้ จดจำ เพื่อจะได้ไม่ทำผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ และตนเองจะได้ไม่ต้องถูกลงโทษ

แม้กฎมณเฑียรบาลมีเนื้อหาส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องหน้าที่ของเหล่าลูกขุนข้าทูลละออง แต่เอกสารอื่นนอกจากกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวถึงหน้าที่ของเหล่าขุนนางหรือลูกขุนข้าทูลละอองก็มีอยู่ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ก็เช่น พระพิไชยเสนาตำราสำหรับข้าราชการควรประพฤติ ตำราหน้าที่และวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงพาลีสอนน้องและโคลงราชสวัสดิ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์ เอกสารทั้ง 4 เรื่อง (รวมกฎมณเฑียรบาลด้วย) นี้ มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน กฎมณเฑียรบาลนั้น จะเน้นเจาะจงไปว่าเหล่าขุนนางข้าราชการทั้งที่ระบุตำแหน่งเฉพาะหรือไม่ระบุตำแหน่ง มีหน้าที่อันพึงกระทำและไม่ควรกระทำต่อองค์พระมหากษัตริย์รวมทั้งฝ่ายในอย่างไร เช่นเดียวกับตำราหน้าที่ที่ปรากฏในตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นตำราหน้าที่มหาดเล็ก ตำราหน้าที่ชาวที่ ตำราหน้าที่ตำรวจ และตำราหน้าที่กรมวังจะเน้นไปที่หน้าที่ที่บุคคลเหล่านี้พึงมีต่อกษัตริย์เป็นสำคัญ ขณะที่พระพิไชยเสนาและวรรณกรรมคำสอนทั้ง 2 เรื่อง นอกจากมีความที่เน้นเรื่องความจงรักภักดีและข้ออันพึงปฏิบัติเว้นปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีความที่กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้เป็นขุนนางข้าราชการด้วย เช่น

ตำราสำหรับข้าราชการควรประพฤติหรือพระพิไชยเสนา ที่ผู้ศึกษานำมาใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มี 2 ฉบับ ไม่ทราบแน่ชัดว่าฉบับใดความเก่ากว่ากัน ฉบับแรกพระพิไชยเสนาเป็นเอกสารจากหอหลวงรวมพิมพ์ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ฉบับที่ 2 ชื่อตำราพิไชยเสนาของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ซึ่งได้ค้นฉบับจากขุนพรหมราชปัญญา เมื่อครั้งออกไปสักเลกที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2391 (ค.ศ. 1848) ตำราพิไชยเสนาฉบับนี้ หลวงต่างตากรมการเมืองนครศรีธรรมราชให้ข้อมูลว่า คัดลอกต่อมาจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเฒ่าเป็นตำราเก่าแก่ครั้งโบราณ เนื้อความโดยรวมของเอกสารทั้ง 2 ฉบับนี้ไม่ต่างกัน แต่ตำราพิไชยเสนาเขียนอธิบายความยืดหยุ่นกว่าฉบับหอหลวง รวมทั้งมีผลความบางส่วนต่างกัน พระพิไชยเสนากล่าวถึงข้อที่ข้าราชการควรประพฤติไว้ 25 ข้อ ตำราพิไชยเสนาไม่จำแนกข้ออย่างชัดเจนแต่นับรวมข้ออันพึงปฏิบัติได้ 25 ข้อเช่นกัน โดยเนื้อหาบางข้อรวมความในพระพิไชยเสนาไว้ด้วยกัน ส่วนเนื้อหาที่ไม่ปรากฏในพระพิไชยเสนามี 2 ประการคือ ประการที่หนึ่ง เพื่อกำจัดอุปัทวภัยและมีชัยชนะในการศึก เสนาบดีมิพึงทำดังนี้ เอาชายพกชายผ้าเช็ดหน้า คลุมศีรษะเดิน และไม่ให้สมาคมสังวาสด้วยสตรีผู้ถึงรัชชะลาการ (ไม่ทราบความหมาย) ประการที่สอง จะนำทัพผู้สมรภูมิให้ศึกษาดำรงพิไชยสงครามอย่าคูหมั่นศัตรูตัวเอง และให้ระมัดระวังไพร่พลทหารอย่าให้เกิดความวุ่นวาย ไม่ให้ข้อยต่อศัตรู แม้ว่าจะมีบรรพชิตเข้ามาในสมรภูมิก็อย่าพึงมาจ้องอน นมัสการ นอกจากนี้ก็ให้รู้แจ้ง “เลกเทดเลก พ่อ” (ไม่ทราบความหมาย) ของศัตรู จะได้เอาชนะเข้าศึกได้ (ดูรายละเอียดเนื้อหาเอกสารทั้ง 2 เพิ่มเติมใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 34-39; ตำราพิไชยเสนาของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสมิทธิ, 1245), หน้า 1-42).

“ผู้เป็นราชบุรุษสมมติเสนาบดี ให้รอบรู้ศิลปศาสตร์ คุณอธิปรีชาสามาศย์
องอาจทราบในไตรศาสตร์พิไชยสงคราม แลความรู้ตามขนบธรรมเนียมราชกิจ
ทุกประการ แลเครื่องศาสตราวุธยุทธนา...”¹⁴¹

“ดูบทพจน์เสร็จสิ้น ทุกประการ
ศิลปศาสตร์อาทิอาจารย์ แต่งไว้
โดยกิจสิทธิประมาณการ ประเมินมุ่ง
โดยวิสัยไว้วานให้ โลกรู้เรื่อนเสนอย...”¹⁴²

คุณสมบัติของผู้เป็นขุนนาง ข้าราชการเหล่านี้ไม่ปรากฏในกฎหมายเทียบบาล เนื่องจากธรรมชาติของ
เอกสารต่างกัน ทั้งนี้เพราะพระพิไชยเสนา โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ ต่างเป็นวรรณกรรม
คำสอนที่มีวัตถุประสงค์สั่งสอนให้เหล่าขุนนาง ข้าราชการประพฤติในสิ่งที่ถูกต้อง มีศีลธรรมและ
จรรยา¹⁴³

นอกจากขุนนาง ข้าราชการ พึงจะต้องเรียนรู้หน้าที่ของตนเองแล้ว พระมหากษัตริย์เอง
ก็ต้องรู้จักเลือกคนมาทำงานรับใช้พระองค์ด้วย เรื่องการเลือกใช้คนถือเป็นสิ่งสำคัญเพราะกษัตริย์

¹⁴¹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 35.

¹⁴² สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, “โคลงเรื่องราชสวัสดิ์,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง
(กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2530), หน้า 313.

¹⁴³ คำจำกัดความของวรรณกรรมคำสอนหรือวรรณคดีคำสอนใน ปัญญา บริสุทธิ์, วิเคราะห์วรรณคดี
ไทยโดยประเภท (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2534), หน้า 8.

ทั้งคัมภีร์อรรถศาสตร์และมูธรรมศาสตร์ กล่าวไว้ตรงกันว่า ที่ปรึกษา มন্ত্রী และขุนนางชั้นสูง
อื่น ๆ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญหนึ่งของรัฐ เป็นกลไกหนึ่งที่ทำให้การบริหารราชการดำเนินไปได้ ฉะนั้นบุคคล
เหล่านี้จึงมีความสำคัญ อย่างไรก็ตามคติอินเดียโบราณ เมื่อกล่าวถึงอมาตย์ มंत्री และข้าราชการอื่น ๆ นั้น
ไม่ได้หมายความว่าบุคคลกลุ่มเดียวกัน อมาตย์ประกอบไปด้วยฝ่ายบริหารต่าง ๆ ที่มาจากกลุ่มขุนนาง ข้าราชการ
ชั้นสูง ส่วนมนตรี มีหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์ ส่วนข้าราชการเป็นชาวพื้นเมืองที่มีความแน่วแน่
มุ่งมั่นที่จะอุทิศตนทำงานให้รัฐ ส่วนมากแล้วจะทำหน้าที่เป็นผู้บริหาร (Radhakrishna Choudhary, *Kautilya's
political ideas and institutions*, p.58) ขณะที่คำเหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในสังคมไทย ความหมายจะค่อนข้างกลายและ
หลายครั้งนำมาใช้ปะปนกันเสมือนหนึ่งมีความหมายเดียวกัน ดังปรากฏในพระพิไชยเสนา เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่
ข้าราชการทั้งหลายควรประพฤติ คำเรียกข้าราชการในเอกสารนี้มีทั้ง เสนาบดี (ตามคติอินเดียโบราณเสนาบดีเป็น
ขุนนางตำแหน่งสำคัญที่ควบคุมกองทัพ) เสนามาตยาธิบดี มาตยาธิบดีมนตรี เสาะกามาตย์ราชมนตรี มุขมนตรี และ
ปรีชากรมมนตรี

ต้องพึ่งพาบุคคลเหล่านี้ในการทำงาน ถ้าใช้คนผิดประเภทนอกจากงานเสียแล้วพระมหากษัตริย์ ซึ่งแต่งตั้งคนๆนั้นทำงานก็เสียด้วย และที่สำคัญถ้าคนที่ทำงานรับใช้กษัตริย์ไม่ดีย่อมมีผลสิ้นคลอนราชบัลลังก์ด้วย เอกสารที่กล่าวถึงวิธีการเลือกคน คุณสมบัติของคนที่พระมหากษัตริย์ควรเลือกมาใช้งานมีหลายเรื่องจะยกมากล่าวในที่นี้ 5 เรื่องคือ ราโฆวาทชาฎก^{*} ปุมราชธรรม^{**} ราชนิติ-ธรรมনীติ^{***} ราชนิติพากย์บาลีและพากย์ไทย⁺ และพระราชกำหนดเกล้าข้อ 50 ในกฎหมายตราสามดวง[^] ราโฆวาทชาฎก กล่าวว่

“...คนทั้งหลาย...ผิแลมีอาจารย์รยาตรเปนอันดีใช้...จึงตั้งไว้...ในถนันครอันเปนอธิบดี... อันว่าคนทั้งหลายใด...หาศีลมารยาตรมิได้...มีกายกรรมแลวจีกรรมเปนอันชั่วอันถ้อย...ศุสาเปนอันหยาบซ้ากล้าแรง...แม่นเปนที่รัก...อย่าตั้งไว้ ...ในถนันครเปนอธิบดี...”¹⁴⁴

*ราโฆวาทชาฎก ประพันธ์โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ อธิการวัดเดิม เมื่อศักราช 1037 ปีเถาะสัพทศ หรือตรงกับ พ.ศ. 2218 (ค.ศ. 1675) รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จากการวิเคราะห์ของมานพ ถาวรวัฒน์สกุล ราโฆวาทชาฎกเป็นชาดกนอกนิบาตหรือชาดกที่ไม่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก รวมทั้งไม่ปรากฏในปัญญาสาชดก ซึ่งเป็นชาดกที่ไม่จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกด้วย สมเด็จพระยาธรรมบาลีได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ใน วิทิตชาดกว่า (ราโฆวาทชาฎกและวิทิตชาดกว่าด้วยราชธรรม 38 คาถามีเนื้อความตรงกัน แต่ต่างกันที่วิทิตชาดกมีเนื้อความบางส่วนขาดหายไป) ชาดกเรื่องนี้ คงมีคตินถนนาจารย์ รวบรวมข้อความว่าด้วยราชธรรมมาแต่งขึ้นใหม่ และให้นามเป็นชาดก เนื้อหาของราโฆวาทชาฎกว่าด้วยราชธรรมต่าง ๆ ที่กษัตริย์พึงยึดถือปฏิบัติ แม้ราโฆวาทชาฎกมีลักษณะการดำเนินเรื่องแบบชาดก คือ เป็นนิทานอิงหลักธรรมโดยเป็นการเล่าเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้า แต่ก็ไม่ได้แต่งขึ้นเพื่อสอนธรรมทางศาสนา หากแต่เป็นเอกสารที่เขียนขึ้นเพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเมือง การปกครองโดยตรง (ดูรายละเอียดการวิเคราะห์เอกสารเพิ่มเติมใน มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, “ราโฆวาทชาฎก : บทนำ,” รวมบทความประวัติศาสตร์ 14 (2535) : 1,4,5; วิทิตชาดกว่าด้วยราชธรรม 38 คาถา (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2470, สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข โปรคมพิมพ์, 2470).

**รายละเอียดเรื่องนี้กล่าวไว้แล้วในเชิงอรธบทที่ 3

***ราชนิติ-ธรรมনীติ ไม่ทราบแน่ชัดว่า ผู้ประพันธ์คือใคร โดยทั่วไปเชื่อว่าเป็นผลงานของเกาฏิลยะ หรือจันนกะ ผู้แต่งคัมภีร์อรรถศาสตร์ ช่วงเวลาที่แต่งไม่ปรากฏชัดเจนเช่นกัน เนื้อหาของราชนิติเล่มนี้เป็นการรวบรวมคำสอนที่มีมาแต่ดั้งเดิมไว้ด้วยกัน มีทั้งคำสอนพระราชานหรือผู้ปกครองบ้านเมือง และคำสอนที่คนทั่วไปควรประพฤติรวมอยู่ด้วย

^ราชนิติพากย์ฉบับพากย์บาลีพากย์ไทย เล่มที่ใช้ศึกษานี้แต่งโดยพราหมณ์อนันตญาณและพราหมณ์คณามิสสกะ ช่วงเวลาแต่งไม่ปรากฏแน่ชัด เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนสำหรับพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีคำสอนสำหรับข้าราชการ ตลอดจนแนวทางการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การกิน การนอน การดื่ม รวมอยู่ด้วย แม้จะไม่มากนัก

¹⁴⁴ราโฆวาทชาฎก (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 126, พิมพ์แจกอุทิศกุศลให้แก่พระยาโฆวาทกรกิจ (แก่น เป็รียง) มีนาคม 126), หน้า 20-21.

ปุมราชธรรมเน้นเรื่องการใช้คนมีปัญหา เพราะผู้มีปัญหา นั้นเป็นเนตรแห่งพระมหากษัตริย์¹⁴⁵ และ ปุมราชธรรมยังให้รายละเอียดด้วยว่าคนที่มีคุณสมบัติเช่นไร ควรรับราชการในตำแหน่งใด เช่น

“ผู้ขุนใดใจซื่อ ขุน บ่ สือถ้อยคำพราง ขุน บ่ อางขนางแก่เจ้า ขุนตื่นเช้า
มางาน ขุน บ่ ทัดทานองค์ ขุน บ่ ทรนงพาลพบเพียง ขุน บ่ เถียงคำท้าว ขุนคอย
น้ำเตือนกระษัตริย์ ขุนประหยัครอบคอบ ขุนมักชอบเสียผิด ขุนมักคิดใคร่น้อย
ขุนรวมถ้อยรับทุกซ์ ขุน บ่ มิรุกความคิด ขุนรู้จรีดจอมราช ขุนมิกลาด ปรนินัติ
ขุนราชานูว์ตรู้อย์ สิบหกหวังบอกไว้ ขุนคั้งนี้หนอให้ แต่งตั้งขุนวัง”¹⁴⁶

ในคัมภีร์ราชনীติทั้ง 2 เล่ม ได้กล่าวถึงคุณลักษณะที่พึงประสงค์และข้อห้ามอันไม่พึงประสงค์ของคน
ทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์ไว้ค่อนข้างมากเช่นกัน การกำหนดคุณลักษณะบุคคลถือเป็นเรื่อง
จำเป็นเพราะ “อำมาตย์ราชเสวกทำสิ่งใด ๆ ไม่ว่าจะดีหรือไม่ดีก็ตาม ทั้งสิ่งดีและไม่ดีนั้นแหละย่อมตก
ถึงพระราชาด้วย” หรือ “พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดมีข้าเฝ้าที่มีปัญญาฉลาดเอาใจใส่ในราชกิจแก่ล้ากล้า
สามารถเหมาะแก่ตำแหน่งมนตรี ราชกิจในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นย่อมสำเร็จได้โดยตลอด”¹⁴⁷ ส่วน
ข้อกำหนดลักษณะของคนที่จะทำงานในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น

“ได้เล่าเรียนดี ๑ มีศีลจารวัตร ๑ กล้าศึก ๑ มีความเพียร ๑ ทำกิจการ
สำเร็จด้วยดี ๑ มีกำลังสามารถ ๑ ไม่มักได้ ๑ รูปกำยำสันทัด ๑ ท่าน กล่าวว่
คุณสมบัติทั้ง ๘ นี้ เหมาะแก่มนตรี”¹⁴⁸

หรือ “พระราชาทรงตั้งผู้ที่มีคุณลักษณะต่อไปนี้เป็นผู้พิพากษาคือ ๑. มีตระกูลดี ๒. มีความประพฤติดี ๓. มี
คุณธรรมประจำใจ ๔. มีความแม่นยำในดวงทกกฎหมาย ๕. มีปัญญาหลักแหลม และ ๖. มีวิจารณ์ญาณ

¹⁴⁵ปุมราชธรรม (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545), หน้า 37.

¹⁴⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 86. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับคุณสมบัติของขุนนางข้าราชการตำแหน่ง
ต่างๆ ได้ในหน้า 85-100, 103-105. อนึ่ง ในเอกสารที่กล่าวอ้างนี้ มีเรื่องคุณสมบัติของมหีส และขุนเช็ญ (ขุนนางที่ไม่ดี)
รวมอยู่ด้วย

¹⁴⁷ราชনীติ-ธรรมনীติ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2535), หน้า 188; อนันตญาณและ
คณามิสสกะ, ราชনীติฉบับพากย์บาลีและพากย์ไทย, แปล โดย กิม (ทอง) หงส์ลดาธรรมณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2509, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลโทพระยาศรีสรรราชภักดี (ม.ร.ว.ฉาย กำภู) มีนาคม, 2509), หน้า 7.

¹⁴⁸อนันตญาณและคณามิสสกะ. ราชনীติฉบับพากย์บาลีพากย์ไทย, หน้า 29.

ในการตัดสินคดี”¹⁴⁹ เนื้อหาตอนหนึ่งของพระราชกำหนดเก่าข้อ 50 กล่าวถึงคุณสมบัติผู้จะเป็นพระหลวงขุนหมื่น ผู้รักษาเมืองว่า ต้องประกอบด้วยวุฒิ 4 คือ ชาติวุฒิ วิชาวุฒิ คุณวุฒิ ปัญญาวุฒิ และมีอธิบดี 4 คือ ฉันทาธิบดี วิชาธิบดี จิตาธิบดี และมังสาธิบดี¹⁵⁰

อย่างไรก็ดี แม้จะมีตำราบอกถึงคุณลักษณะที่ดีและคุณลักษณะเฉพาะของผู้ที่ควรเข้ามาเป็นขุนนาง ข้าราชการ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กษัตริย์ก็มักเลือกคนที่พระองค์ทรงไว้ใจที่สุดเข้ามาทำราชการในตำแหน่งสำคัญๆ โดยที่ไม่คำนึงว่าบุคคลนั้นมีความสามารถหรือคุณสมบัติเหมาะสมหรือไม่ ในบางกรณีก็มอบหมายให้ขุนนางที่ไว้ใจทำงานควบ 2 ตำแหน่ง ดังปรากฏในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น หรือมิเช่นนั้นกษัตริย์ก็ทรงเลือกคนในตระกูลขุนนาง ลูกหลานขุนนางที่เป็นมหาดเล็ก (ดูชาติวุฒิเป็นสำคัญ) ขึ้นมาทำงานใกล้ชิดพระองค์และให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ดังเช่น การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งขุนเหล็กมหาดเล็กลูกพระนม (เจ้าแม่วัดคูสิด) ขึ้นเป็น “เจ้าพระยาพระคลัง” หรือ “เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก)” เป็นต้น

สำหรับหน้าที่ข้อพึงปฏิบัติ และเว้นปฏิบัติที่ปรากฏในกฎหมายหลายประการสามารถจัดแบ่งเป็น 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

1. หน้าที่ที่ระบุเฉพาะเจาะจงให้ลูกขุนข้าทูลละอองตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งปฏิบัติ

กฎหมายหลายตอนได้ระบุว่าขุนนางข้าราชการตำแหน่งใดมีหน้าที่อะไรบ้าง โดยหน้าที่นั้นมีทั้งที่ต้องรับผิดชอบเต็มที่และรับผิดชอบร่วมกับขุนนางข้าราชการอื่น หน้าที่ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

1.1 หน้าที่ดูแลพื้นที่ต่าง ๆ รอบพระราชวัง

กฎหมายหลายฉบับกำหนดไว้ก่อนข้างละเอียดยว่า ขุนนาง ข้าราชการตำแหน่งใดต้องดูแลพื้นที่ไหน เช่นว่า ตั้งแต่ทำสิบเบี้ยถึงประตูช้างเผือก แต่ทำสิบเบี้ยถึงจวนองครักษ์อยู่ใน การดูแลของพนักงานราชมัน พันพิทักษ์ทิวา พันรักษาราดรี ตั้งแต่หัวสนามถึงฉานคลีอยู่ในการดูแล

¹⁴⁹ราชনীติ-ธรรมনীติ, หน้า 220. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะบุคคลที่ควรดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ขุนคลัง แม่ทัพ ทูตอาลักษณ์ หรือข้าราชการสำนัก ได้ในหน้า 220-237, 637-639, 642-644, 647-648, 652-654.

¹⁵⁰“พระราชกำหนดเก่าข้อ 50,” ใน ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 275-276. คำอธิบายความหมายของศัพท์เหล่านี้เคยกล่าวไว้แล้ว

¹ดูรายละเอียดเกี่ยวกับโกษาธิบดี (เหล็ก) เพิ่มเติมใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 82 เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2537), หน้า 218, 226-227, 237; เดอะ แอส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เดอะ แอส เกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของก้องสดงซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 41-42, 48-55.

ของขุนคาบซ้าย ตั้งแต่หอกลองถึงเจ้าไสรและตลาดยอดขึ้นขุนธณิบาล” ตั้งแต่ประจวบจนประจำท่า ถึงประจวบเสาชิงไชยเป็นหน้าที่พนักงานทหารในซ้ายขวาว่ากล่าวคนละครึ่ง ไม่เพียงดูแลพื้นที่ขุนนาง ข้าราชการที่มีหน้าที่ตรงนี้ต้องดูไม่ให้เกิดการทำผิดหรือการล่วงละเมิดเข้ามาในพื้นที่ด้วย ถ้ามีทำหน้าที่ ต้องถูกลงโทษ ถ้าห้ามแล้วผู้ละเมิดไม่ฟังผู้นั้นต้องถูกลงโทษเช่นกัน เช่น ขุนคาบมีหน้าที่ห้ามปราม มิให้ผู้มีศักดินา 10000 5000 3000 ลงมาถึง 800 แห่และจี่ม้าเข้ามาในสนาม ถ้าขุนคาบมีห้าม มีโทษ 3 ประการ ทีหนึ่งให้ภาคทัณฑ์หรือว่ากล่าวตักเตือน สองที่ส่งมหาดไทยจำหรือนำไปขัง สามที่ส่งองครักษ์จำ ถ้าถูกขุนผู้ใด ขุนคาบห้ามแล้วไม่ฟังทั้งยังโต้เถียงมีโทษ 3 ประการ ประการหนึ่งให้ส่งมหาดไทย ประการหนึ่งให้ส่งองครักษ์ ประการหนึ่งให้สักลงหญ้าช้าง¹⁵¹ จากความในกฎหมายเทียรบาลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า มีความพยายามกำหนดหน้าที่เพื่อดูแลรักษาความปลอดภัยในพื้นที่ต่าง ๆ รอบพระราชวัง หลวงอย่างเข้มงวด

ความในกฎหมายเทียรบาลนอกจากกำหนดหน้าที่ดูแลพื้นที่แล้วยังให้ข้อมูลว่า พนักงานมหาดไทย พนักงานกลาโหม มีหน้าที่ใดด้วย เช่นว่า งานพนักงานมหาดไทย คือ

“ไยการลูกขุนพ่อเรือน หมูไพร่พลทหารโทษอาชญา และช้างม้าเงาเชือก
เรือสังกัดกฎหมาย แลหญ้า แลงานฉรงกสงคราม ทั้งนี้พนักงานมหาดไท
ช้าง ไ้ช้างช้าง พนักงานพันพานุราช ม้าพนักงานพันเภา คนพนักงาน
พันพุก เรือแลทางพนักงานพันจัน”¹⁵²

หน้าที่พนักงานออกพันนายเวรกรมมหาดไทยนี้เห็นได้ชัดเมื่อมีการกะเกณฑ์กระบวนแห่เสด็จ โดยพันพานุราชเป็นหัวหน้า นายแคว่นคชสารนายเวรเป็นพนักงานส่งเกณฑ์ช้าง พันเภา (อัครราช)

¹⁵¹ ตำแหน่งขุนคาบมี 2 คนคือ ขุนราชศักดิ์ และขุนละคอนไชย ขึ้นแก่พระอินทรเทพบาศีศรีสมุหะ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 80).

¹⁵² ขุนธณิบาลเป็นหนึ่งในบรรดาเจ้าพนักงานกรมตระเวนทั้ง 4 ในกรมพระนครบาล ศักดินา 500 (เรื่องเดียวกัน, หน้า 81).

¹⁵¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 79-81, 83 และดูหน้าที่ ขุนนางข้าราชการตำแหน่งอื่น ๆ เพิ่มเติมในหน้า 79-81, 83-84.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84. พันพานุราช พันเภา พันพุก และพันจัน เป็นออกพันนายเวร กรมมหาดไทย ศักดินา 400.

กับนายควรรู้สวเป็นพนักงานสังกัดเจ้าฟ้า พันพุต (อนุราช) กับนายรัตตรวจพลเป็นพนักงานสังกัดคน พันจัน (ทนุมาส) กับนายชำนาญกระบวนเป็นพนักงานสังกัดสำหรับทำทาง¹⁵³

1.2 หน้าที่เมื่อตามเสด็จทางเรือ

หน้าที่ที่ต้องทำยามตามเสด็จทางเรือมี 3 ประการคือ ประการแรก คอยดูแลไม่ให้ผู้ใดเข้ามาใกล้เรือพระที่นั่งแม้ผู้นั้นจะเป็นพระราชโอรสก็ตาม ความตรงนี้ได้เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้มีหน้าที่ตรงนี้คือขุนคาบ ขุนเรือ ตำรวจใน ประการที่สอง คอยดูแลเมื่อเรือพระที่นั่งเจอลมพายุ ประการที่สาม เป็นหน้าที่ของหัวหมื่น หัวพัน ภูคาช จ่าชาวเลือก ชาววัง ผู้ตามเสด็จฝ่ายใน ต้องรู้ว่าเมื่อเจ้านายฝ่ายในตามเสด็จ ถ้ายังไม่ถึงที่ห้ามหยุดเรือ หรือเมื่อเรือจอดแล้วห้ามอยู่กับเรือ และถ้าเรือประเทียบล่มต้องทำอะไร ในกรณีที่หยุดเรือเจ้านายฝ่ายในก่อนถึงที่ประทับโทษถึงตาย ถ้าเจ้านายฝ่ายในอยู่ในเรือและเรือถึงที่ประทับแล้ว ให้ลงน้ำว่ายขึ้นบก ถ้าอยู่กับเรือโทษพินคอก กรณีเรือเจ้านายฝ่ายในล่มให้ทำดังนี้

“อนึ่ง ถ้าเรือประเทียบล่ม ให้ชาวเรือว่ายน้ำหนี ถ้าอยู่กับเรือโทษถึงตาย ถ้าเรือประเทียบล่มก็ดี ประเทียบตกน้ำก็ดี แลว่ายน้ำอยู่บนคาตาย ให้ภูคาชแลชาวเรือ ขึ้นเสว้า แลชดหมากพร้าวให้เกาะตามแต่จะเกาะได้ ถ้ามิได้ย่ำยัด ถ้ายัดขึ้นให้รอดโทษถึงตาย ถ้าชดหมากพร้าวให้รอด รางวัลเงินสิบตำลึง ชันทองหนึ่ง ถ้าเรือประเทียบล่ม มีผู้อื่นเหน แลชดหมากพร้าวเอาขึ้นให้รอด โทษทวีคูณตายทั้งโคต

อนึ่ง เรือประเทียบล่มแลชดหมากพร้าวเข้าไปริมฝั่ง โทษพินคอริบเรือน”¹⁵⁴

ข้อกำหนดเรื่องหน้าที่กรณีเรือเจ้านายฝ่ายในล่มหรือห้ามอยู่บนเรือที่เจ้านายฝ่ายในประทับอยู่ คงเป็นไปเพื่อการรักษาพระเกียรติยศของเจ้านายฝ่ายใน ด้วยเหตุนี้จึงได้กำหนดว่า แม้เรือล่มก็ห้ามเข้าไปช่วยโดยการแตะเนื้อต้องตัว (มิให้ยัด) ทำได้เพียงยื่นไม้หรือโยนมะพร้าวให้ได้เท่านั้น (การยัดกฎหมายเทียบบาลข้อนี้อย่างเคร่งครัดปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น

¹⁵³ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาที่พระวิจารณ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 64. นายแก้วนคชสาร นายควรรู้สว (นายควรรู้ฏ) นายรัตตรวจพล (นายรัตตรวจสรพล) นายชำนาญกระบวน คือนายเวรกรมมหาดไทย ถือกักคินาคนละ 200 (ความในวงเล็บสะกดตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน)

¹⁵⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 90-91. ภูคาช คือเสมียนศาลผู้รับเรื่องและติดตามคดีความให้เสร็จตามกำหนด, ประเทียบ พลตรี หม่อมมาราชวงศ์ สุภวัณย์ เกษมศรีอธิบายว่า คือพระอัศรมหเสี เรือประเทียบ คือ เรือพระอัศรมหเสีประทับ แต่ในสมัยหลังความหมายของคำนี้จะขยายออกไปรวมถึงสตรีฝ่ายในชั้นสูงทั้งหมด, บันคาตาย คือ ใกล้หรือจวนเจียนตาย

เหตุให้สมเด็จพระนางเจ้าสุภัทรมหารัชนีพระบรมราชเทวีที่ทรงพระครรภ์ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมการณเพชรรัตนสินพระชนม์ม)

นอกจากนี้กฎมณเฑียรบาลยังกำหนดว่าถ้าเสด็จลงเรือไปที่ไหนใครมีหน้าที่ ต้องตามเสด็จบ้าง เช่น ถ้าเสด็จในสระแก้ว (สถานที่แห่งหนึ่งในพระราชวังหลวง) หลวงหาฤไทย พระราชภักดี ตามเสด็จ ถ้าการเสด็จนั้นมีฝายในตามเสด็จด้วย ให้นักเทศขันธ์และหัวหน้าเจ้าพนักงานเรือ (ทนายเรือ) ตามเสด็จ เป็นต้น¹⁵⁵

1.3 หน้าที่ตามเสด็จขึ้นเขา เข้าถ้ำ เข้าพระวิหาร และออกเฉียง

ผู้มีหน้าที่ตามเสด็จและตรวจสอบความปลอดภัยเมื่อกษัตริย์เสด็จไปขึ้นเขาเข้าถ้ำ เข้าพระวิหาร ประกอบไปด้วยขุนดาบ ตำรวจใน นายแวง และหลวงกันยูปาทเจ้ากรมรักษาพระองค์ขวา ถ้าเสด็จด้วยพระราชยานมีฝายในตามเสด็จด้วยให้ตำรวจสนม หลวงหาฤไทย พระราชภักดี และ ผู้ทำหน้าที่รักษาพระองค์ตามเสด็จ ความตอนหนึ่งของกฎมณเฑียรบาลได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ถ้ากษัตริย์ เสด็จออกเฉียง ณ สนามไชยสนามจันทร์และพระที่นั่งพิมานรัตยา ผู้เข้าเฝ้าคือขุนสนม หลวงหาฤไทย พระราชภักดี หลวงกันยูปาดและหลวงราชเสวกเจ้ากรมรักษาพระองค์ซ้าย¹⁵⁶

1.4 หน้าที่ขานขันหมาก

กฎมณเฑียรบาลระบุว่าผู้มีหน้าที่ขานขันหมาก หรือผู้มีหน้าที่ขานชื่อ ยศ ตำแหน่ง ของผู้มาเฝ้าพระมหากษัตริย์ คือ ชาววัง ตำรวจใน ชาวสนม ถ้าบุคคลเหล่านี้ทำหน้าที่บกพร่อง เช่น ขานพร้อมกันมีโทษตัดปาก ถ้าไม่ทำหน้าที่โทษหว่าปาก แต่ถ้าเป็นงานพิธีมีแขกเมืองเข้าเฝ้า โทษฆ่าทั้งโคตร อย่างไรก็ดี การขานขันหมากนี้ในบางกรณีก็ให้ ขุนนางข้าราชการตำแหน่งอื่นทำ ขึ้นกับผู้ขอเข้าเฝ้าเป็นใครและสถานที่ให้เข้าเฝ้านั้นเป็นที่ไหน เช่น การเบิกลูกขุนนา 10000 นา 5000 หรือลูกขุนอื่นถวายบังคมในสนามไชยสนามจันทร์ พระที่นั่งพิมานรัตยา ก็โปรดฯให้หลวงหาฤไทย พระราชภักดี หลวงกันยูปาด หลวงราชเสวกขานขันหมาก (ขุนนางทั้ง 3 นี้คือ ผู้ตามเสด็จอยู่แล้ว - ดูหัวข้อที่แล้วประกอบ) ถ้าเสด็จเรือพระที่นั่งโปรดฯ ให้ลูกขุนถวายบังคม ให้สมุหประธานนายแวง (ขุน?) สนมขานขันหมาก¹⁵⁷

หาฤไทยราชภักดี หาฤไทยอาจหมายถึง หลวงหาฤไทย เจ้ากรมพลพันขวา สักดินา 1000 ราชภักดี น่าจะหมายถึง พระราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติพิริยภาหะ เจ้ากรมพระราชสมบัติ สักดินา 5000 (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 92).

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92. และดูขุนนางตำแหน่งอื่นที่ตามเสด็จไปที่ต่าง ๆ เพิ่มเติมในหน้าเดียวกัน.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92, 94.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

1.5 หน้าทีชแม่ จำโชน และขันที

หน้าที่ของฝ่ายใน โดยทั่วไปได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายใน สำหรับหัวข้อนี้จะกล่าวถึงหน้าที่ของข้าราชการบางตำแหน่งที่ได้ระบุไว้ในกฎหมายเทียรบาล

แม่นม มีหน้าที่ถวายน้ำนมให้พระราชกุมารพระราชบุตร ความในกฎหมายเทียรบาล ตอนที่ว่าด้วยสมเด็จพระอัครมเหสีทรงครรภ์ แบ่งแม่นมออกเป็น 3 ประเภทคือ แม่นมเอก แม่นมโท และแม่นมตรี¹⁵⁸ การจัดแบ่งดังกล่าวพิจารณาจากคุณลักษณะของแม่นมและน้ำนม บางครั้งคนธรรมดาสามัญก็อาจได้รับเลือกให้เป็นแม่นมได้ถ้ามีคุณสมบัติเหมาะสม¹⁵⁹

ชแม่หรือชาวแม่ ความในกฎหมายเทียรบาลว่า มีหน้าที่พยาบาลเลี้ยงดูพระราชกุมารพระราชบุตร พระราชนัดดา และถ้าชแม่เห็นว่าท่านเหล่านี้ (ทั้งที่ตนดูแลและไม่ได้ดูแลโดยตรง) รวมทั้งชแม่คนอื่นๆ และสนมทำผิดให้กราบบังคมทูล ถ้าละเลยหน้าที่ต้องถูกลงโทษทวนแล้วให้ฆ่าเสีย นอกจากนี้ชแม่รวมทั้งพระสนมกำนัล พึงต้องรู้ว่าถ้ามีถ้อยคดีความใดเกิดขึ้นให้บอกแก่มูลนายเอาคดีขึ้นพิศทูล ถ้าทะเลาะค่าเถียงถึงขั้นจะฆ่าฟันกันในพระราชวังจะต้องถูกลงโทษ¹⁶⁰

จำโชน มีหน้าที่ตรวจตราดูแลแม่ พระสนมในการเข้า-ออก และดูแลการจุดได้จุดเพลิง¹⁶¹

นักเทษ ขันที มีหน้าที่ตามเสด็จฝ่ายใน ถือ/เชิญพระราชฎีกา พระเสาวนีย์ไปจัดการ (พระราชฎีกา พระเสาวนีย์นี้คงเป็นของพระอัครมเหสี หรือเจ้านายฝ่ายใน) ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ขันทีทำหน้าที่ขนเครื่องโภชนาหารของพระมหากษัตริย์ไปให้ผู้หญิงที่ห้องเครื่องต้น¹⁶²

1.6 หน้าทีชของพราหมณ์

ความในกฎหมายเทียรบาลกล่าวถึงพราหมณ์ไว้มากพอควร แต่พราหมณ์ในสังคมไทยมีความแตกต่างจากสังคมฮินดู นั่นคือ พราหมณ์ไม่ได้เป็นชนชั้นที่มีความสำคัญ อีกทั้งอิทธิพลของ

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

¹⁵⁹ รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 2/2547 วันศุกร์ที่ 6 กุมภาพันธ์ 2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 4.

¹⁶⁰ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 134, 135-136.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 92, 130; เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 447.

ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลว่าในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มีขันที 8 หรือ 10 คน มีทั้งคนผิวดำและผิวขาว (เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 448).

พราหมณ์ก็มีอยู่อย่างจำกัด กล่าวได้ว่า พราหมณ์ในสังคมไทยทำหน้าที่รับใช้ราชสำนัก⁶³ หน้าที่ของพราหมณ์ในกฎหมายเทียรบาลเน้นไปที่การประกอบพระราชพิธีให้ถูกต้องสอดคล้องกับคัมภีร์พระเวทเป็นหลัก “แต่ให้ถือกำหนดพิธีโดยคำหรับ สาตราเวท” สำหรับพระราชพิธีที่พราหมณ์เป็นผู้กระทำได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าความในกฎหมายเทียรบาลได้จำแนกหน้าที่ของพราหมณ์โดยเฉพาะพราหมณ์กรมโหราน้ำและกรมโหราล้างอย่างละเอียดว่า กรมไหนทำพิธีอะไรบ้าง เช่น กรมโหราน้ำได้ทำราชการกับฝ่ายหน้า (ได้ราชการข้างหน้า) พระราชพิธีทั้ง 12 เดือน ยกเว้นพระราชพิธีตรียาปวายเป็นหน้าที่กรมโหราล้าง พระราชพิธีเกี่ยวกับการยกทัพจัดกระบวนทัพ การพิไชยสงคราม และข้าราชการทหารทั้งปวง ฉะนั้น พราหมณ์โหราจารย์ที่เกี่ยวข้องกับการดูฤกษ์ ทายศหรือทำพิธีตัดไม้ข่มนาม ที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารต่าง ๆ จึงน่าจะเป็นพราหมณ์ในกรมโหราน้ำ⁶³ กรมโหราล้าง ประกอบพระราชพิธีตรียาปวาย และการอันเกี่ยวกับฝ่ายใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเอกโท การอันเกี่ยวกับฝ่ายในนี้มีอะไรบ้างกฎหมายเทียรบาลไม่ได้แจ้งไว้ ส่วนหน้าที่อื่นๆของพราหมณ์ (ไม่ระบุว่าเป็นพราหมณ์สังกัดกรมไหน) ก็เช่น ถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน พระอัครมเหสีลูกเธอ หลานเธอเอกโท⁶⁴ แต่งราชทินนาม⁶⁴

นอกจากกำหนดหน้าที่แล้ว กฎหมายเทียรบาลยังกำหนดคบทลงโทษพราหมณ์ที่ทำผิดไว้ด้วย ถ้าทำผิดด้วยเรื่องต่อไปนี้ ผิดเรื่องกาม (กามฉินท์) ขาดความบริสุทธิ์เพราะดื่มสุรา (สุราฉินท์) ผิดเพราะมีเจตนาปกปิดเครื่องแสดงความเป็นพราหมณ์ (พินทุฉินท์) ขาดความบริสุทธิ์เพราะลักทรัพย์ (ทรัพย์ฉินท์) ขาดความบริสุทธิ์เพราะเป็นโจร (โจรฉินท์) ขาดความบริสุทธิ์เพราะ

⁶³ ในคัมภีร์พระมนูธรรมศาสตร์กษัตริย์และพราหมณ์ (ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงวรรณะ) ต่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน กษัตริย์ไม่สามารถรุ่งเรืองได้โดยปราศจากพราหมณ์ และพราหมณ์เองก็ไม่สามารถเจริญได้ถ้าไม่มีกษัตริย์ แต่ถ้าทั้งกษัตริย์และพราหมณ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเจริญรุ่งเรืองจะบังเกิดแก่กษัตริย์และพราหมณ์ ทั้งในปัจจุบันและในโลกหน้า (Patrick Olivelle, *The law code of Manu : A new translation based on the critical edition by Patrick Olivelle* (New York: Oxford University Press, 2004), p.178.

⁶⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3*, หน้า 312.

⁶⁵ “ความกฎหมายเทียรบาลตอนนี้มีว่า “ให้ให้พระนามโดยการแผ่นดิน แลสมเด็จพระอรรคมเหสีท่านลูกเธอ หลานเธอเอกโท...” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, *บรรณาธิการ, กฎหมายเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ*, หน้า 141).

⁶⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, *บรรณาธิการ, กฎหมายเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ*, หน้า 139-142.

เป็นกบฏ (โทรหจินทกรรม) เสพสุรายาเมา (เสพยสุรา) ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (ปาณาติบาต) ลักลอบ เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (บรหาระกรรม) ลักพระราชทรัพย์ (ลักทรัพย์ท่าน) จะถูกลงโทษตามความผิด หนักเบา คือ โหมทวิภูณ โหมจตุรภูณด้วยทองแดง ถ้าโทษตายให้ตัดสังวาล⁶⁵ ตัดสายธูรา⁶⁶ ซึ่งเป็น เครื่องแสดงวรรณะพราหมณ์แล้วให้เนรเทศไปต่างเมือง ถ้าทนายเคราะห์ทนายศึกทนายฤกษ์ผิด ตั้งพระนาม และราชทินนามมิชอบมิเหมาะ จัดพิธีไม่ถูกต้องตามคัมภีร์ บอกคำรับผิดพลาดต้องโทษประคำใหญ่ แขนวนคอประจาน⁶⁵ เป็นที่น่าสังเกตว่าพราหมณ์เมื่อทำผิดแม้เป็นโทษร้ายแรงก็ไม่ถึงขั้นประหารชีวิต ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับความในพระมนุธรรมศาสตร์หลายตอน⁶⁶ ความฟ้องกันดังกล่าวนี้อาจเป็น การแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระมนุธรรมศาสตร์ที่มีต่อกฎหมายเทียรบาลของไทย หรืออาจเป็นเพราะ ว่าพราหมณ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเขียน/ตรากฎหมายเทียรบาล ส่วน ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลไว้ ตอนหนึ่งว่า พระศรีมโหสถซึ่งเป็นพราหมณ์เคยถูกจำคุกประจานอยู่ 3 วัน โดยมีศิรชนะนักโทษ ซึ่งเป็น คนในปกครองของตนเองแขวนอยู่ที่คอ การลงโทษครั้งนี้ไม่ใช่เพราะตัวออกพระศรีมโหสถทำผิด เอง หากแต่เป็นเพราะว่าทอศุระไม่เอาใจใส่คนในปกครองของตนเอง⁶⁷ บทลงโทษพระศรีมโหสถ ดังกล่าวนี้ไม่มีปรากฏในกฎหมายเทียรบาล ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะโทษนั้น ไม่ใช่ตัวพระศรีมโหสถ ทำผิดเองโดยตรง หรืออาจเป็นเพราะบทลงโทษตามตัวบทกฎหมายและในทางปฏิบัติไม่เหมือนกัน

สำหรับหน้าที่ของขุนนาง ข้าราชการ ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งที่ระบุไว้ใน กฎหมายเทียรบาลนี้ คงเป็นเพียงหน้าที่ส่วนหนึ่งเท่านั้น เชื่อว่าลูกขุนข้าพดลละองเหล่านี้คงมีหน้าที่ อื่น ๆ ตามตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ด้วย

⁶⁵ น่าสังเกตว่าบทลงโทษการทำผิดเพราะเสพสุรามีส้า 2 ครั้ง แต่เมื่อพิจารณาความหลังจากนี้ไปคือ ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ลักลอบเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ลักพระราชทรัพย์ก่อนข้างคล้ายศีล 5 ทางพุทธศาสนาจะขาดก็เพียง เรื่องพูดจาไปปด เป็นไปได้ว่า ความในส่วนนี้อาจนำศีล 5 มาเป็นข้อห้ามมิให้พราหมณ์ประพฤติในสิ่งไม่ดีไม่ชอบ

⁶⁶สังวาล คือ สร้อยเครื่องประดับชนิดหนึ่งใช้คล้องเอวขึงบ่า (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎหมายเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 140).

⁶⁷สายธูรา หมายถึง สายอันเป็นเครื่องแสดงวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ สวมจากซ้ายไปขวา (เรื่องเดียวกัน.) ในอินเดียพิธีสวมสายธูราของคนทั้ง 3 วรรณะ ทำเมื่อมีอายุพอเล่าเรียนคัมภีร์พระเวทได้ พิธีนั้นเรียกว่า อุปนชน แปลว่า นำเข้าใกล้ หมายถึง การเข้าไปสู่สำนักอาจารย์ คราวนั้นสวม 3 สาย ต่อมาเมื่อสำเร็จการเล่าเรียน มาทำการวิวาหะจึงสวมสายธูรา 6 สาย (ป.ศาสตรี, รายงานสำรวจตำราพระราชพิธีพราหมณ์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรคให้พิมพ์เป็นมิตร์พลีขึ้นปีใหม่ 2474), หน้า 29-30).

⁶⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 140, 141, 143.

⁶⁶ดูรายละเอียดใน Patrick Olivelle, *The law code of Manu*, pp.132, 149, 151.

⁶⁷เคอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 471-472.

2. หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมิพึงปฏิบัติของลูกขุนข้าทูลละอองโดยทั่วไป

หน้าที่ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ กฎมณเฑียรบาลไม่ระบุไว้ชัดเจนว่าขุนนาง ข้าราชการ ตำแหน่งใดพึงกระทำ

2.1 หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมิพึงปฏิบัติต่อฝ่ายใน

ข้อมิพึงปฏิบัติต่อฝ่ายในที่เห็นชัดเจนที่สุดในกฎมณเฑียรบาลคือ การห้ามทำชู้กับขแม่ พระสนม ห้ามลักลอบเจรจากับสาวใช้ฝ่ายใน ความในข้อนี้ได้กล่าวไว้ข้างแล้ว แต่ที่หยิบยกมากล่าวถึงอีกในที่นี้ก็เพราะมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าแม่โทษทำผิดเรื่องการทำชู้กับขแม่ พระสนมนั้นคือตาย แต่การลักลอบทำผิดก็ยังมิอยู่ ตัวอย่างการทำผิดดังกล่าวที่เป็นที่รู้จักกันดีที่สุดคือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ลอบทำชู้กับเจ้าฟ้าสังวาล เจ้าฟ้านี้ม พระสนมของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศผู้เป็นพระราชบิดา โทษของการทำผิดครั้งนี้ของเจ้าฟ้ากุ้งถึงสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศขอไว้ ให้นำพระนลาฏและให้เขียนแทน ส่วนพระสนมก็ถูกเขียนเช่นกัน แต่ท้ายที่สุดทั้งเจ้าฟ้ากุ้งและพระสนมก็สิ้นพระชนม์เพราะถูกเขียน หรือในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ก็เกิดกรณีพระยาราชมนตรีบริรักษ์ และงมื่นศรีสรรักษ์ ซึ่งเป็นพี่พระสนมเอกคบหาทำชู้ด้วยนางข้างในหลายคนจึงถูกลงโทษด้วยการเขียนคนละขกและจำไว้ อยู่ได้ 3 วัน พระยาราชมนตรีบริรักษ์ตาย จึงให้นำศพไปเสียบประจานไว้ที่ประตูไชย ส่วนการลักลอบคบหาฝ่ายในก็คงมีการละเมิดกันอยู่บ่อยครั้ง ด้วยเหตุนี้พระราชกำหนดเก่าที่ออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระจึงได้มีความย้ำ ว่าถ้า “คบผู้หญิงข้างในให้ลงพระราชอาชญาด้วยหอยใหญ่ห้าสิบที”¹⁶⁸ นอกจากห้ามทำชู้แล้ว กฎมณเฑียรบาลยังห้ามมิให้พาหรือรับเอาพระสนมออกจากวังด้วย ถ้าผู้ใดมิเชื่อให้มีโทษตัดคอริบเรื่อน ส่วนบุตรภรรยาเอาตัวลงหญาข้าง¹⁶⁹

ข้อมิพึงปฏิบัติอีกประการหนึ่งคือ เมียที่พระราชทานห้ามมิให้ตีจนตายหรือเสีรูปทรง ถ้ามิเชื่อจะถูกลงโทษ และถ้าผู้ที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้เป็นเมียนั้น เป็นพระราชบุตร พระนัดดา พระสนม ทำความผิดโทษถึงตายให้นำความบอกแก่ผู้เป็นมณเฑียรบาล ให้กราบทูล จะให้มีโทษเช่นใดก็ให้เป็นไปตามโทษานุโทษนั้น¹⁷⁰ จะเห็นได้ว่ากษัตริย์ทรงสงวนสิทธิการลงโทษตายเจ้านายฝ่ายในไว้ที่พระองค์เอง ส่วนการห้ามตีเมียพระราชทานจนถึงตายหรือเสีรูปทรงคงเป็นเพราะเมียนั้นได้รับพระราชทานมาจากพระมหากษัตริย์จึงต้องยกย่องให้เกียรติ

¹⁶⁸“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 3, หน้า 440-441, 445; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 231-233, 240, 250; “พระราชกำหนดเก่าข้อ 38,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 240.

¹⁶⁹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 135.

¹⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

ส่วนข้อที่พึงทำคือ ถ้านาหญิงไม่มีสามีที่ทำงานรับใช้ในวัง (มายางาน) มาเป็นภรรยาให้พิศทุล ถ้ามีพิศทุลแล้วท่านรู้จะถูกลงโทษ ส่วนผู้รู้เห็นแล้วมิได้พิศทุล หรือสมรู้ร่วมคิดด้วย จะถูกลงโทษเช่นกัน¹⁷¹

จะเห็นได้ว่า หน้าที่ต่อฝ่ายในเน้นไปที่การกระทำอันเป็นการรักษาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์โดยการมีล่วงละเมิด คน และข้าทาสบริวารของพระองค์

2.2 หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมีพึงปฏิบัติยามเสด็จออกทรงช้าง ทรงม้า

กฎหมายเทียรบาลให้รายละเอียดถึงหน้าที่ สิ่งที่ควรกระทำ และมีควรกระทำแก่ขุนนาง ข้าราชการที่ตามเสด็จออกทรงช้าง ทรงม้า ไว้มากมาย ข้อกำหนดเหล่านั้น มีขึ้นเพื่อรักษาความปลอดภัยขององค์พระมหากษัตริย์เป็นหลัก เช่น เมื่อเสด็จทรงช้างและโปรดฯ ให้ขี่ม้าตามช้างพระที่นั่ง ผู้ขี่ม้าตามต้องรู้ว่าไม่ควรเข้าใกล้ช้างพระที่นั่งนัก ถ้าทรงโปรดจะทรง “ช้างพลายพังคาจำลอง” ก็ต้องเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้พร้อม ไม่ว่าจะเป็นขอสับช้าง ส้อม ชนั๊ก ตระคน ของหางเชือก หรือถ้าเห็นว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นอันตรายจากการทรงช้างไม่ว่าจะเป็นการรับสั่งให้ผูกช้างที่เป็นสัดและตกมัน การที่จะทรงผูกเอาช้างมาประสานงานกันแล้วช้างอีกตัวได้เปรียบกว่าช้างพระที่นั่ง การเสด็จต่อช้างเถื่อนแล้วช้างเถื่อนได้เปรียบช้างพระที่นั่ง ให้ทุลทัดทาน ถ้าทุลแล้วมิพึงก็ให้ “นอนกลิ้งเข้าไปหว่างงาให้ช้างแทงจึงจะชอบด้วยไยการ” หรือระหว่างเสด็จคล้องช้างแล้วช้างป่าเข้าใกล้ช้างพระที่นั่ง ผู้ขี่ช้างอารักขาที่อยู่รอบช้างพระที่นั่งต้องโทษถึงคายนอกจากนี้ผู้ตามเสด็จต้องรู้ว่าในค่ายที่โปรดฯ ให้ตั้งเพื่อคล้องช้างนั้น ถ้ามีช้างอยู่ในคอกห้ามส่งเสียงดัง และถ้าค่ายนั้นทำมันคงแล้วช้างยังหลุดออกไปต้องโทษสถานหนัก ยิ่งถ้าเป็นช้างสำคัญโทษนั้นคือฆ่าทั้งโคตร¹⁷²

การที่กฎหมายเทียรบาลให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้มาก เพราะช้างเป็นสัตว์พาหนะสำคัญ ขณะเดียวกันช้างที่มีลักษณะดีเช่นช้างเผือกก็ยิ่งถือเป็นสัตว์คู่บุญบารมีกษัตริย์ รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องช้างเผือกนี้ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3

ส่วนหน้าที่อันพึงปฏิบัติ และข้อห้ามอันมิพึงปฏิบัติในการตามเสด็จออกทรงม้า ก็คล้ายกันนั่นคือ ถ้าเสด็จทรงม้าแล้วให้ชาวช้างทั้งหลายขี่ช้างตามก็มีควรวายูไกลนักรหรือเข้าใกล้เกินไป อีกทั้งต้องรู้ว่าเมื่อเสด็จทรงม้าขุนนางคนใดต้องตามเสด็จเป็นม้าเคียง ถ้าเสด็จกลางคืนต้องเตรียมอุปกรณ์ เช่น เทียน ใต้ ตามเสด็จ นอกจากนี้ผู้มีหน้าที่ดูแลช้างคัน ม้าคัน ต้องหมั่นดูแลให้ดี ถ้าช้างคัน

¹⁷¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 136-137.

¹⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 104, 107, 109. พังคา หมายถึง ช้างศึก, จำลอง หมายถึง ขนาดย่อม, ชนั๊ก คือ เครื่องผูกคอช้างทำด้วยเชือกเป็นปม หรือห่วงห้อยพาดลงมา เพื่อให้คนที่ขี่คอใช้หัวแม่เท้าตีกับกันคอก, ตะคน หมายถึง สายรัดรอบตัวช้าง, ของหาง หมายถึง ส่วนที่คล้อง โคนหางช้าง ไปผูกกับเชือกที่รัดท้องช้าง

มัดันป่วย ต้องถวายฎีกา ถ้ามีทำข้างต้น มัดันตายมีโทษศกกลงหญ้าข้าง หรือถ้าข้างต้น มัดันป่วย มีอยู่ดูแล จะถูกจำขังแบบโทษหนัก หรือมิฉะนั้นก็ให้ไหมทิวคูณ¹⁷³

2.3 หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมีพึงปฏิบัติในยามสงคราม

หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมีพึงปฏิบัติเรื่องนี้ นอกจากปรากฏความในกฎหมายเทียรบาล แล้ว ยังปรากฏในพระไอยการกระบดศึกด้วย แต่รายละเอียดในพระไอยการกระบดศึกมีมากกว่า ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรง สำหรับหน้าที่ของขุนนางทั้งหลายเมื่อข่าวศึกมาถึงคือ “อนึ่ง ข่าวศึกมาถึงให้ท้าวพญามนตรี मुख ลูกขุนนั่งในศาลา ถ้าผู้ใดมิได้มาใช่ โทษคือกระบด ให้ปรับตามโทษ”¹⁷⁴ ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ เป็นเรื่องการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ต่อสู้รบกับข้าศึกแล้วขณะ ส่วนคนที่ลอบหนีหรือปล่อยข้าศึกเข้ามาถึงพลับพลาได้จะถูกลงโทษ เช่น

“ไอยการพระราชสงคราม ยกไปศึกก็ตีข้าศึกมาถึงเมืองก็ดี แลท้าวพญา หัวเมืองมนตรี मुख เสนาโยธามาต ผู้เปนนายทัพนายกองยกข้างม้ารี้พล พลตั้ง คาบเขน เสดโล โคมร ปืนไฟ นำไม้ ธนู หอก ทวนเปนปีก ออกไป ณ กลาง แปลง แลเปนนายกองออกไปก็ตี ได้รับแลมีไชยชำนะแก่ข้าศึก แลให้ยุกระบด ทับกฏหมาย ความชอบมา ได้รางวัลเจียดทองเสื้อสนอบ แลเปลี่ยนที่อื่น ฝ่ายลูกหลานให้เลี้ยงตามบำเหน็จ”

“อนึ่ง ให้ข้าศึกเข้ามาเผาได้ถึงพระพลาให้เสียบเสียบ”

“อนึ่ง ถ้ารบหนเรือลอบมาชั่วลำเรือหนึ่งโทษใส่ตุระไว้ ถ้าลอบสองชั่ว ลำเรือรบเอาตัวลงหญ้าข้าง ถ้าลอบสามชั่วลำเรือให้ฆ่าเสีย”¹⁷⁵

เรื่องการปูนบำเหน็จ และลงโทษเหล่าทหารแม่ทัพนายกองปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายตอน เช่น เมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้างชนะพระมหาอุปราช ได้ปูนบำเหน็จพระราชทานยศฐาศักดิ์

¹⁷³เรื่องเดียวกัน, หน้า 94, 97, 101, 129.

¹⁷⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

¹⁷⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 115, 116, 117. คำหมายถึง เครื่องมือสำหรับป้องกันอาวุธ รูปคล้ายกาบกล้วย, เขน เครื่องมือ สำหรับป้องกันอาวุธ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า, เสดโล คือ โล่, โคมร หมายถึง หอกซัด, เปนปีก หมายถึง ฝ่ายมีส่วนร่วมในการรบ, กฏหมายในที่นี้หมายถึง ทำหนังสือแจ้งอย่างเป็นทางการ, เปลี่ยนที่ ที่ในที่นี้คือ ตำแหน่งราชการ ความโดยรวมคือ เลื่อนชั้นเพราะความดีความชอบ และดูรายละเอียดเรื่องการทำหน้าที่ยามสงคราม เพิ่มเติมใน “พระไอยการกระบดศึก,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2, หน้า 446, 473-482.

เครื่องอุปโภค บริโภค เสื้อผ้า เงินทอง แก่เจ้ารามรามพกลางข้างกับขุนศรีชคงควาญ ส่วนแม่ทัพ นายกองที่ตามเสด็จไม่ทันให้ลงโทษประหารชีวิต¹⁷⁶

2.4 หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และมีพึงปฏิบัติยามเข้าเฝ้าและเข้าไปในพระราชวัง

ข้อพึงปฏิบัติและมีพึงปฏิบัติหัวข้อนี้ได้กล่าวมาบ้างแล้ว นั่นคือ ขณะเข้าเฝ้า ถ้าพระเจ้าอยู่หัวยังมีได้เสด็จเข้าห้ามลูกก่อน เมื่อใดเสด็จเข้าแล้วจึงค่อยลูกตาม การลูกตามนี้คงเป็นไปตามลำดับยศ ลำดับศักดิ์ เมื่อเข้าเฝ้าห้ามพูดเจรจากันเสียงดัง ห้ามเถียงกันในพระราชวังและห้ามวิวาทชกตีกันในพระราชวัง ศาลาลูกขุน ห้ามทำสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ในพระราชวัง

“อนึ่ง แต่หัวพันขึ้นไปถึงหัวหมื่นทนายผู้มีบันดาศักดินา ๖๐๐ ลงมาถึงนา ๒๐๐ ถ้าชกตีกันทำอุบาทพหาคเหลือในพระราชวัง ในศาลาลูกขุนใช้ให้ลงโทษ ๘ สถานๆ หนึ่งให้ทวนด้วยลวดหนัก ๒๐ ที่ สถานหนึ่งให้จำไว้เดือนหนึ่ง สถานหนึ่งให้ถอดเสียดจากราชการ สถานหนึ่งให้ไหมจตุรคุณ สถานหนึ่งให้ไหมตรีคุณ สถานหนึ่งให้ไหมทวิคุณ สถานหนึ่งไหมลา ๑ สถานหนึ่งให้ภาคธรรม”¹⁷⁷

โคลงพาลีสอนน้องและโคลงเรื่องราชสวัสดิ์ให้ข้อมูลเพิ่มเติมที่น่าสนใจว่า เมื่อเข้าเฝ้ามีควรสอดสายสายตามองเหล่าพระสนมนางใน และมีควรเหลือบตามองสิ่งต่าง ๆ

“นักสนมกรมชะแม่แม่นัน	สาวสวรรค์
นางในไพบูลย์พรรณ	แม่งน้อย
เฝ้าไท่ทงทรงธรรม	ธิปราช
อย่าใฝ่ในเสน่ห์ล้อย	เนตรเลี้ยวเรียมแสงฯ”

¹⁷⁶“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, หน้า 312.

“ความในพระราชพงศาวดารว่า พระมหाराชครู พระครูโปรหิตทั้งปวงปรึกษากันด้วยพระอัยการศึก พบพระราชกฤษฎีกาว่า เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพระราชสงคราม เกณฑ์ผู้ใดเข้ากระบวนทัพแล้ว และมีได้โดยเสด็จให้ทันขณะยุทธ ท่านว่าโทษผู้นั้นเป็นอุกฤษฏ์ให้ประหารชีวิตเสียอย่าให้ผู้อื่นช้อย่าง

“ความกฏมณฑลยธาบาลตอนนี้มีว่า “เมื่อใดเสด็จเข้าแล้ว จึงให้ชาวเจ้า ทังหลายลูกตาม” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฏมณฑลยธาบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 117).

¹⁷⁷วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฏมณฑลยธาบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 119-120 และคู่มือ พึงปฏิบัติและมีพึงปฏิบัติอื่นๆ ยามเข้าเฝ้าและเข้าไปในพระราชวังเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, หน้า 117, 118, 119, 120.

“นั่งจงตรงทฤษฎีท้าว	บังควร
อย่าเหลือบแลแปรปรวน	เบี่ยงเบี้ยว
อย่าคึกคิกทำทวน	นัยน์เนตร
ระวังระไวให้แลเลียว	ธิดาฯให้แสนแสวงฯ” ¹⁷⁸

ข้อห้ามประการหลังนั้น ทำความเข้าใจได้ แต่ข้อห้ามประการแรกนั้นชวนให้เกิดคำถามเนื่องจากเป็นที่ทราบกันว่า โดยปกติแล้วฝ่ายในจะมียศออกมาพบปะผู้ชายฝ่ายหน้า ข้อหานี้จึงอาจหมายถึงบุคคลที่โปรดฯ ให้เข้าเฝ้าเป็นการเฉพาะ หรืออาจหมายถึง การเข้าเฝ้าเมื่อเสด็จออกในงานพระราชพิธีต่าง ๆ

2.5 หน้าที่และข้อพึงปฏิบัติในงานพระราชพิธี

หน้าที่และข้อพึงปฏิบัติเรื่องนี้ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 นั่นคือ เหล่าขุนนางข้าราชการและภรรยาต้องแต่งตัวให้ดีและแต่งตัวตามที่กฏมณฑลเทียรบาลระบุไว้เมื่อไปร่วมงานพระราชพิธี นอกจากนี้ต้องรู้ว่างานพระราชพิธีบางอย่างตนเองต้องมีหน้าที่ทำอะไรบ้าง ดังเช่นพระราชพิธีเบาะพอก กำหนดว่า เมียพระโปรหิดคือเทียบทอง เมียพระพิรามถือสังข์ เมียพระมเหศวถือปลาทอง เพื่อร่วมพิธีรับแม่ห้าวพระที่เข้าไปในปราสาท หรือในพระราชพิธีจุลาการ พลเทพถือพิณ วงถือดอกหมาก (เครื่องทองทำเป็นรูปดอกหมาก) พระยมราชถือแพนไชย (เครื่องดนตรีชนิดหนึ่งบางท้องถิ่นใช้เป่า) เพื่อร่วมในการพระราชพิธี เป็นต้น¹⁷⁹ การเรียนรู้ว่าตนเองมีหน้าที่อะไรต้องปฏิบัติตนอย่างไร ถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเหล่าข้าทูลละอองในการเข้าร่วมพระราชพิธีต่าง ๆ

¹⁷⁸ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, “โคลงเรื่องพาลีสอนน้อง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง, หน้า 302; สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, “โคลงเรื่องราชสวัสดิ์,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

¹⁷⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฏมณฑลเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 159, 167. พระโปรหิดในที่นี้หมายถึง พระมหาราชครูพระราชประโรหิตาจารย์ราชสุภาวดีศรีบรมหงษ์ของคบุรี โสคมพรหมญาณวิบูลสถิตสุจริตวิวิธเวทยพรหมพุทธานจารย์ สักคินา 10000, พระพิราม หมายถึง พระราชครูพระครูพิรามราชสุภาวดีศรีเวทจุทามะณีศรีบรมหงษ์สักคินา 5000, พระมเหศว น่าจะหมายถึง พระมหาราชครูพระครูมหิธรธรรมราชสุภาวดีศรีวิสุทธิคุณวิบูลธรรมวิสุทธิพรหมจารียาธิบดีศรีพุทธานจารย์ สักคินา 10000, พลเทพ หมายถึง ออกญาพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนกระเสตราธิบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ สักคินา 10000, วง หมายถึง ออกญาธารมาธิบดีศรีวิริยพงษ์วงษ์กัศิณดิทรเคไชโยมะโทยสุริยาธิบดีศรีรัตนมลเทียรบาล อัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ สักคินา 10000, ยมราช หมายถึง พญาขมราชอินทราธิบดีศรีวิไชยบริรักษ์โลกาการทัณฑ์พระราชกรมพระนครบาลบดีอะไภยพิริยบรากรมภาหุ สักคินา 10000 (“พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 186, 188, 193, 217-218).

2.6 หน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติและมีพึงปฏิบัติอื่น ๆ

นอกจากหน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ และพึงเว้นปฏิบัติที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว กฎมณเฑียรบาล ยังมีความอีกหลายตอน กล่าวถึงสิ่งที่เหล่าข้าทูลละอองควรรู้ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เป็นที่ สบพระทัยพระเจ้าอยู่หัว และจะได้ไม่ถูกลงอาญาในภายหลัง ความดังกล่าวมีทั้งที่เป็นพระราชนิยาม และข้อกำหนดคกฏเกณฑ์ข้อห้ามต่าง ๆ

พระราชนิยาม พระราชนิยามหรือพระราโชวาทในกฎมณเฑียรบาลส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการของเหล่าลูกขุนข้าทูลละออง ได้แก่

1. การบอกให้เหล่าลูกขุนฟังทำงานรับใช้พระเจ้าอยู่หัวให้พระเกียรติยศขจรไปทั่วสารทิศ ควรคิด ฟัง และปฏิบัติตนในสิ่งที่ถูกต้อง
2. ผู้ที่ทำหน้าทำงานประจำวันห้ามเกียจคร้าน
3. ผู้มีโรคภัยเบียดเบียนต้องกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ ถ้าพิจารณาแล้วเป็นสัจให้ทำราชการแต่พอสมควร
4. ข้าทูลละอองผู้ใคร่ตัวว่าทำผิดและขอให้ลงโทษ ฟังเว้นโทษ ผู้ใดคร้านราชการ แคร้รู้โทษแห่งตนให้ลงโทษพอสมควร ผู้ไม่รู้โทษแห่งตนให้ลงโทษตามโทษานุโทษ
5. ผู้ใดมีบำเหน็จเพราะอุตสาห์บำเรอห้พระเจ้าอยู่หัวมิได้ขาดและพระเจ้าอยู่หัว ประสาทสิ่งใดให้แก่ผู้นั้น ไชร์ ห้ามผู้คร้านยินร้าย (อิจฉาคิดร้าย)
6. การพิศทูลพระเจ้าอยู่หัวต้องความชัดเจน ไม่พิศทูลเรื่องเกี่ยวกับตนเอง ไม่พิศทูลขอสิ่งของทรัพย์สินต่อหน้าผู้ร้องให้ขอ
7. มีพระราชโองการให้ทำสิ่งใด ถ้าทำไม่ได้ให้กราบบังคมทูล
8. ผู้ใดบังคับบัญชาราชการในกรม เอาผิดเป็นชอบเอาชอบเป็นผิด ระวังโทษขาดเหลือ
9. ให้ทัศนทานกิจราชการที่มีชอบได้ 1-3 ครั้ง ถ้ามีทรงฟังให้กราบบังคมทูลในที่
รโหฐาน^๖

^๖ ผู้ศึกษาใช้ศัพท์คำนี้ตามความที่ปรากฏในสารบาญสังเขปหนังสือเรื่อง กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย ที่มี ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เป็นบรรณาธิการ

^๗ ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลเรื่องการปกครองและอำนาจอธิปไตยของพระเจ้าแผ่นดินไว้ตอนหนึ่งว่า ตามกฎหมายที่เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร พระเจ้าแผ่นดินทรงต้องปรึกษาคณะที่ปรึกษาของอาณาจักร และถ้าหากพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้วิจารณ์อย่างไม่ถูกต้อง ถ้าเอียงหรือทรงกระทำการที่เกินเลยความเหมาะสม พวกขุนนางก็มีอำนาจทูลทัศนทานพระองค์ได้ (ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม,” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต), หน้า 19). กฎหมายลายลักษณ์อักษรที่ฟาน ฟลิต กล่าวไว้คือ กฎหมายใด ไม่ปรากฏแน่ชัด แต่ความที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลข้อนี้ก็มีลักษณะใกล้เคียงกับที่กฎหมายฟาน ฟลิต กล่าวไว้

10. ให้ผู้เป็นสมุหตำรวจจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ให้สอดคล้องผู้คิดการร้าย

11. ให้ผู้เป็นอธิบดีศรีสมุหนายกรักษายาของก็มีสัจสวามิภักดีคำริตริการณอันจะเป็นประโยชน์แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ประมวลสวัญญาณกทรัพย์และอวิญญานกทรัพย์ให้มั่งคั่ง และไม่เบียดบังราชทรัพย์

12. มิให้แต่งตั้งข้าราชการเกินความจำเป็น เช่น ตั้งนายสุภาวดี (เจ้าพนักงานศาล) หลายคน

13. ห้ามข้าราชการเอาพี่น้องเข้าไปถืออากรเรือสวนไร่นาและขนอนตลาด

14. ห้ามผู้ถือบรรดาศักดิ์สูงออกอุบายให้พี่น้องข้าคนของตนไปถืออากรสวนไร่นา และขนอน¹⁸⁰

พระราชนิพนธ์ที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นหน้าที่สิ่งต่าง ๆ ที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำในการปฏิบัติราชการหลายประการ อย่างไรก็ตาม เหล่าขุนนาง ข้าราชการจะทำตามหรือไม่ เป็นอีกเรื่องหนึ่ง นอกจากนี้จะเห็นได้ว่ากฎมณเฑียรบาลเน้นเรื่องความจงรักภักดีของขุนนางตำแหน่งสมุหตำรวจ และสมุหนายกเป็นพิเศษ ทั้งนี้ไม่แน่ชัดว่าเป็นเพราะเหตุใด กรณีสมุหนายกอาจเป็นเพราะระวาง ส่วนสมุหตำรวจคงเป็นเพราะมีหน้าที่บังคับบัญชาลูกขุนมูลนายหัวหมื่นที่แทนแทนกษัตริย์ คอยดูแลห้ามปรามผู้คนสามัญรเข้าออกผิดเวลา กลางวัน กลางคืน เป็นผู้จับตาดูทำอันผิดกติกาพิธีของเหล่าเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และข้าราชการทั้งหลาย รวมทั้งคอยจับสังเกตการลอบเจรจาอุบายเรื่องที่เป็นความลับต่าง ๆ¹⁸¹ จึงทำให้เน้นเรื่องจงรักภักดีเป็นพิเศษ

กฎข้อบังคับและข้อห้ามต่าง ๆ มีดังนี้

1. ยามที่พระมหากษัตริย์ทรงโกรธผู้ใด แล้วเรียกพระแสง อย่าให้เจ้าพนักงานยื่นให้ ถ้ายื่นให้โทษถึงตาย¹⁸² กฎข้อนี้คงมีขึ้นเพื่อช่วยยับยั้งป้องกันไม่ให้กษัตริย์ทำร้ายเหล่าขุนนาง ข้าราชการ ด้วยอารมณ์โกรธ ซึ่งจะเป็นผลเสียต่อการปกครองของกษัตริย์เองในภายหลัง ถ้าการใช้พระแสงนั้นมีผลให้เกิดการเสียชีวิต และอย่างน้อยที่สุดการยับยั้งดังกล่าวก็เป็นเสมือนการทอเวลาให้กษัตริย์ทรงมีอารมณ์เย็นลง และทรงหันมาใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแทน

¹⁸⁰วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกไทย”, 2548), หน้า 51, 52, 53 และดูความตามอักษรต้นฉบับในวินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 117, 126, 128-129, 130-132, 133.

¹⁸¹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 131.

¹⁸²เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

2. ถ้าเกิดไฟไหม้ในวัง โกลั้ววัง หรือเหตุการณ์ร้ายแรงอื่น ๆ เช่น เสือ โคน ควาช ช้างอาละวาด โจรปล้นโค ๆ ก็ดี ถ้าพระเจ้าอยู่หัวบรมมณเฑียรอยู่ให้ปลุกพระบรมมณเฑียรเพื่อท่านจะได้จัดการเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ทัน กฎมณเฑียรบาลตอนนี้ให้ข้อมูลเรื่องการเตรียมเหตุป้องกันไฟไหม้พอควรทีเดียวเช่นว่า ถ้าเกิดเหตุให้เอาพลทลวงฟันมาตั้งในสนามเอาข้างคี่ ม้าดี ที่อยู่ใกล้ไฟออก ให้เตรียมอุปกรณ์ดับไฟไว้ให้พร้อม รวมทั้งมีกฎหมายข้อไว้ด้วยว่า ห้ามคนที่เข้าไปช่วยดับไฟเก็บเอาข้าวของออกมา ถ้ามีฟังถูกทวนอย่างหนัก¹⁸³ การเตรียมพร้อมดับไฟคงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะข้อมูลในพระราชพงศาวดารหลายตอนได้เล่าถึงเหตุไฟไหม้พระราชวัง ไฟไหม้พระนครไว้ เช่น สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 พระราชบิดาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เคยเกิดเพลิงไหม้พระราชมณเฑียร เมื่อ พ.ศ. 1983 (ค.ศ. 1440) เพลิงไหม้พระที่นั่งศรีมุกข เมื่อ พ.ศ. 1984 (ค.ศ. 1441) สมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช พ.ศ. 2088 (ค.ศ. 1545) เคยเกิดไฟไหม้ในพระนครถึง 3 วัน จึงดับได้ครั้งนั้นมีบ้านเรือนถูกไฟไหม้ 10,050 เรือน สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่า พ.ศ. 2100 (ค.ศ. 1557) เกิดไฟไหม้ในพระราชวังมาก หรือสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2332 (ค.ศ. 1789) ก็เคยเกิดเหตุไฟเผาพระที่นั่งอมรินทราภิเษกปราสาทคิดเป็นเพลิงไหม้เครื่องบนพระมหาปราสาทกับหลังคามุขทั้งสิ้น¹⁸⁴

3. ห้ามละเลขหน้าที่ และห้ามทำหน้าที่บกพร่อง กรณีแรกกฎหมายมณเฑียรบาลกำหนดไว้ว่า ผู้ที่ถืออัยการ (หมายถึงอำนาจหน้าที่ดูแล) ทั้งปวง มีผู้ทำผิดอัยการ ถ้าตนเองไม่ได้ว่ากล่าว โทษผู้ทำผิดฉันใดก็ให้ลงโทษผู้ถืออัยการแล้วมิได้ทำหน้าที่ว่ากล่าวด้วย หรือถ้าผู้มีศักดินา 10000 ลงมาถึง 600 เห็นสิ่งผิดปกติเช่น การลอบพบปะกันทั้ง ๆ ที่มีกฎหมาย การยกยอกและลักพระราชทรัพย์ การลอบคบสตรีอื่นเป็นที่ต้องห้ามให้พิศนุส ถ้ามีทำถูกลงโทษตามสถานแห่งความผิด กรณีการทำหน้าที่บกพร่อง ถ้าได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่หรือมีหน้าที่ใดแล้วมิรับผิดชอบจะถูกลงโทษ เช่น มีหน้าที่เฝ้าหอพระ มีหน้าที่ตามเสด็จ ถ้าไม่ทำจะถูกลงโทษไหม้อัย ตามบันดาศักดิ์ หรือถ้ามีหน้าที่อยู่เวรในพระราชวัง แล้วทรัพย์สินของพระเจ้าอยู่หัวหายหรือแตกหักเสียหายประการใดก็ต้องรับผิดชอบชดใช้ตามราคาสั่งของ ผู้เป็นนายเวรต้องชดใช้มากที่สุดคือ 3 ส่วน ผู้ช่วยซึ่งมีตำแหน่ง ถัดมาเสีย 2 ส่วน ลูกเวรเสียส่วนหนึ่ง ยิ่งถ้าหน้าที่ได้รับมอบหมายเกี่ยวข้องกับงานพระราชพิธีและ

¹⁸³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ,” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, หน้า 214, 221, 224; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 518.

มีแขกเมืองด้วยแล้ว หากทำหน้าที่บกพร่องจะถูกลงโทษสถานหนัก เช่น มีหน้าที่ถืออกริม แล้วทำคั้นหักหรือหลุดโทษพื้นคอริบเรื้อน ถ้างานพระราชพิธีมีแขกเมืองถวายบังคมโทษฆ่าทั้งโคตร¹⁸⁵

4. ห้ามลักพระราชทรัพย์ ผู้คนของพระมหากษัตริย์ กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึง การห้ามลักพระราชทรัพย์และผู้คนไว้หลายตอน โดยว่า ผู้ใดที่ลักเงินทองคำผ่อนผู้คนและพระราชทรัพย์ ออกไปจากประตูให้ฆ่าผู้ลักและนายประตูเสียด้วยกัน หรือว่าผู้ใดก็ตามลักพระราชทรัพย์ใน พระราชวังไปซื้อขายกันในวัง ให้ลงโทษตัดมือตัดตีนคงข้อ ถ้าลักออกไปจากพระราชวังให้ฆ่าโจร และนายประตู ถ้าทรงกรุณาไม่ฆ่าให้ไหมจักรคุณ ส่วนข้าคนที่อยู่ในพระราชวังแล้วออกจากวังไปเอง ถูกใช้ออกไป แล้วมีผู้คนลักพาไปขาย ไปทำชู้ทำเมีย ผู้ลักพาต้องถูกลงโทษ ส่วนคนที่ออกไปจะถูก ลงโทษหนักเบาตามอายุ นั่นคือ ถ้าอายุน้อยถูกลงโทษน้อยกว่าผู้มีอายุมาก¹⁸⁶ การที่กฎมณเฑียรบาล กำหนดโทษผู้ลักทรัพย์และผู้คนของกษัตริย์ไว้คงเป็นไปตามคติที่ว่าทรัพย์ในแผ่นดินทั้งที่มี วิญญาณและไม่มีวิญญาณนั้นเป็นของกษัตริย์ทั้งสิ้น และเหล่าข้าทูลละอองก็มีหน้าที่นำทรัพย์ ซึ่ง จะใช้บำรุงพระนครนั้นมาถวายพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้ใดไม่ทำและลักลอบเบียดบังพระราชทรัพย์ จะถูก ลงโทษ ดังความในกฎมณเฑียรบาลที่ว่า

“อนึ่ง สวิญาณทรัพย์ อวิญาณทรัพย์ อันใด ซึ่งจะได้บำรุงพระนครนั้น ให้เอามาทูลถวายประมวนไว้ให้หมั่งคั่งในแผ่นดิน จงจำพระราชอาญาพระผู้ เป็นเจ้าบ้านทูล ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระราชนิยม แลเบียดบังลอบลักเอาไว้ ซื้อขายแลกเปลี่ยน แลละเมินเสียไซ้ ท่านผู้นั้นแลมีคให้ลงโทษ ๓ สถาน”¹⁸⁷

¹⁸⁵วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 118-119, 121, 123, 124, 125.

¹⁸⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 121, 137-138.

ตามคติอินเดียโบราณ ถ้าเจ้าทรัพย์ไม่ปรากฏถือว่ากษัตริย์เป็นเจ้าของทรัพย์นั้น ในกรณีที่ผู้ตายไม่มี ทายาท กษัตริย์จะได้รับทรัพย์ของผู้ตายนั้น โดยจะเว้นเงินไว้ให้ใช้ในการจัดงานศพและให้ภรรยาหม้ายของผู้ตาย (Kautilya, *The Arthashastra*, p. 74) ส่วนเรื่องมรดกของขุนนาง ข้าราชการอยุธยา นั้น ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลว่า สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นผู้นำประเพณีปฏิบัติที่ว่า เมื่อขุนนางสิ้นชีวิตลง หนึ่งในสามของสมบัติจะต้องตกเป็นของ พระเจ้าแผ่นดินมาใช้ (ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182,” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์ อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 231). ส่วนข้อมูลของชาวต่างชาติอื่น ๆ ก็กล่าวไปในทำนองเดียวกันว่า เมื่อขุนนางตายสมบัติต้องตกเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน (ดูการวิเคราะห์รายละเอียดเรื่องนี้ใน Dhiravat na Pombejra, “A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” pp. 34-36).

¹⁸⁷วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 132.

การลักพระราชทรัพย์และผู้คนคงเป็นกรณีที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ดังนั้นในสมัยปลายอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ จึงต้องมีกฎหมายห้ามปรามการกระทำความผิดดังกล่าวออกซ้ำอีก เช่น พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ 38 (พ.ศ. 2264/ค.ศ. 1721) ที่ออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระว่า “ถ้าลักพระราชทรัพย์ให้ลงพระราชอาชญาด้วยหยาใหญ่ห้าสิบตี”¹⁸⁸

ส่วนพระราชกำหนดใหม่ที่ออก เมื่อ พ.ศ. 2329 (ค.ศ. 1786) ว่า

“ผู้ใด ลักภาเอาคนใช้นางพระสนมในพระราชวังไป...ให้ลงพระราชอาชญาเขียนผู้ลักภาสามยกให้สักรูปคนไว้หน้า ทะเวนรอบเมืองแล้วส่งตัวไปจำไว้ ณ กุก แลหญิงคนไข้เป้นใจด้วยนั้น ให้ทวนห้าสิบตี ส่งตัวให้เจ้านายคืน ถ้าเป้นพระหลวงขุนหมื่นข้าราชการ ลักภาคนางพระสนมให้อยู่ในพระราชวังไป ให้เขียนสามยกกริบราชบาท ส่งตัว ลงจำข้างอย่าให้ดูเยี่ยงหย่างกัน”¹⁸⁹

สำหรับการลักพระราชทรัพย์ที่ปรากฏในเอกสารของชาวต่างชาติอย่าง ลา ลูแบร์ ก็เช่น กรณีเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติลักพระราชทรัพย์ จึงต้องโทษประหารชีวิต โดยกรอกให้กลิ่นน้ำเงินที่หลอมด้วยตะลายน้ำหนักราว 3 หรือ 4 ออนซ์ลงในลำคอ ส่วนในสมัยปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขาให้ข้อมูลว่า มีการกล่าวหาแก๊งไต่ความเรื่องโจรลักพระราชทรัพย์เงินทองในท้องพระคลังให้ลงพระราชอาญาโบยตี และว่าให้ทำโทษเจ้าจอมข้างในว่าลักเงินเหรียญในพระคลังในหายไปกำป็นหนึ่ง ครั้งนั้นให้โบยตี และจำเจ้าจอมข้างในเป็นอันมาก และให้เอาเจ้าจอมโนรีชาวคลังขึ้นอย่างเพลิงถึงแก่ความตาย¹⁹⁰ วิธีการลงโทษที่ปรากฏในงานเขียนของลา ลูแบร์ และที่กล่าวอ้างในพระราชพงศาวดาร (เอาขึ้นข้างไฟ) ไม่น่าจะเกิดขึ้นจริงหรือไม่ แต่สิ่งหนึ่งที่สะท้อนออกมาจากข้อมูล ดังกล่าวคือ ทรัพย์อันเป็นของพระเจ้าแผ่นดินนั้น มิพืงมิผู้ใดบังอาจลักลอบหยิบฉวย ถ้าผู้ใดล่วงละเมิดจะต้องถูกลงโทษสถานหนัก

¹⁸⁸“พระราชกำหนดเก่า ข้อ 38,” ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, หน้า 240.

¹⁸⁹“พระราชกำหนดใหม่ ข้อ 15,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 361-363.

การลงโทษด้วยการข้างไฟในที่นี้คล้ายกับข้อมูลที่แชรแวงส กล่าวถึงไว้ โดยเขาว่า “ผู้ใดจ้านนแก่หลักฐานว่าทำการลักสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นราชูปโภคหรือทำการลักเครื่องประดับวิควาอารามจะถูกจับตัวผูกไว้กับราวไม้ขนาดใหญ่ แล้วย่างเสียด ๆ ด้วยไฟอ่อน ๆ เป็นการทรมานทำนองเดียวกันแก่ภิกษุที่ถูกจับได้คหนังคางหาว่าประกอบเมถุนกรรมกับบุคคลต่างเพศ (นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 83).

¹⁹⁰เคอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 335; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 429.

5. ห้ามคบหาสื่อเมือง/ราชทูตเมืองอื่น กฎมณเฑียรบาลกำหนดไว้ชัดเจนว่า “ผู้ใดไปคบหาสื่อเมืองแลราชทูตเจรจา โทษถึงตาย”¹⁹¹ กฎเกณฑ์ข้อห้ามนี้ มีเพื่อป้องกันการเอาใจเผื่อแผ่หรือป้องกันมิให้เกิดการนำความอันเป็นกิจการของบ้านเมืองไปแจ้งแก่คนบ้านเมืองอื่น ซึ่งอาจเป็นศัตรูของแผ่นดิน ข้อห้ามคบหาสื่อเมืองนี้ปรากฏอยู่ใน โคลงพาลีสอนน้องและ โคลงสวัสดิวัดด้วยความว่า

“กล่าวใดไว้วากย์เว้น	สูงศักดิ์
คั่งองค์ทรงจักรลักษณ์	กายเกล้า
สื่อบุรีมิควรทัก	สะเทือนโทษ
อย่าซิดสนิทเข้า	พูดพร้อมสนาเสนอฯ” ¹⁹²
“อย่าได้ไปเพื่อพร้อม	พบพาน
ทูตทำจำทูลสาร	ไต่เต้า
ทางประเทศเหตุรำคาญ	ทานเทิด
อย่าคู้นถลนถลันเข้า	นบค้ำสนิทสนมฯ” ¹⁹³

นอกจากหน้าที่ ข้อพึงปฏิบัติ มิพึงปฏิบัติ ที่กล่าวมาข้างต้น ความในกฎมณเฑียรบาลบางข้อนอกจากเหล่าขุนนาง ข้าราชการ ต้องรับรู้แล้ว ราษฎรทั่วไปก็พึงรับทราบด้วย เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ความดังกล่าวได้แก่ ห้ามถีบประตูดวง ห้ามผลึกประตูดวงเข้าไปเอง ห้ามปิ่นกำแพงวังทั้งชั้นนอกและชั้นใน ห้ามเล่นว่าวข้ามพระราชวัง ห้ามซัดไม้ก้อนดินก้อนอิฐข้ามพระราชวัง ห้ามขว้างพระที่นั่ง ห้ามเสดาะประตูดวง ห้ามลักพาผู้คนข้าคนในวัง (ความข้อนี้ราษฎรน่าจะต้องรับทราบด้วย เพื่อที่จะได้ไม่กระทำผิด) ห้ามเล่นเรือผ่ากลางขบวนเรืออัครมเหสี (ประเทียบ) ห้ามตีค้ำกันเข้ามาตัดหน้าเรือพระราชเทวี (นางเทพี) ห้ามลอบขุดเสาใต้เวียงในพระนคร ห้ามขุดเรือนพระราชพิธีทำลายรุ่งเมืองชื่อเมืองเสาค่ายหอกกลองกำแพงเมือง ข้อห้าม 2 ประการหลังนี้เป็น การป้องกันไม่ให้มีการทำลายเครื่องป้องกันบ้านเมืองทั้งที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์และไสยศาสตร์ ได้แก่ รุ่งเมือง ชื่อเมือง เสาใต้ และที่เป็นวัตถุ เช่น เสาค่าย หอกกลอง กำแพงเมือง นอกจากนี้ ยังมีข้อห้ามมิให้ตัดกิ่งก้านต้นไม้ หรือขุดทำลายหิน ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดค่านและเขตแดนของเมืองต่างๆ อีกด้วย ถ้ามิเชื่อฟังจะต้องถูกลงโทษ ข้อที่ราษฎรพึงทราบอีกประการหนึ่งคือ เมื่อ

¹⁹¹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 123. สื่อเมือง คือ ผู้มาติดต่อเรื่องราชการจากต่างบ้านต่างเมือง

¹⁹²สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, “โคลงเรื่องพาลีสอนน้อง,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง, หน้า 303.

¹⁹³สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, “โคลงเรื่องราชสวัสดิ์,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสและโปรดฯ ให้แจกทรัพย์และสิ่งของอื่น ๆ ไม่ให้แย่งกันหยิบเอาของ
นั้นเอง¹⁹⁴

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น จะเห็นได้ว่า กฎมณเฑียรบาลเป็นเอกสารที่มีความสำคัญเรื่องหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองต่าง ๆ ความสัมพันธ์ประการแรกที่แสดงให้เห็นคือความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น ปัจจัยที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ดังกล่าว นอกเหนือไปจากศักดินาก็คือ ชั้นยศ เครื่องประกอบยศ และลำดับในการเข้าเฝ้าและตามเสด็จในพระราชพิธี ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนปรากฏความในกฎมณเฑียรบาล เรื่องชั้นยศกฎมณเฑียรบาลระบุไว้ชัดเจนว่า เจ้านายแต่ละองค์มีสถานะที่ไม่เท่าเทียมกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานะของพระมารดาผู้ให้กำเนิด ขณะที่เหล่าขุนนาง ข้าราชการ ขศดาบรราศศักดิ์ของแต่ละคนจะลดหลั่นกันลงไป ตามหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เครื่องประกอบยศ กฎมณเฑียรบาลมีความหลายตอนกล่าวถึงเครื่องประกอบอิสริยยศของบรรดาเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายใน และเครื่องประกอบยศของขุนนางศักดินาต่าง ๆ เครื่องประกอบยศเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นอภิรม ราชยานของเจ้านายหรือร่มเกี้ยว คานหาม หีบหมากของบรรดาขุนนางคือ สิ่งที่ช่วยชี้ให้เห็นถึงสถานภาพที่แตกต่างของบุคคลแต่ละคน ลำดับในการเข้าเฝ้าและตามเสด็จในพระราชพิธี เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นสถานะสูงต่ำของคนในสังคม เนื่องจากมียศศักดิ์สูงย่อมได้เข้าเฝ้าและตามเสด็จใกล้ชิดกว่าผู้มียศศักดิ์ต่ำ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองฝ่ายต่าง ๆ คือความสัมพันธ์อีกประการหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นในกฎมณเฑียรบาล ความสัมพันธ์เรื่องนี้แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้า และความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายใน ฝ่ายแรกเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความหวาดระแวง กฎมณเฑียรบาลหลายตอนชี้ให้เห็นประเด็นดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการห้ามเจ้านาย ลูกขุน และเจ้าเมืองคบหาไปมาหาสู่กัน การระแวงระวังความปลอดภัยยามที่กษัตริย์ทรงประกอบพระราชกิจต่าง ๆ เป็นต้น ความสัมพันธ์ฝ่ายที่สองเน้นไปที่เรื่องการรักษาพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์และจารีตประเพณี ด้วยเหตุนี้กฎมณเฑียรบาลจึงมีข้อห้ามมิให้ฝ่ายในประพฤติผิดในทางชู้สาว และห้ามมิให้ทำผิดกฎ ระเบียบข้อห้ามของพระราชวัง

ความสัมพันธ์ประการสุดท้ายคือ ความสัมพันธ์ในเรื่องหน้าที่ที่เหล่าข้าทูลละอองพึงมีต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ด้านนี้ปรากฏให้เห็นมากที่สุด ในกฎมณเฑียรบาล ทั้งนี้เพราะ

¹⁹⁴วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 119, 120, 121-122,

กฎหมายเทศบาลคือ กฎที่เหล่าขุนนาง ข้าราชการ พึงเรียนรู้จะได้ไม่ทำผิดต่อกษัตริย์ หน้าที่ที่กล่าวไว้ในกฎหมายเทศบาล มีทั้งหน้าที่ที่ระบุเฉพาะเจาะจงให้ลูกขุนเข้าทูลละอองตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งปฏิบัติ เช่น หน้าที่ดูแลพื้นที่บริเวณท่าสิบเบี้ย ถึงประตูช้างเผือก ตั้งแต่ท่าสิบเบี้ยถึงจวนองครักษ์ธนูให้อยู่ในความดูแลของพนักงานราชมัน พันทิทักษ์ทิวา พันรักษาราตรี และหน้าที่ข้อพึงปฏิบัติสิ่งอันมิพึงปฏิบัติของลูกขุนเข้าทูลละอองโดยทั่วไป เช่น ควรทำอย่างไรและมิควรทำอะไรในขณะเข้าเฝ้า เป็นต้น